

**Қарақалпақ фольклоры - Ер Зийұар.
Қурбанбек**

Халық

Мазмуну:

<i>Ер Зийўар</i>	3
<i>Қурбанбек</i>	277
<i>Дэстандагы гейпара сөзлерге түсиник</i>	348

Ер Зийўар

Бурынғы заман ўақтында, Хорезм елинде, Ақжүрим деген қалада Хәсен деген хан болды. Шахы Хәсеннің ўақтында Хорезмнің еллерин көп абадан дер еди. Сансыз қалмақ елинен Тақтаполат «Хорезмди алсам», деп әрман етип жүрди. Бир күнлери:
Шийрин жанын қыйнады,
Патша ләшкер жыйнады,
Ябыдайын туўлады,
Он алты топ сүйретип,
Хорезмди алмаға,
Отыз мың ләшкер айдады.

Ләшкерлерин ертип, патша жолға рәўана болды. Бир неше күн жол жүрип, аз ғана емес мол жүрип, Хорезмнің шетине келип қосын таслады. Тақтаполаттың жақсы көрген хәмиреси Абақан ўәзир еди. Шақырып алып қасына, зерли жығасы дирилдеп, «Шахы Хәсенге сен тайсалмай бар, басына қайғы сал. Тегинлик пенен бермесе, Тақтаполат патшамыз Хорезмдей елиңди, соналы айдын көлиңди, дәўлетиңди, бахытыңды, арыз сораған тахтыңды талап етти алмаға, буны қалай көресиз, де. Тезлик пенен қайт!—деди.

— Әжеп болар тақсыр,—деп
Абақан турып орнынан,
Тулпарға ерин салады,
Мақпал менен терликлеп,
Гүдары айыл шалады,
Ақ найза қолға алады,
Алдына дабыл өңгерип,
Кейнине саўыт бөктерип,
Ақтамгердиң жылаўын,
Оңғарып жолға салады.
Қырқ жигити оңында,
Қырқ жигити солында,
Хорезмнің елине,
Ләшкер тартып барады,
Көзлери оттай жайнады,

Ғәрип жанын қыйнады.
Астындағы Ақтамгер,
Көкке атып ойнады,
Тулпарға қамшы басады,
Бәлент қумнан асады,
Дәрьядайын тасады,
Әйне сәске ўақтында,
Шахы Хәсеннің алдына,
Абақан ўәзир жетипти,
Ханға қарап турады,
Абақанға Хәсен шах,
«Не арзың бар?»—деп сорады:

—Сени көрип кеўилим болды бийқарар,
Болғандай-ақ кең дүньялар бизге тар,
Әреби атлы, темир тонлы, әй сардар,
Айта бериң бизге қандай арзың бар?

Душпанларға сен саларсаң қайғы-зар,
Саўашыңды көрген ғаним муңаяр,
Қайсы журттан қайсы журтқа барасаң,
Ырасың айтқыл, хаслы кәриң ким болар?

—Арзымды есит кулақ салған, Хәсен хан
«Сиз», деп мен атланып келдим қалмақтан,
«Тақтаполат», дер бизиң ханымыз,
Журтыңды алмаға етти талабан.

Хорезмде сен бир Хәсен төресең,
Нешше жылдан бери дәўран сүресең.
Хан жиберди «Хорезмди берсин», деп,
Хәсен шахым, буны қалай көресең?

Елим, деп парлап-күйип жанасаң,

Халқың менен мәсләхәтти саласаң,
Саўашларға бизге қарсы шықпасаң,
Ханымызға мөринди алып барасаң!

Мен Абақан, салтанатлы төремен,
Ат қуйрығын Нәдиршадай өремен,
Жайлы екен Тақтаполат ханымыз,
Хәсен ханым бес күн мәўлет беремен!

Ләшкеринди жыйна, халқыңа ур жар,
Бизиң менен саўаш ашсаң, геллеғар!
Саўашпасаң, я журтың бермесең,
Басларыңа биз салармыз қайғы-зар.

Хәсен хан турды ойланып...
Абақан сөзин айтып боп,
Атының басын тартады,
— Көргенше хош бол, Хәсен хан,—
Деп Абақан қайтады.

Хәсен хан алпыс еки хәмелдар, жетпис еки мөхирдар, барлық бийин жыйнады;
ғарры жанды қыйнады. Ортаға шығып Хәсен хан, буларға қарап толғады:

Алпыс еки хәмелдар,
Жыйналысқан беглерим,
Хорезмди алмаға,
Халқыма қайғы салмаға,
Келипти айдап ләшкерин,
Тақтаполат залым хан.
Белиңди қынап буўмасаң,
Басыңды жолға қоймасаң,
Мәрт болып саўашта,
Келген жаўды қуўмасаң,
Алар келип елинди,

Солдырар қызыл гүлинди,
Олжа қылар малыңды,
Жесир етер қызыңды,
Қул етерлер улыңды.
Берк буўмасаң белиңди,
Қорымасаң елинди,
Ала ғойса Тақта хан,
Солдырар қызыл гүлинди.
Пасық қылар диниңди.
Алпыс еки хәмелдар,
Ақыллы дана төресең,
Бир бириңниң изиңе,
Иززет пенен ересең,
Хәсен шахтың алдында,
Қандай кеңес бересең?
Бул сөзди айтып болғанда,
Жыйналысқан көп беглер,
Муңайып бәри турады,
Көп ишинен бир ўәзир,
(Ол ўәзирдиң лақабын,
«Сарим ўәзир», дер еди),
Сайланып шығып ортаға,
Көпке қарап сөйледи,
Сөйлегенде не деди:
— Тыңласаңыз патшаҳым,
Шығып ханның алдына,
Саўаш курсаң набада,
Қаларсаң халықтың қанына.
Қарсы келсең набада,
Тақтаполат залым хан,
Суўдай төгер қаныңды,
Алар шийрин жаныңды,
Олжалар қылар малыңды,
Қозғар гөне дәртинди,

Қозға көмер артықды,
Көширип кетер журтыңды.
Оннанда биз хат жазып,
Хал-жағдайларды айтып,
Халықты қырмай, урыспай,
Тақтаполат патшаға,
Ели-журтты берейик?

Зийўар менен Жанай мектептен қайтып киятыр еди. Атасының адамларды жыйнап, мәсләхәт етип отырғанын көрип, Сарим ўәзирдің сөзин еситип, еки бала жыйналған көпшиликтің арасына келип, халыққа бир ғұлғыла түскенин, ел шетине жаў келгенин билип, қанлары қайнап, көзлери оттай жанады. Жигери тасып, аяғын ғаз-ғаз басып, ортаға шығып, Зийўар жыйналған әлеўметлерге қарап бир сөз баслайды,

— Жыйналысқан адамлар,
Арзымды есит, ағалар,
Келген жаў менен урыспай,
Халықты берсек душпанға.
Болмай ма бизге намыс-ар?
Журтыңды алса залым хан,
Ел-халқыңды шуўлатып,
Басыңа салар қайғы-зар.
Елиңди берсең еңиретип,
Болмас па екен намыс-ар?
Бизлер менен оқысқан,
Он мындайын бала бар,
Ели-халқың тағы бар,
Он мындай ләшкер бар.
Қарыў-жарак тағы бар,
Аўыр топлар бизде бар.
Бизге келген душпанға,
Ат қоямыз бәримиз,
Урыспаға жаў менен.
Қорықсаңыз, бизге рухсат бер:

Душпан менен урысып,
Нар буұрадай алысып,
Қайтпай найза салысып.
Қызыл қанға қарысып,
Жаўдың мұрынын уұайық,
Жерге тамған қанларын,
Ағын суұ менен жуұайық.

Зийұардың мәртлик сөзлерин,
Халайық тыңлап турады,
Жүреклери шәўкилдеп,
Бәри халлас урады.
Зийұар атлы улының,
Ер екенин сөзинен,
Журт ийеси Хәсен хан,
Сол ўақытта биледи.,
Жар урады қалаға,
Қайғы түсти сол ўақта,
Қатын менен балаға.
Ғамға кеўилин толтырды.
Ақша жүзин солдырды.
Жыйнап елден жигитти,
Ләшкерлердің санларын,
Он бир мыңға толтырды.
Батыр туўған Хәсен хан,
Ақ туўды қолға алады,
Қайғы түсти сол ўақта.
—Атланың жаўдың үстине!—
Деп халыққа жар салады.
—Халайық, жаўым улғайды,
Атланбасаң болмайды,
Я алың я өлиң—деп,
Халқына қарап толғайды:
«Атланың жаўға мәртлерим,

Солдырың жаўдың гүллерин.
Қуўып шаншып душпанды,
Тарқатың кеўил шерлерин.
Кейин қуўсаң душпанды,
Патшаның кеўили толады.
Өлсең шейит боласаң,
Өлтирген қазы болады».
Бул сөзди айтып Хәсен хан».
Беклери менен қосылды.
Тыңлап оның сөзлерин,
Мәртлердиң кеўили йошады.
Ат ойнатып Хәсен хан.
Найза алды дәстине*
Қара қур болып ләшкери,
Ат қойды жаўдың үстине.
Батыр туўған Хәсен хан.
Тулпардың жалын тарайды,
Әйне сәске ўақтында,
Тақтаполат патшаның.
Оң жағынан барады,
Шатырда жатқан қалмаққа
Топалаң—тозаң салады,
Тақтаполат залым хан,
Ләшкерин топлап алады.
Бойын жыйнап Хәсен хан,
Тақтаполат патшаға
Қәхәрленип қарады.
Еки патша шекисип.
Жақынласып барады,
Сол ўақытта Хәсен хан.
Оң жағына қарады,
Ләшкерине сөйледи,
Сөйлегенде бүйдеди:
— Бул урыстың кәдеси,

Алыспақты палўанлар,
Урыспақты батырлар,
Барың душпан үстине,
Батырларым жекпе-жек.
Хәсен ханның палўанын,
Мәрт Аққозы дер еди,
Мәртлигинен мини жоқ,
Хорезмнің халқында.
Жалғыз туўған ер еди.
Тамағына геллеғар,
Тоғыз қойды жер еди.
Қара сур атқа минеди.
Қарағай найза қолға алып.
Душпанға қарап жөнеди.

Тақтаполат патшаның,
Ақжүгинис деген палўаны,
Қапталында бар еди —
Бул да минди атына,
Шыға келип бәтшеғар,
Ат ойнатып желеди,
Еки жақтан еки ер,
Бир-бирине дус болды,
Атының басын бурады.
Аққозы деген батырға,
Тақтаполаттың палўаны,
Керилип найза урады.
Сол ўақытта Аққозы,
Қалқанын тутып алдына.
Душпанның кеўлин солдырды.
Алдына тутқан қалқаны.
Жаў найзасын сындырды.
Аққозы кейин шегинип.
Душпанға найза салады.

Аққозының найзасын,
Ақжүгинис батырың.
Қолынан жулып алады.
Найзасы қолдан кеткен соң,
Қәхәрленип Аққозы,
Қолына алып қылышын,
Ақжүгиниске урады,
Қылышы тийип саўытқа,
Шорта сынып қалады.
Арыслан туўған Аққозы,
Қылыштан жуда болады.
Жарақсыз жигит қалған соң,
Душпанға қарсы барады.
Ақжүгинис батырдың,
Жағасынан алады.
Хорезмли Аққозы,
Ат үстинен алысты,
Қолдан бермек абырайды,
Мәрт жигитке намысты.
Беллери жайдай бүгилди.
Маңлайдан терлер төгилди,
Еки мәрттиң саўыты,
Тозған тондай сөгилди,
Астындағы тулпарлардың,
Беллери нәзик бүгилди,
Бир биреўин қушақлап,
Ақжүгинис пенен Аққозы,
Ат үстинен жығылды.
Өкпелери қысылып.
Аўызына келип тығылды.
Еки батыр майданда,
Аш арысландай алысты,
Бир-биринен қалыспай,
Кешке шекем айқасты.

Қайғыға кеўлин толтырды,
Ақша жүзин солдырды,
Рейимсиз Жүгинис,
Аққозыдай батырдың
Шылбырдай мойнын бурады,
Айналдырып басынан,
Көтерип жерге урады.
Ақжүгинистей батырың,
Әрўақларын шақырып,
Суўырып алса жылт еткен,
Семсерин қолға алады,
Аққозыдай батырдың,
Алқымына салады,
Қарқыратып шалады,
Басын кесип алады.
Найзаға басын илдирип,
Нар текедей майысып,
Хан алдына келеди.
«Оғада батыр екен»,—деп,
«Басына қайғы салдың»,—деп,
Ақжүгинистей батырға,
Көп инамлар береді.
Кеўили тасып Ақжүгинис,
Қарғып минип атына,
Ақ найзасын қолға алып.
Майданға қарап жолланды
Қарсы қарап жаўына,
Жүгинис сөйлеп толғады:
—Хәсен хан, кетти сеннен бағ,
Бизиқи болар сизиң тахт,
Батырың болса жекме-жек,
Жиберип, қызығын көрип бақ.
Еситип буны Хәсен хан
Жән-жағына қарады,

Көп муңайып турады,
—Жаўға қарсы шыққандай,
Мәрт бар ма?—деп сорады.
Көп ләшкердің ишинде,
Бир батыры бар еди,
Ол батырдың исимин,
«Сәрўанлы батыр» дер еди.
Қандай батыр болса да,
Қатпай шапқан шер еди.
Алса атып урғандай,
Сондай алып ер еди.
Сәрўанлы ханға қарады,
Қасына жақын барады,
—Бизди жибер жаўға,—деп,
Патшадан жуўап сорады.
«Сонда патша» «Бар»—деди,
«Жүгинисти өлтирип,
Халықтың өшин ал»,—деди,
«Тақтаполат патшаның,
Басына қайғы сал»,—деди,
«Усыдан жеңсең жаўыңды,
Тасаддық сениң жолыңа,
Алтын тахт дүнья-мал»,—деди.
Ханның сөзин еситип,
Сәрўанлыдай батырың,
Кеўили суўдай тасады,
Тулпарға қамшы басады.
Сәрўанлы минген бул тулпар,
Омыраўдан көбик шашады.
Хорезмли Сәрўанлы,
Душпанға жақынласады.
«Сәрўанлы болсаң ер».—деди,
«Әўелги нәўбет меники,
Соңғы нәўбет сеники,

Нәўбетимди бер»,—деди,
Ақжүгинистей батырың.
Көзлери оттай жанады,
Жүреги ғыж-ғыж қайнады,
Астындағы тулпары,
Суўлықты ғарш-ғарш шайнады.
Сары жайын қолға алды,
Қурамсаққа қол салды,
Сәрўанлыдай батырдың,
Маңлайынан байлады.
Сол ўақытта Сәрўанлы,
Алдына қалқан тутады,
Ақжүгинис атқан оқ,
Аспанға қаңғып кетеди.
Жети қабат қара тасты,
Шарқ үйирип өтеди,
Сегизинши қабаты,—
Мәрўерт тасқа жетеди.
Ашыўланып Ақжүгинис,
Тағы оқты алады.
Сары жайға салады,
Сәрўанлыны дәл көзлеп,
Толғап тартып қалады.
Қарсы турған Сәрўанлы,
Жалт береді оғына,
Оғы тиймей кетеди.
Сыртта турған ләшкерди,
Тек жаралы етеди.
Қурамсаққа салады.
Және бир оқ алады...
Үш мәртебе атса да.
Оғы тиймей қалады.
Ақжүгинистей батырдан,
Атыспақ нәўбет өтеди,

Сәрўанлыдай батырға,
Енди нәўбет жетеди.
Сәрўанлы жаўға сайланды,
Қурамсаққа қол салып,
«Суржайыл» деген оқ алды,
Сары жайға қыстырып,
Қос жүректен барлады,
Гирести қатты тартқанда,
Оғы кетти атылып,
Сәрўанлы атқан сары жай,
Ақжүгинистей арысланның,
Тумсығынан өтеди.
Тесип шыққан сол оғы,
Тақтаполат патшаның,
Ләшкерине жетеди.
Сәрўанлы атқан жалғыз оқ,
Ақжүгинис батырды,
Қанын суўдай шашады,
Менсинбеген Ақжүгинис,
Арандай аўызын ашады.
Қара тастың үстине,
Ет бетинен қулады.
Ақжүгинистиң геллесин,
Сәрўанлы кесип алады.
Ақ найзаға илдирип,
Ханға алып барады.
Хәсен хан буған мәс болып,
Ўақты шандан болады.
Тақтаполат патшаның,
Баяғы ата палўаны,
Қатарынан зор еди,
Келди ханның қасына,
Рейҳим етип патшаның,
Көзинен аққан жасына.

— Мен баяғы ер едим,
Арыслану-шер едим,
Барып қанын шашайын
Патшамыз жуўап бер,—деди.
Тақтаполат зарлады,
«Онда палўан бар»,—деди;
«Хорезмнің батыры,
Сәрўанлыны өлтирип,
«Ханға қайғы сал»,—деди;
Ақ жүгинис батырдың,
«Өшин барып ал»,—деди;
Ақырзаман сал,—деди,
Қоррамда мениң көринген,
Хәсен ханның қолында,
Бир баласы бар екен,
«Аты оның, арысланым,
Зийўар қайсар» дер екен,
Саған айтар нәсийхат,
Соннан болғыл итият».
— Патшахым, сөзге кулақ сал,
Сөзлеримди билип ал,
Деп барып ханның алдына,
Сөз сөйлейди мәрт Байсал:
Жигирма бир жасым бар,
Отыз мың ләшкер қошшым бар
Қара таўдай күшим бар.
Мен геўирдің улыман,
Қәтиржәм бол, патшахым.
Байсал шықты лалаўлап,
Атын минбей жаяўлап,
Аўыр екен соншелли:
Қара таўдың тасына,
Белшесинен батады.
Қара тасты қақ жарып,

Гүрес жайға барады,
— Бар болсаң тез келиң!—деп,
Ортада шаўқым салады,—
Батыр болсаң сен егер
Кел қорықпай бәтшеғар,
Бәриңди жексен етейин,
Журтыңды етип интизар!
Гүресиўге биз бенен,
Сизлер болсаң мәрт, қумар,
Бәриңди қырып майданда,
Ханыңа салып қайғы-зар,
Көрсетейин күшимди!
Мәрт болсаң келиң геллеғар!
Байсал батыр ақырды,
«Көк түскен жерлер тақырды,
Елиңде сен батыр болсаң,
Гүреске кел»,—деп шақырды.
Ашыўы мәрттиң келеди,
«Пияда шықты Байсал», деп,
Батыр аттан түседі,
Үстиндеги көк саўытты
Ғуббасынан шешеді,
«Халық ушын өлсем қурбан», деп.
Шийрин жаннан кешеді.
Сәрўанлы батыр келеди,
Хәсен ханның алдына:
—Байсалға жибер, тақсыр,—деп,
Патшадан жуўап тиледи.
Дана еди Хәсен хан:
Тақтаполат патшаның,
Байсалдайын батырының,
Зор екенин биледи,
Сәрўанлыны қайғырып,
—Итият бол балам,—деп.

Батырға жуўап береді.
Ханнан жуўап алады,
Мәрт ортаға шығады,
Сәрўанлының турпатын,
Көргеннің мийри қанады.
Билегин ол сыбанып,
Байсалға пәнже салады.
Сап шегилген ортада,
Еки батыр алысты,
Ақыра жанбас салысты,
Сәрўанлы хаққа жалбарып,
Пирлерге етти налысты,
Сәрўанлының белинен,
Байсал қатты қысады.
Ишкени нандай сығылды,
Бир қысыўға шыдамай,
Жүрегі аўзына тығылды.
Сәрўанлыға Байсалың,
Зорлық еткен усайды,
Геўир қатты қысқанда,
Сәрўанлы қан қусады.
Сәрўанлыдай батырдың,
Аўызынан қан кеткенде,
Шыдай алмай Хәсен хан,
Қолына найза алады.
Шыдамайын ғайратқа,
Душпанға атты қояды,
Мәртлигине Хәсеннің,
Халқының кеўили толады.
Тақтаполат сол ўақта,
Қатыўланды қатланды,
Хәсен ханның үстине,
Қәхәрленип атланды.
Ғурыжланып еки хан,

Ортада атын ойнатты,
Көзлерин оттай жайнатты.
Найзаласып еки хан,
Бираздың сорын қайнатты,
Еки жақтың ләшкери,
Найзаласып, қылышласты,
Тақтаполат, Хәсен хан,
Майданда етти саўашты.
Сәрўанлы менен Байсалың,
Айқаса алмай жазылысып,
Қалды топтың астында,
Тақтаполат залым хан,
Қолына алып қылышын,
Салып кетти бир замат,
Сәрўанлының басына.
Алмас қылыш иркилмей,
Суўдай кесип өтеди
Сәрўанлыдай мәрт жаны,
Жәхәннемге кетеди.
Буны көрип Хәсен хан,
Шыдамады күшине,
Қәхәри қатты келеди,
Қынаптан қылыш алады,
Байсалдың барып жанына,
Күш пенен қылыш салады,
Топтай қағып геллесин,
Тәннен жуда қылады.
Тақтаполат патшаның,
Ләшкерлери көп еди,
Хорезмли Хәсен хан,
Дәл ортада қалады,
Лалаўласып душпанлар,
Тум-тустан қоршап алады,
Хәсен ханның ләшкерине,

Олар қырғын салады.
Қылыштың жүзи кетилди,
Саўытлар жүйден сөтилди,
Пәрең мылтықлар* атылды,
Аўыр топлар гүмбирлеп,
Ләшкерлер басы жутылды,
Қиямет қайым болғандай,
Күннің көзи тутылды.
Батырлар қылыш сермеди,
Думан басып жер жүзин,
Биреўди-биреў көрмеди.
Ғаршылдап қылыш урылды.
Гелле кесип, қан төгип
Ақырмаман қурылды,
«Урыс себгил болды», деп,
Еки жақтан дабыл қағылды,
Геллеси қызып ләшкерлер,
Тыңламады дабылды.
Саўаш қатты қызыды.
Қылыш тийди маңлайға,
Кимлердің мурны бузылды,
Биреўлердің бетлери,
Тилкимленип тесилди,
Арғымақтың жаллары,
Қызыл хан менен есилди...
Ләшкеринен олардың,
Хәсен ханның ләшкери,
Үштен бири қырылды.
Омма турған** шоқ болды,
«Туў көтерген жоқ болды,
«Урысқанды қояйық»,—деп,
Қол көтерген көп болды.
Душпанлар суўдай тасады,
Қызыл қанлар шашады.

Хәсен хан палўан басылып,
Басын алып қашады.
Қарамастан кейнине,
Арасын кем-кем ашады.
Киятырып Хәсен хан,
Сыйынады аллаға.
Қамшы басып тулпарға,
Жақынлады қалаға.
Көзи түсти Хәсеннің:
Қарағай найза қолға алып.
Еки бети гүл-гүл жанып,
Гөззалдайын доланып,
Тақтаполат найсапқа,
Киятырған жолланып,
Қайсар киби балларға;
Омыраўы есиктей.
Турбаты келген бесиктей,
Жаўырынлары қақпақтай,
Билеклери тоқпақтай,
Аўызы-мурны оймақтай,
Сөйлеген сөзи қаймақтай,
Киятырған қос қайсарға.
Хәсен хан аңлап қараса—
Бири өзиниң баласы,
Бағдың гүли шайдасы.
Балаларды көрип Хәсен хан,
Иши оттай жанады,
«Балаларым кирсе саўашқа,
Неболар, —деп,—халларым»,
Қайғырып хан сөйледи:
— Болмай тур сабыры-қарарым,
Аллаға жетпей бул зарым,
Қарағай найза қолға алып,
Жолландың қайда, балаларым?

Сонда турып қос қайсар,
Хәсен ханға гәпледи:
—Хан ата, сизге арзымыз,
Еки бирдей қайсарың,
Сени қуўған ләшкерди,
Қайтармаға барады,
Жибермесен бизлерди,
Иште қалар намыс-ар,
Бизлерди жибер душпанға,
«Болып турмыз бийқарар.
«Атажан жаўға жибер», —деп,
Биз жылаймыз зар-зар.
Ақ пәтия берин», деп,
Биз болып турмыз интизар,
Жуўап бер яки бермесен,
Атажан сизде ықтияр.
Буны еситип Хәсен хан,
Ўақты шандан хош болды:
—Жуўап сизге қос арыслан—
Деп Хәсен хан йош болды,
Пирлерине жалбарып,
—Жолың болғай жортқанда,—
Деп ақ пәтия береді.
Сонда турып Зийўар мәрт
Атасына сөйледи:
—Душпаннан қашып биз барда,
Жүрегиме салма дәрт.
Хорезмдей журтың бар,
Атажан, неге қашасаң?
Бизлердей қайсар мәртиң бар.
Бос усласаң қамысты,
Атажан, қияр қолыңды.
Жаўдан қашпақ намысты,
Жаўдың күшин көрейик,

Аттың жалын өрейик,
Душпанлардан қашқаннан,
Жаў қолында өлейик.
Бир болса халқың қолда бар,
Халық ушын өлейик.
Жүректе қалса әрманы,
Үйде де бенде өледі,
Келсе хақтың пәрманы.
Саўаш күни тасады,
Мәртлердің тәнде дәрманы.
Душпанларды қырайық.
Үйилсин гелле қырманы,
Мәрт деген атқа ылайық,
Душпанға ғаўға салайық,
Душпаннан өшти алайық.
Жеңип қайтсақ жаўларды,
Алғысты айтсын халайық.
Бизлер барда атажан,
Геўирлерден қашпаныз!
«Олар бизден басым» деп,
Ақылыңнан саспаңыз.
Қашпай турып атажан,
Атландыр батырларыңды,
Душпаныңды қыйратып,
Алайық намыс-арыңды.
Қәдирли ата-анаға,
Хызмет етиў парызды.
Биздей батыр балалар
Аман болса душпанды,
Жибермеспиз қалаға.
Аттың жалын өриңиз,
Зийўардың еткен саўашын,
Көзиңиз бенен көриңиз,
Душпанды жеңип, қәўипсиз,

Шалқып дәўран сүриңиз,
Ләшкерлерди қуўыўға,
Атланды Зийўар улыңыз.
Биз ушын пирге жалбарып,
Тилеклес, ата, болыңыз.
Пирлер болып мәдеткар,
Болғай бизиң жолымыз,
Геўирлерден қутылсақ,
Көкке жетер қолыңыз,
Зийўар менен ер Жанай,
Хәсеннен рухсат алады.
Тулпарды жолға салады,
Астындағы атлары,
Қубылып ойнап барады.
Буларды көрип Хәсениң,
Ләшкерлери изинен,
Бәршеси ғаўлап ереди.
Мәртлер менен қосылып,
Тақтаполат батырдың,
Ләшкерине келеди.
Ләшкерге басшы ер Жанай,
Еңиреген ер еди,
Сансыз ләшкерлерине,
Мәрданалық береді.
Қарағай найза қолға алып.
Арысландай ыңыранып,
Буўырқанып, бурсанып,
Муздай темир қурсанып,
Тулпарға қамшы басады,
Көкиреги тасады.
Геўирлер көрип батырды,
Ақылынан сасады.
Зийўар менен ер Жанай,
Тулпарға қамшы урады.

Еки бирдей батырдың,
Келбетине қарасан,
Кимнің де көзи тояды.
Тақтаполат булардың,
Айбатынан сескенип,
Жүрегі суўлап барады,
Қалтыратпа тийеди,
Сол ўақлары болғанда,
Хорезмнің ләшкери,
Еки жаққа бөлинди.
Геўирлердің қорыққаны,
Батырларға аның билинди.
Тилладан дабыл қағылды,
Саўашқа сап тартылды.
Зийұар менен ер Жанай,
Ләшкерлерге бас болып,
Душпанға оқлар атады,
Көбинің үнин өширди,
Қарсы келген геўирлерге,
Әжел майын иштирди.
Батырлар табан тирести,
Найзаласып, ирести.
Мәрт баслаған мергенлер,
Толғап тартты гирести.
Рустемдей саўаш етилди.
Саўыттың жүйи сөтилди,
Қылыштың жүзи кетилди,
Мәртлер атты тебинди.
Геўирлер кейин шегинди.
Атлар шаўып әсте-әсте.
Қылыш урып шәдәсте.
Жаў өлиги дәсте-дәсте.
Үйилди майдан ишинде,
Геўирлердің қызыл қаны,

Төгилди майдан ишинде.
Денесинен шийрин жаны,
Үзилди майдан ишинде.
Мойны қулаш тулпарлар,
Сүрилди майдан ишинде,
Шоқпарлар тийип геллеге,
Езилди майдан ишинде,
Тулпардың жал қуйрығы,
Есилди майдан ишинде.
Қылыш тийип геллелер,
Кесилди майдан ишинде,
Жерге тамған қанлары,
Жуўылды майдан ишинде.
Геўирлердің қоллары.
Суўырылды майдан ишинде.
Геўирлердің кейнинен.
Қуўылды майдан ишинде.
Тулпарлардың қуйрығы,
Түйилди майдан ишинде.
Геўирлердің геллеси.
Үйилди майдан ишинде.
Тақтаполаттың жүреги,
Күйилди майдан ишинде.
Жаў қаны аттың дизинен,
Кешилди майдан ишинде.
Геўирлердің кийими
Пишилди майдан ишинде.
Мәрт күшинен басқы таўып.
Қашты жаў майдан ишинде.
Қуўып жетип Зийўар мәрт.
Шанышты майдан ишинде,
Геўирлердің қанларын,
Шашты майдан ишинде.
Зийўар менен ер Жанай,

Йошты майдан ишинде.
Ләшкери жетип, күшлерин,
Қосты майдан ишинде.
Найза жаўдың жүрегин.
Тести майдан ишинде.
Бәле келген геўирлер,
Састы майдан ишинде.
Атлар тахтты туяқлап.
Басты майдан ишинде.
Ерлер әжайып мәртликти,
Етти майдан ишинде.
Нешше бәлент таўларда,
Геўирди қуўды қос батыр.
Қалмақтың шегарасында,
«Бесмазар» деген бар еди—
Зийўар менен ер Жанай,
Соған қуўып барады.
«Сасық мазардың» тусында,
Қалмақты тәслим етеди.
Геўирлердің патшасы,
Аяқ жолын көре алмай,
Қалған соқыр ғәрибин,
Елиндеги елеўсиз,
Жүрген гилең сағыйды,
Күн көрип жүрген тиленип,
Қалендер, сорлы бақыйды,
Аўылында қалдырмай,
Бийшара қатын-баланы,
Қаладағы қассапты
Жуўазшы менен баққалды,
Нәшеси бәлент тириекшини,
Шылым тутқан пәйекшини,
Аспазы менен мәскепшини,
Кемпир менен ғаррыны,

Көмирши-темиршини,
Сыртта жүрген сыпырып,
Тамағы жоқ жалшыны—
Бәрін қоймай айдады.
Қалдырды босқа қаланы.
Бел, кетпен, темир жабаны,
Хәттеки темир-сынықты,
Темиртек, қырғыш, тыйықты,—
Бәрін қоймай жыйнатты.
Буларды табалмағанлар,
Қолына алды бақанды.
Кимлер алды келсапты,
Құрттай қайнаған геўирдин,
Өзине берсин инсапты!
Тақтаполат залым хан,
Қәхәри жаман келеди,
Көкирегінде жаны бар,
Қолға илинер нәрсени,
Бәрін жыйды дәрбентке,
Дәрбентке топты қойдырып,
Ләшкерлерин жыйдырып.
Мал семизин сойдырып,
Төрткүллеп ошақ ойдырып,
Қайта бир қазан қойдырып,
Нешше күн аш ләшкерин,
Дәрбентте бир тойдырды.
Еки көзи жайнады,
Иши оттай қайнады,
Өз тәғдин ойлады,
Ойламасқа болмады,
Ләшкерге қарап толғады:

— Келиң, ләшкерлерим, жақсы қулақ сал,
Сизлерге айтажақ тәўир сөзим бар,

Батырларым, нәсийхатым тыңлаңыз,
Тыңламасаң сиз жыларсыз зар-зар.

Жыйналдыңыз елде қалмай ғарры-жас,
Дүбириннен дүрсилдеди қара тас,
Хорезм елинің патшасы Хәсен,
Билиңиз озалдан бизиң менен қас.

Хорезмның халқы бардур нешше сан,
Хаўазынан титиреген барлық жан,
Хорезмди жеңдик бәрха бурында,
Жеңілген жери жоқ қалмақтың хаслан.

Оңғылай хан батыр болды тусында,
Сайдақметти қулатты бир мушында,
Ол да қарап еткен бул Хорезмди,
Сизлер де бабаларыңдай йошың-дә!

Қалмақлардан ләшкер жыйнап нешше сан,
Хорезмди келип алған Қызыл хан,
Ләшкерлерим, ол хан күшли дейсең бе,
Мынаў турған ханың Тақтаполаттан?!

Хорезмли менен еттим саўашты,
Хәсен хан жеңилип бизлерден қашты,
Қайтпайтуғын жаў жоқ бизден, қайсарлар,
Тәнде қызыл қанын суў яңлы шаштық.

Ләшкерлердің сөглигин үйип далаға,
Қуўып бардың Ақжүрим деген қалаға,
Бирақ бизлер илаж ете алмадық,
Зийўар менен ер Жанайдай балаларға.

Қос жүўермек пенен салдық урысты,

Ол найсаплар төгер көзден жасыңды.
Батыр екен Зийўар менен ер Жанай,
Бизлерге силтеди алмас қылышты.

Алмас қылыш шөптей қыйды басыңды,
Таўларда қалдырды сансыз лашынды,
Егер усыманнан кейин қуўмасақ,
Ол найсаплар төгер көзден жасыңды.

Бизди қуўып алып келди дәрбентке,
Хәсен хан қуўанар батыр перзентке,
Кейин қайтармасақ келген душпанды,
Найсаплар қалдырар таўсылмас дәртке.

Көкшетаўдың қубласында Бесмазар,
Бул мазарда биз өлтирген бес ер бар,
Бизден келип алмақ булардың қанын,
Соның ушын өлмей қайтпас қайсарлар.
Хәсен хан бес ердің қанын алмақшы,
Басларыңа ақырзаман салмақшы.
Күшиң болса көрсетиңиз қалмақлар,
Қорықсаң лашық Бесмазарда қалмақшы.

Сизлер менен қайтпай, найза салысты,
Дәл майданда буўрадайын алысты.
Түйреп таслап қуўып келди булманға,
Енди қолдан бере көрмең намысты.

Енди қашсақ ойран болар даламыз,
Қарап болар Еменқиял қаламыз.
Қызым жесир, жигитлерим қул болып,
Зар еңирер қатын менен баламыз.

Ата-ана ат астында тапланар,

Теримизге тығар топан, мисли қанар,
Егер бағындырса Зийўар, ер Жанай,
Хорезмнің ханы Хәсен мақтанар.

Сөзди тыңлап турған бәрша халайық,
Келгенлерге жабыла ат салайық,
Бириңиз қалғанша өлиң, қашпаңыз.
Хәсен ханға қарсы атланып барайық.

Көтериңлер латманатлық жалаўды.
Аямай қырыңыз бул келген жаўды,
Ғаршылдаған қылышыңның сеслери.
Жаңғырып ыдыратсын тас пенен таўды.

Келиң, ерлер, жәмленип ат қояйық,
Қолға түскенинің көзин ояйық,
Қызыл қанын ат баўырынан ағызып,
Зийўар—ер Жанайдың көзин жояйық.

Қайтып Хәсен ханды набыт қылмасам,
Хорезмнің журтын басып алмасам,
Бийкар Тақтаполат патша болғаным,
Хәсеннің басына қайғы салмасам.

Сонда ғана мақсетиме жетемен.
Ерегискен жаўды жексен етемен.
Аспаса егер ойға алған нийетим.
Жалғаншы дүньяда жүрип нетемен?!

Ләшкерлерим, үстине ат дөндириң,
Хәсен ханның, жанған отын сөндириң,
Зийўар, Жанай хәм Хәсенди өлтирип,
Хорезмди қулшылыққа көндириң!

Сол ўақта тилла дабыл қағылды,
Барлық ләшкер орынынан табылды,
Хәсен ханды жер менен жексен етиўге,
Жер қайысқан геўирлерің ағылды.

Хорезмли Хәсен хан,
Тақтаполат патшаның,
Зәхәрли сөзин еситип,
Денеси лаплап қызады.
Алдына нәзер салады,
Ләшкерлерин қарады,
Еки батырын шақырып,
Оң жағына алады,
Ләшкерлерин тербетип,
Нәсийхат берип турады;
— Ер Зийўар менен ер Жанай,
Алдымда жүрсең айбатым,
Кейнимде жүрсең ғайратым,
Басқа түсти мүшкіл ис,
Еки бирдей зүриятым,
Көкке ушсам қанатым,
Зийўар менен Жанайжан,
Жерде жүрсем желдейин,
Бейиштеги пырағым,
Жақын еткен алысты,
Мунаўўар еткен күшимди,
Сизлер еди шырағым,
Бүгинги уллы саўашта,
Оңғарғай қудай исиңди,
Геўирлерге көрсетиң,
Перзентлерим күшиңди!
Геўирлердиң патшасы,
Тоқтаполат залым хан,
Хорезмнің шәхәрин,

Сапар етти алмаға;
Тыныш жатқан елимнің,
Басына саўда салмаға;
Улларымды кул қылып,
Қызымды жесир қылмаға;
Айдан артық арыўды,
Қоралы қойдай қосақлап.
Базарына сатпаға,
Алпыстағы ананы.
Сексендеги атаны.
Найза суғып өлтирип,
Зар жылатпақ баланы.
Мерўерт тастан салынған,
Ўайран етпек қаланы.
Бенде етип бизлерди,
Зар еңиретип сизлерди,
Гүржилерге тарттырып,
Оймақшы, залым, көзлерди.
Қанжар менен қыйқалап,
Тилмекши, найсап, жүзлерди.
Ләшкерлерим айтылған,
Тыңлаң мынаў сөзлерди;
Геўирлерге ат қойың,
«Бедеўдің басын оңғарып,
«Ха» дегенде «ләббей» деп,
Алың жолды аңғарып,
Билип турған шығарсыз,
Геўирлердің ыңғайын?
Айтпасам да билесиз,
«Урыспақтың жағдайын,
«Аллалап» атты қойғанда,
Шығарасыз жер майын...
Қарияларды қыйнатып,
Сағыйырды жетим қылғаннан,

Ата-ананы зарлатып,
Жананды жесир қылғаннан,
Ақ билекли арыұды,
Геўирлерге зорлатып,
Бурымынан сүйретип,
Ақ төслерин арыұдың,
Ақ найзаға түйретип,
Хорезмли халқымды,
Өлмей жаўға қорлатып,
Еки қолды байлатып,
Оттай көзди жайнатып,
Ат алдында айдатып,
Жаў-жарақты тапсырып,
Еки қолды қаўсырып,
Бенде болып тирилей,
Хан алдына барғаннан,
Мерўерттен салған қаламды
Жаўға ұайран қылғаннан,
Ели-журтты шуўлатып,
Душпанға олжа болғаннан—
Жан барында майданда,
Гелле кесип, қан төгип,
Әжел келсе алладан,
Хорезмли халық ушын,
Шейит болған жақсырақ,
«Соның ушын ләшкерим,
«Мен-мен», деген ерлерим,
Қайтпағайсыз шерлерим,
Көшеген қара топларды,
Гүмбирлетип көшириң,
Қанға жерик геўирдиң
Шуўлатпай үнин өшириң,
Тартқызбақ болған бизлерди,
Гүржисине геўирдиң,

Өз қанларын иштириң,
Ел-халықтан дос таўып,
Атланың жаўдың үстине.
Абырайың ушын ат шаўып,
Хорезмли қайсарлар,
Бермеңиз жаўға намысты!
Бул сөзлерди айтқанда,
Хәсен ханды қоршаған,
Хорезмнің мәртлери,
(Қарағай найза қолында,
Зийўар менен ер Жанай,
Екеўи оңлы-солында,
Көк саўытын кийеди)
Аллалап жаўға тийеди,
Қоршап турған геўирлер,
Хорезмли ерлерге,
Булар да ат қояды,
Еки жақтың ләшкери,
Аш қасқырдай алысты,
Бир-бирине таймастан,
Қақ жүректің сыртынан,
Аямай найза салысты.
Қарсы шапқан геўирдің,
Зийўар барды оңынан,
Ер Жанай барды солынан,
Хәсен хан барды алдынан.
Хорезмли қайсарлар,
Қайтпай ерди соңынан,
Қундақлы қара мылтықтан,
Сатырлатып оқ шашты,
Қынапқа салса қылт еткен,
Суўырып алса жылт еткен,
Қәхәрленсе тас бөлген,
Силтегенде бас кескен,

Жарқылдаған қылышлар,
Геўирлердиң геллесин,
Қылт етсе қыйып барады,
Дослар берген ақ найза,
Жүрегинен жаўларды,
Түйреп таслап барады.
Хорезм ханы Хәсенша,
Ләшкерлердиң алдында,
Өзи баслап барады,
Зийўар менен ер Жанай,
Ғаўлап қашқан геўирлерге,
Жетип қырғын қылады,
Ноғайлар атқан қара топ,
Тасларды қақ жарады,
Жарадар болған геўирлер,
Көзин жаслап барады,
Зийўар менен ер Жанай,
Лалаўласқан геўирдиң,
«Алдын қырдым» дегенде,
Кейни ғаўлап толады,
«Кейнин қырдым» дегенде,
Алды ғаўлап толады,
Еки жақтың ләшкери,
Қатты саўаш қылады,
Геўирлер менен урыста,
Зийўар менен ер Жанай,
Қайтпай ғайрат салады,
Геўирлердиң қанына,
Жылға-сайлар толады,
Есин билмеген геўирге,
Киямет-қайым болады,
Тақтаполат залымның,
Қызыл жүзи солады,
Геўирлерди ноғайлар,

Кейнине қарап қуады,
Тақтаполат ханның,
Басына күнлер туады,
Хорезмди алыўға,
Қанғып келген геўирлер,
Көкше таўдың үстинде,
Кейнине қашып барады,
«Алла»лаған сеслери,
Жүрегин жаўдың жарады,
Қуўған сайын геўирлерди,
Ерлердиң кеўили тасады,
Көкше таўдан асады,
Найзалар тийген ўақытта,
Геўирлер қан қусады.
Тақтаполат залым хан,
Басына күн туўғанда,
Өлигине қарамай,
Тириниң ҳалын сорамай,
Жарадар болған жолдасын,
Қолтықлаўға жарамай,
Жүдә жаман сасады,
Атына қамшы басады,
Кейнине қарап қашады,
Бесмазардың сыртында,
Геўирлердиң журтында,
Қанлы өзек бар екен,
Қаны менен ноғайдың,
Толып аққан сай екен,
Қан сасыған жер екен,
Үш күн тынбай урысып,
Геўирлерди ноғайлар,
Дәрбентке қуўып келеди,
Намазлыгер ўақтында,
Қанлы өзектиң бойында,

Геўир қамал етеди.
Геўирдиң ханы Тақта хан,
Бесмазардан қашқанда,
Зийўар менен Жанайдың,
Билген еди ерлигин.
Шабарманы Абақан,
Ләшкерлерин таслады,
Атына қамшы басады,
Елине қарап қашады,
Ярым ақшам ўақтында,
Елине жетип барады,
Елине хабар салыпты,
Елиндеги халықтың,
Хәммесин жыйнап алыпты.
Арбаларды тоғытып...
Ели-журтын ызғытып,
Тастай қамал болыпты.
Майданнан келген шабарман.
Тағы бир қыял ойлады.
Тереңге түсип бойлады,
«Бул кеткеннен кетерсең,
Ләшкерлерге жетерсең,
Бәрибир ләшкерлер менен,
Жеңе алмаспыз ноғайды,
Және қайтып келерсең,
Я болмаса журтыңды,
Ноғайларға берерсең...
Салтанатлы патшамның,
Ул перзенти жоқ еди,
Көрер көзи улдайын,
Жалғыз қызы бар еди.
Өзи нашар болса да,
Қорықпайтуғын душпаннан,
Жүреги күшли шер еди.

Нашар да болса қолынан,
Хәр түрли ис келеди,
Не де болса булманнан,
Кейниме қарап қайтайын,
Қашқанымызды ноғайдан,
Билмей жүрген шығарды?
Атасының қашқанын,
Ақтамаққа айтайын»,
Деп аттың басын бурады,
Алдына туўра жүреді.
Қалың елдің шетінде,
Душпанның келер бетінде,
Сахраға бағлар ектирген,
Шәменли бағдың ишине,
Ақ отаўлар тиктирген,
Уўықлары данданнан,
Керегеси гүмистен,
Шаңарағы сап алтын.
Босағасын борлатқан,
Маңлайшасын отаўдың,
Маржан менен торлатқан,
Бақалағын орданың,
Гәўхар менен ойдырған,
Маңлайына орданың,
Шамшырақ жағып қойдырған,
Бир қараған адамның,
Көзиниң нурын тойдырған,
Ақ ордаға келеди,
Аттан әсте түседі.
Алтын ақырдың үстінде,
Гүмистен қаққан қазыққа,
Атын беккем байлады;
Көзи оттай жайнады,
Сары жез бенен торлатқан,

Есикти ашып Абақан,
Ишкериге киреди.
Зерли жыға басында,
Үш жүз алпыс перийзат,
Қол қаўсырып қасында.
Алтын тарақ қолында,
Жипектей шашын тараған,
Ханның қызы Қаншайым,
Қол қаўсырған бетинде,
Алтын тахта отырған,
Ақтамақтай арыўға,
Әкесиниң ўәзири,
Абақан сәлем береди,
Бир бәлениң болғанын,
Ўәлийлик пенен биледи,
Ханның қызы Қаншайым.
Гүмистен қазық қақтырып,
Арғымақлар бақтырып,
Мойнына маржан тақтырып,
Алтыннан ақыр салдырып,
Көргенниң көзин талдырып,
Халықты ҳайран қалдырған,
Қайтпайтуғын гүрестен,
Табылатуғын ҳәр истен,
Гүресиўге ким болса да,
Тартынбастан шыққандай,
Гүрескенин майданда,
Шалқа салып жыққандай,
Қарсы сөйлеген адамның
Аўзынан зеги шыққандай—
Сондай еди Ақтамақ.
Қызлар менен қосылып,
Күнде ойын, күнде той,
Заўықлы сазлар шертилип,

Мәслик етип жатқанда,
Тақтаполат әкеси,
Ноғайлы менен урысып,
Ләшкерлери қырылып,
Зийұар менен Жанайға,
Бетлей алмай майданда,
Маңлайлары жарылып,
Терилери сыйырылып,
Кейнине қашқан хабарды,
Еситкенде Ақтамақ,
Еси аўып қалыпты,
Арадан аз-кем өткен соң,
Былбыраған денесин,
Зордан жыйнап алыпты.

—Бағларда ашылған гүллер лалазар,
Жамалымды көрген жанлар қуғанар,
Атам менен бирге кеттиң ноғайға,
Абақаным, жан атамнан бер хабар?

Атам кетти қылалмадым кеўлим шад,
Меннен басқа атамда жоқ зүрият,
Кетип едің Хорезмге екеуің,
Абақаным, атамнан тез хабар айт?

Он төртимде болып едим пирқаман,
Атам менен бирге кеткен, Абақан,
Өлимекен, тиримекен жан атам,
Сен атамнан хабар бергил, ағажан?

—Ноғайлы қырмаға биз еттик жаўлан,
Залым ноғайлылар бермеди аман,
Ақжүримнің қарсысына барғанда,
Хаўаз шықты Зийұар, Жанай баладан.

Зийұар, Жанай батыр, кирди саұашқа,
Шыдам берип мәртлер урған қылышқа.
Қалмақлар да қарсы тұрып майданда,
Ноғай менен бизлер түстик жарысқа.

Ноғай-қалмақ аш жолбарыстай алысты,
Әлmaidанда ийзеп найза салысты,
Қайтпай ноғайлылар менен урыстық.
Ноғайларға қолдан бермей намысты.

Зийұар менен Жанай қайсар мәрт екен,
Өлмей елин бермеу оларға шәрт екен,
Қанша елди қырып қанлар төксең де,
Балалардан қорқып қашқан дәрт екен.

Бизлер қаштық қуға берди ноғайлар...
Мысал, өртенгендей қалың тоғайлар!
Таұдай болып геуірлердің геллеси,
Қанға толып ақты анда көп сайлар.

Алдымызда жақын еди Бесмазар,
Бизлер қашып жылап келдик зар-зар,
Бесмазарда қарсы тұрып урыстық...
Шыдатпады Зийұар, Жанай батырлар.

Атаңыз тарықты қатты, солманда,
Ноғайдан қутылмақ болды гүманда,
Зийұар, Жанай ноғайларға бас болып,
Бизлерди зарлатып қууды оннан да.

Сегбир тартып атларымыз болдырды,
Залым ноғай жүзимизди солдырды,

Арыслан туўған Зийўар менен ер Жанай,
Жылға-сайды өликлерге толтырды.

Ноғайларға ете алмадық амалды,
Атаңның басына қайғы-ғам салды,
Басқы таўып, «Қашып қырылмайық», деп,
Ләшкерлери Қанлы өзекке қамалды.

Атаң Тақтаполат жаман сасқанды,
Бесмазардан кейин қатты қашқанды,
Ноғайларды Қанлы өзектен өткермей,
Дәрбент жолда тоқтатып тур душпанды.

«Абақаным, ғарры жанды қыйна»,—деп,
«Барғаныңда көздің жасын тыйма»,—деп,
«Атаңыз дәрбенттен елге жиберди,
«Қатын-қалаш, ғаррыларды жыйна», - деп.

Мәрт болсаң, изиме хәзир ересең,
Ермесеңиз ноғайға елди бересең!
Усы тапсырманы айтты атаңыз,
Ақтамақжан, буны қалай көресең?

Ақтамақжан, көп ойыңнан пайда жоқ,
Көп ойласаң кеўилинде қайғы-шоқ,
Азырақ егленсең ноғайлар келип,
Зийўар, Жанай жүрегіңе қадар оқ.

Хан атаңның қабырғасы сөгилер,
Жерге суўдай қызыл қанлар төгилер,
Зийўар минип хан атаңнын тахтына,
Атаның өлигин тартар гүржилер.

Зийўар ерге тоқаллыққа тийерсең,

Ақ шашар үстиңе қара кийерсең,
Тақтаполат ханның қызы—ханша едиң,
Келин болып ноғайға бас ийерсең!

Күң болып төбе шашың түйерсең,
Күнің ушын ноғайлыны сүйерсең,
«Тоқал» деген сөз сүйектен өткенде,
Ноғайлының тандырындай күйерсең!

Жүрмесеңиз қызыл гүлиң солғаны,
Атаңыздың пайманасы толғаны,
Қызым барың, я бармаңыз өзиң бил,
Абақан ағаңның айтып болғаны.

Сол ўақытта Ақтамақ,
Орнынан ырғып турады,
Үш жүз алпыс қызына,
Қарап мойнын бурады!
Ақтамақ көзин жаслады,
Нәсийхат берип қызларға
Қайсар қыз бир сөз баслады,

—Қәнизлерим, сизге қылдым итият,
Саўаш күни сайлап миндим әреби ат,
Жаслайыңнан бирге өстиң шайқалып,
Атлан өш алыўға ҳәр бир перийзат.

«Аў-тумар» ойнасын бәлент-пәстинде,
Латманат яр болсын сениң дәстиңде,
Атам қалған ноғайлардың ишинде,
Атлан, саўаш болсын душпан үстинде.

Бизлер гездик бағлар менен сахраны,
Ноғайлар жүрекке салды жараны,

Келиң, қызлар, атланайық душпанға,
Душпан келсе тигер бахытқа қараны.

Саўаш күни арғымаққа салың ер,
Қылыш тартып, маңлайдан төгиң тер,
Қорқақ қыздай көп муңайып турмаңыз,
Атланыңыз, өш алайық, перилер.

Ел шетине залым душпан келгенде.
Таў ыдырар арғымақты желгенде,
Урысты ашпай жаўға елди бергеннен,
Не қылады гелле кесип өлгенде?!

Душпанға бағынсақ гелле кесилер,
Болмаса жипектей шашлар есилер,
Я ноғайға тоқалыққа бармасақ,
Найза менен ақ төслериң тесилер.

Хазан урмай қызыл гүлдей солғаннан,
Жан барында жаўға-жесир болғаннан,
Жаў менен алысып өлген жақсырақ,
Соның ушын атланайық булманнан.

Ханның қызы Ақтамақ,
Сөзин тамам етеди;
Тебилде турған секирип,
Тулпарына жетеди;
Жипектен терлик салады,
Алтыннан ер қондырып,
Гәўхардан айыл шалады;
Бурен баслы көк саўыт,
Бөктергиге байлады,
Ушып-қонып перийзат,
Болар исти ойлады,

Қылыш алып қолына,
Өзлерин жаўға сайлады,
Арғымақ минип перилер,
Түсти саўаш жолына.
Ақтамақтай арыўдың,
Жүз қызы жүрди—алдында.
Жүз қызы жүрди—артында,
Сексен қыз жүрди—оңында,
Сексен қыз жүрди—солында.
Арғымақ атты ойнатып,
Полаттан суўлық шайнатып,
Көргеннің ишин қайнатып,
Жүзлерин гүл-гүл жайнатып,
Аўыт-аўыт ат шаўып,
Перилер йошып барады,
Ат кекилин тарады
Алдындағы Ақтамақ,
«Ўақып болың, қызлар»,—деп,
Жан-жағына қарады.
Қыз да болса Ақтамақ,
Аўыр күнге жарады.
Ат шаўып таўдың басына.
Қара қайғы түскенде,
Атасының басына,
Күн-түн тынбай жол жүрип,
Үш жүз алпыс қыз бенен,
Түн ярымы аўғанда,
Сәхәрге мейил болғанда,
Жетип келди Ақтамақ.
Арғымағын байлады,
Ақ шатырдың алдында,
Хәр ислерди ойлады...
Әдеп пенен Ақтамақ,
Ишкериге киреди,

Муңайып мүлгип отырған,
Хан атасын көреді.
Иззет пенен Ақтамақ,
Ийилип сәлем береді.
Тақтаполат атасы,
Қапалы болып сол ұақта,
Ноғайлыдан жеңилип,
Төмен салып мойынын,
Көзинен аққан жаслары,
Толтырып етек, қойынын,
Оң қолы менен ийегин,
Отыр еді таянып.
Кирип келді есиктен,
Сәлем беріп ийилип. —
Қызының сестин еситип.
Жарылғандай жүрегі,
Секиріп турды орнынан,
Келгендей-ақ тиреги.
Көзлерде жасын моншақлап,
Ақтамақ пенен атасы,
Ақ шатырда жылады,
—Мәдәры болған белимнің,
Тирисең бе, қарағым,
Айбаты болған елимнің? —
Деди де хан зарлады,
Зарлады да толғады:

—«Тоқтаполат патша» дейдилар атым,
Қыз да болсаң алдымдағы айбатым,
Басларыма қара күнлер туўғанда,
Сен келдің—тасады мениң ғайратым.

Журт сорадым бир неше жыл болып хан,
Айбатымнан титиреди бәрша жан,

Сәхәр ўақта излеп келдиң «Атам», деп,
Үш жүз алпыс қызлар менен Ақтамжан.

Хорезмди алмақ еди мурадым!
Бирақ жетпей турғанында қуўатым,
Келипсеңиз үш жүз алпыс қыз бенен,
Қыз болсаң да арысландай зүриятым.

Перзентимсең, саған қылдым мулақат,
Саўлатымда сен еттиң-ғой салтанат,
Турғанымда ләшкер жетпей тарығып,
Ертип келдиң үш жүз алпыс қол-қанат.

Он бесінде ойнап кемалға келдиң,
Намысын қорғайық туўылған елдиң,
Қызым, ноғайларға бирден ат қойып,
Шатырына от қояйық Хәсенниң.

Үш күн болды бул басымда қайғы-зар,
Қыз болсаң да ерге едиң барабар.
Егер бүгин келмегенде зүриятым,
Бул кең жақан маған болып еди тар.

Ул перзентим жоқлығынан кеўлим кем,
Өлсем дүнья-малым болар журтқа жем,
Қызым, келдиң үш жүз алпыс қыз бенен,
Ноғайларды жеңиўимиз муҳаям.

Қыз болсаң да мәрттей белди буўғаның,
Қызым, атаңнан да артық туўғаның,
Егер ертең ноғайларға ат қойсаң.
Зийўар—ер Жанайдай болып туўғаның.

Зийўар менен Жанай алды асымды,

Ноғайлардан қутқар мениң басымды,
Егер буннан енди қашсақ кейинге,
Ўайран етер мениң Қиял-қаламды.

Ноғайларға ар-намысты бермейик,
Душпанлардан азап-ақырет көрмейик,
Егерде кимде-ким қашса кейнине,
Өлтирейик, қарсы қылыш сермейик.

Бенде етсең Хәсен, Зийўар, Жанайды,
(Олар өзін ер Әлийге санайды!!!)
Олжа етсең ханы менен батырын,
Қалғанларын бенде етиў оңайды.

Жарқылдайды жүзлериңиз алтындай,
Ноғайларға қылыш урың айбынбай,
Келиңлер, үш жүз алпыс қызлар да,
Ноғайларға жүриңиз хеш тартынбай!

«Тақтаполат қайсар» дейди атымды,
Жаўды жекип көтеринлер, даңқымды...
Сарқардасы үш жүз алпыс қызлардың,
Тыңла мениң усы нәсийхатымды.

Сол ўақытта таң да атты,
«Саўаштың ўақты болды», деп,
Ноғайлар дабыл қақты.
Тилла дабыллар кейнинен.
Зийўар, Жанай атқа минди.
Сырнай-гернайдың даўысы,
Таўды, тасты жаңлатты.
Дабылдың даўысын еситип,
Ақтамақтай арыўдың,
Жуўлап бети қызарды.

Танадай көзи жаўтаңлап,
Бірғып тұрып орнынан,
Байлаўлы тұрған тулпардың.
Шылбырын шешип алады,
Секирип минип тулпарға,
Қарағай найза қолға алып,
Атасынан рұқсат сорады:

— Қолымда ойнады полаттан қалқан,
Жаў жақын келгенде қашсаңыз жаман,
Тилла дабыл қаққан Зийўар —Жанайға,
Жуўап бер барайын, жаным атажан?

«Саўаш күни секирмесе әреби ат,
Жаў келгенде қашты», деген жаман ат,
Көп еглесең душпан келер үстиңе,
Атажаным, тезирек бериң рұқсат.

Жарасыққа жүзде қойдым қалымды,
Бүгин мен сынаймаң ығбалымды,
Егер әсир болсам ноғайлыларға,
Залым ноғай қыйнар мениң жанымды.

Атажан, тыңладым сениң зарыңды,
Душпанға атландыр мәрт қызларыңды,
Шамам келсе Зийўар менен Жанайды,
Бенде етип, алайын бир арыңды.

Мен тұрыппан, ғайратыма сыймайын,
Саўаш күни ғәрип жанды қыйнайын,
Атажаным, жуўап берсең бизлерге,
Зийўарыңды бенде етип байлайын.

Бұл майданда ағызайын теримди,

Ноғайларға урып ақ семсеримди,
Көп егленбең жууап берин, атажан,
Қанлар төгіп тарқатайын шеримди?

Сауаш майданында шағлап йошайын,
Ноғайлыны бир-бирине қоспайын,
Хәсен ханның ат ойнатып үстинде,
Қарсы турса қанын суұдай шашайын.

Сауашта душпанды қырған сауапты,
Мәртлер етер бир күн бизге тауапты,
Ал атажан, латманатқа сыйындым,
Көп егленбей маған берши жууапты.
Тақтаполат майданда,
Қызының сөзин тыңлайды,
Бир нәрсени аңлайды,
Ақтамақтай қызының,
Мәрт екенін биледи,
«Зийұар, Хәсен хәм Жанайды,
Қул етемен», деген соң,
Патша шад боп күледі;

— Сауаш күни мәрттей болып сал ғайрат,
Жалғыз қызым болмағайсаң, биймурат,
Бул майданда еңиреп жууап берейин,
Яр болсын, перзентим, саған латманат.

Сауаш күни мәртлер қайнап-йошады,
Қылышынан қызыл қанлар шашады,
Қойдай дүркіретіп қууып душпанды,
Батырлар ләшкерге жолды ашады.

Арғымақтың жал-кекилин тарайман,
Кешиксең мен жолларыңа қарайман,

Қарсы жаўға өзиң соққы бермесен,
Ғарры құлман, не мүшкілге жарайман?

Қатты қамшы урып аттың етине,
Қарамаңыз душпанлардың бетине,
Бар жалғызым, ноғайларға сүргин сал,
Душпанды келтирмей елдің шетине.

Үш жүз алпыс қызларың бар найзалы,
Сөйлеген сөзлериң палдан мазалы,
Хәсен ханды бенде етип келтирсең,
Үйінде қатыны болар азалы.

Ақтамағым, сеннен басқа кимим бар?!
Хәсен ханға болсын бүгін дүнья тар,
Жалғыз қызым, латманатым яр болсын,
Ноғайларға жүрис қылсаң, аллаяр.

Ханның қызы Ақтамақ,
Қылышын қолға алады,
—Алысқандай биз бенен,
Ноғайларда бар ма ер?!
Деп қыз шаўқым салады,
Еки жақ сап шегилди,
Ақтамақтың жүзлери,
Туўған айдай жарқырап
Гүрес тутар майданға,
Жорғаны сүрип келеди,
Батыр еди Ақтамақ,
Ақ билекти сыбанып.
Қыпша бели қылаңлап,
Асыға сөйлеп жалаңлап.
Туўған айдай толықсып,
Ақ сазандай булқынып.

Тоқсан түрлі наз бенен,
Ортаға келип турады,
—Батыр болсаң, келиң!—деп,
Ортада лап урады,
Қызды көріп ер Жанай,
Туралмады орнында,
Жаңа безгек болғандай,
Денелери қалтырап.
Алмас қылышы сонда,
Қынаптан шықты жалтырап,
Жети қат саўыт үстінде,
Қарағай саплы ақ найза,
Ер Жанайдың дәстінде,
Арғымақ тулпар астында,
Жигит болсаң сондай бол:
Жан алмақтың қастында.
Тилла жыға қыстырған,
Саўлат пенен басына.
Бал қосып берген анасы,
Хәр бир жутқан асына.
Суўдай тилип өткендей,
Силтеп алмас қылышын,
Урса таўдың тасына,
Көргенлер тилек тилейди,
Узақ өмир жасына.
Бара қойса душпанға
Таўдың жыра-сайлары,
Толар жаўдың лашына.
Усындай ерден тартынбай.
Қандай батыр болса да,
Турғанын қыздың ортада,
Көре салып ер Жанай,
Атына қамшы урады,
Күйип, жаны ашынып.

Урыспаға жаў менен.
Гүреспеге қыз бенен.
Атадан жуўап алмаға;
Палўан қыз бенен гүресип,
Абыройға ийе болмаға;
Тақтаполат патшаның,
Басына қайғы салмаға,
Несип етсе яратқан,
Ақтамақтай арыўды,
Хаяллыққа алмаға;
Егер оған көнбесе,
Аяғына ханшаның,
Шарық бүрип қоймаға;
Аташкурсиз, көсеўсиз,
Қозды услатып қол менен,
Қырқ жигиттиң алдында,
Шылымкеш етип қоймаға;
Оған да егер көнбесе,
Ғазап етип ол қыздың,
Еки көзин оймаға,
Батыр қиял етеди.
Арғымағын ойнатып,
Көргенниң ишин қайнатып,
Жетип келди ер Жанай,
Атасының қасына.
Атасының алдында.
Қол қаўсырып ер Жанай,
Тәжим берип турады.
— Жүреги оттай лаўлаған,
Қайырып зулпын таўлаған,
Қалмақ қызы заңғардың,
Геллеси жаўдан ғаўлаған,
Болмаса не бир батырды,
Көрмегендей баўлаған.

Болмаса барып көллерге,
Жаз болса балық аўлаған.
Я қоян қуўып, баяўлап,
Етек-жеңин суўлаған.
Қозғала басып, жаяўлап,
Қайсар батыр қыз бенен,
Барып гүрес тутайын,
Егер жетсе қуўатым,
Үш айландырып басымнан,
Зынғытып көкке атайын?
Аттың жалын өрейин,
Ҳал сынасып қыз бенен,
Ҳалымды сынап көрейин?
Жықсам, алып яр етип,
Қосылып дәўран сүрейин?
Руқсат етиң ата?—деп,
Ер Жанай жуўап сорады,
— Алдымда жүрсең ғайратым,
Кейнимде жүрсең айбатым.
Палўан қыз бенен гүрессең,
Пирлер болсын мәдеткар,
«Бар, кете бер, зүриятым.
«Алдымдағы панам»,—деп;
«Кейнимдеги қалам»,—деп;
Гүресшең қызды жыққайсаң,
Бахытлы бол, балам»,—деп,
Қолын жайып Ҳәсен хан,
Еңиреген ер Жанайға,
Пәтиясын береді.
Батыр жигит патшадан,
Ақ пәтия алған соң,
Саўаш еди батырдың,
Яратқаннан тилеги,
Жуўап алып атадан,

Мурады җасыл болған соң,
Жүзлери гүл-гүл жанады,
Қыз қандай гөззал болса да,
Бир көрсе мийри қанады,
Дәў болса да душпаны,
Көргенде иштен жанады.
Қайсардың қарыў-ғайратын.
Ер Жанай кирсе саўашқа,
Алмас қылыш душпанның,
Төбесинде ойнайды,
Ғайратын көрген душпанның,
Ишлери оттай жанады,
Астындағы арғымақ,
Секиреди жулдызға.
Бир перийзат бөленген,
Парша менен қундызға,
Айдархадай ысқырған,
Танаўынан шыққан жел,
Қақпақтай тасты ушырған—
Жетип келди ер Жанай,
Ортада турған мәрт қызға.
Қарсыласып турғанда,
Қарсы алып қонақты,
Қол қаўсырып алдында,
Әзизлеп сәлем бермеклик—
Батыр ердің белгиси;
Хәм биринши нәўбетти,
Қонағына бермеклик—
Ол да мәрттиң белгиси;
Елге келген қонақты,
Жаў болса да сыйламақ.—
Жақсы журттың белгиси;
Истиң соңын ойламақ—
Ақыллы ердің белгиси;

Палўан қыз ғапыл турғанда,
Найза менен түйремей,
Қурық салып мойнына,
Қуры ат пенен сүйремей,
Қынаптан алып қылышын,
Қағып алмай геллесин,
Алдына келип турғаны.—
Ер Жанайдың ерлиги,
— «Айда-айда, айда», деп;
«Батырлары қайда?!»,—деп,
«Бақырып едиң бад, урып,
Батырларың болмаса,
Қырылмай-ақ журтыңды,
Бергениңиз пайда», деп,
Сиз бе еди даўрыққан?
Суўды көрмей шешинип,
Қула дүзде хаўлыққан?
Қутыла алмас оңайда,
Бир бәлеге жолыққан.
Мурнынан қан ағады,
Басқы таўып зорыққан,
Алдын алып бақырып,
Душпанынан қорыққан,
Батыр қыз сиз болсаңыз,
Қарап жүрип урныққан,
Найза көрсе тербелмес,
Табаны қатты орныққан—
Жанай батыр баламыз,
Гүресип жасынан шыныққан.
Елге келген қонақсыз,
Бел буўардан қан кешип,
Ийтаяқтан суў ишип,
Адамды жеген, қуныққан.
Батырлардың белгиси,

Қонақты барынша сыйлаған.
Найза салып ғапылда,
Болмайды мәртти қыйнаған,
Сиз палұан қыз қусайсыз,
Денеңе күшиң сыймаған?
Яки сағыйра қусайсаң,
Еле есин жыймаған?
Жетим сорлы болмасаң,
Көзиниң жасын тыймаған,
Бурын нәўбет берейин,
Батыр қыз, қалма әрманда!
Батыр емес найзадан.
Денесинен қан шыққан,
Соны «Батыр» дегейли,
Гүрескенде ким жыққан.
Түйе басты ойнасам,
Талай қызлар туншыққан,
Гүресер болсаң биз бенен,
Бағадыр қыз, кел шыққан!
Нәўбетинди алмасаң,
Неге келдиң жин қаққан?
«Мақтанып талай сендей қыз,
«Батырман» деп бад урып,
Гүрескенде жығылып,
Жүреклері сығылып,
Жан алқымға тығылып,
Еки көзи аларып,
«Ақша жүзи қубарып,
«Өлтирме», деп жалбарып,
Қайыл, болған күнликке.
Сонда турып Ақтамақ;
«Сыйласаңыз қонақты,
Рахмет сизге батыр»,—деп;
«Найзасын қолға алады.—

«Батыр болсаң ноғайлы,
«Табжылмастан турың»,—деп;
Қорқақ болсаң, қорамсақ,
«Маған таман жүриң»,—деп;
Аш, қорамсақ, қойныңды,
Салып тур төмен мойныңды,
Көрсетейин көзиңе,
Хәр түрли қызық ойынды,
Ақтамақ қыздың ойынын,
«Халайықлар көриң!»—деп,
Арғымағын желеди,
Қапталласып геллеғар,
Жанайға жақын келеди,
Геўирдин қызы Ақтамақ.
Гүреске келген сайланып,
Ноғайлардың батыры,
Ер Жанай тур ойланып.
Ләм демеди ол қызға,
Тили қалды байланып.
Арман шаўып өтеди,
Берман шаўып өтеди,
Ер Жанайды айланып.
Туў сыртынан Жанайдың,
Ақтамақ найза салады;
Жети қабат саўыттан,
Найза өтпей қалады!
Және нәўбет алады:
Оң жағынан айналып,
Және найза салады.
Кейинги урған найзасы,
Жети қабат саўыттың,
Бәрин тесип өтеди,
Ер Жанайды Ақтамақ,
Аўыр жарадар етеди.

Найза өткен ұақтында,
Батыр Жанай жылады,
Халы кетип өзинен,
Қанлы жас ағып көзинен,
Атынан жерге қулады,
Тайын тұрған ер Зийұар,
— Қалдың, иним, пәнтқумар,
Кел, жылама зар-зар,
Кейниңде мендей ағаң бар,
Көрип болдым жарадар.
Хәсен хандай атаңыз,
Болып тұр ол да бийқарар,
Айналайын қарағым,
Болсаң бизге интизар,
Қутқарыўға геўирден,
Зийұар ағаң мен таяр.
Сеннен жоқ жанымыз аяр,—
Дедидағы мәрт батыр,
Найзасын алып дәстине,
Ат ойнатып барады,
Ер Зийұар барып Жанайды,
Көтерип жерден алады,
Жанайың естен танады,
Қыз да болса Ақтамақ,
Батыр еди геллеғар,
Қол қатпастан турады.
Жанайдан да Зийұардың,
Мәрт екенин биледи,
Ақтамақ қызға ер Жанай,
«Көкирегин ашқанда,
«Қонақсаң» деп хұрметлеп,
Қызға нәўбет бергенде,
Ақтамақ қыздың Жанайға,
Бішқы жаман кетеди,

«Ер Жанай менен қосылып,
Бес күн дәуран сүрсем», деп,
Жанайға ашық болады,
Ер Жанайды ер Зийұар,
Көтерип жерден алғанда,
Атқа оңғарып салғанда,
Ашықлықтың ышқында,
Хәм мәртликтің белгиси,
Орнында турып қалады,
Ер Жанайды ер Зийұар,
Ат алдына оңғарып,
Ләшкерге алып барады.
Бийтақат турған Хәсен хан,
Ат алдынан алады,
Ақ шатырға киргизип,
Адам қуны дәри берип,
«Ели журттың саўлаты,
Дизғанамның қуўаты,
Белғанамның мәдәри,
Еки көзимнің рәўшаны,
Хәсен ханның дәўлеті,
Қайсар туўған перзенти,
Ели-журтының ийеси,
Хәсеншаның сәўлаты,
Айналайын, балам»,—деп,
Жарадар болған Жанайға,
Жүдә пәрмана болады.
Жанай сондай болған соң,
Зийұардың қаны қайнайды,
Еки көзи жайнайды,
Астындағы арғымақ,
Секирип көкке ойнайды.
Батыр болған ер Зийұар,
Билекке күшин жыйнайды,

Ақтамақ қыздың үстине,
Қайтадан атты қояды,
— Жарадар еткен инимди,
Бағадыр қыз сен бе?!—деп;
— Тайсалақлап нашардан,
Қашатуғын мен бе!—деп,
Ақтамақ батыр болса да,
Қайсар туўған Зийўардың,
Айтқанын жаман көреді,
Қәхәрленип ер Зийўар,
Оннан сайын жортады,
Жортқан сайын ер Зийўар,
Қалтыратпа тийгендей,
Денелери жуўылдап,
Жүрегі де суўылдап,
Батырсынған Ақтамақ,
Зийўардан күтә қорқады.
Зийўар минген арғымақ,
Арандай аўзын ашады,
Айбатына шыдамай,
Ақтамақ қыз қашады.
Қыздың минген тулпары,
Жүйрик екен жаныўар,
Араны узақ ашады.
Қәхәрленип ер Зийўар,
Атқа қамшы басады.
Астындағы арғымақ,
«Суўдай гүўлеп тасады.
«Әне, мине» дегенше,
Өкшесин бара басады,
Ақтамақ қыз сол ўақта,
Зийўардан жаман сасады,
Қуўып жетип ер Зийўар,
Ақтамақтың артынан,

Найза менен шаншады,
Тартып алып найзасын,
Зәңгиликтің тусына,
Жақын келип ер Зийўар,
Қатыўланып қатланып,
Және найза урады.
Тоққыз қабат саўытты,
Қәлбирдей тесип өтеди,
Мамықтай аппақ етине,
Найзаның ушы жетеди,
Ийзегенде ер Зийўар,
Уйыққа батқан таяўдай,
Ақтамақ қыздың етине,
Найза сиңип кетеди.
Ер Зийўарға жалынып,
«Нашарман», деп налынып.
Итияр арза етеди:

— Хәсен ханның улы, батыр Зийўархан,
Атбаўрынан сен ағыздың қызыл қан,
Сөзин қыймай Тақтаполат атамның,
Келип едим, енди болдым мусылман.

Саўаш күни оқты жайдан көширдим,
Бир нешшениң кепин тонын пиштирдим,
Нешше палўанлардың кесип геллесин,
Шараптың орнына қанлар иштирдим.

Кийген тоны, ат-жарағы сайма-сай,
Гүреспеге келген еди ер Жанай,
«Батырман», деп келип еди лап урып,
Бирақ ол да келе алмады сайма-сай,

Ким билмейди Тақтаполат атамды,

Неше патшаларға салған матамды,
Барған жерин бағындырып өзине,
Соның ушын Тақтаполат атанды.

Тақтаполат қызы атым Ақтам дер,
Қарсы алдымда туралмаған не бир ер,
Қәхәрленип шықсам саўаш майданға,
Айбатымнан титирейди аспан жер.

Қаңбақтай ушырдым таўлардың тасын,
Нешелердің қыйдым қамыстай басын,
Нешелерди бенде етип тирилей,
Ағыздым сел етип көзинің жасын.

Хорезмнің жемислерин жегенсең,
Маған ат ойнатып қарсы келгенсең,
Денем титиреди айбатыңыздан,
Хақыйқат бир туўған арыслан екенсең.

Батырлықтан мен таппадым миниңди,
Енди сениң бархақ билдим диниңди,
Батыр екен, ашық болдым Жанайға,
Сол себептен өлтирмедим иниңди.

Бәхәр кирмей ашылмайды қызыл гүл...
Бағда сайрап киятырған жас бұлбил,
Өлсем зарымды тартар бир неше,
Я өлтиргил, я қалдырғыл, өзиң бил.

Мениң хәр сөзимнен шығар мағана,
«Инимди шанышты», деп етпе паймана.
Та өлгенше хызметинде боламан,
Ендигисин өзиңиз бил, «қайнаға».

Ақтамақ қыз Зийұарға,
Жалбарынып турғанда,
Хорезмнің патшасы,
Хәсен хан да келеди.
Жүзлери гүлдей жайнаған,
Көргеннің иши қайнаған,
Ханзадаға ылайық,
Ақтамақ қызды көреді.
Қыздың дана екенін,
Ұәлийлик пенен биледи,
Көзи түсип жүзине,
Ыразы болды Хәсен хан,
«Қайнаға», деген сөзине.
Ақтамақ қызды Жанайға,
Ылайық көріп келинге,
Ашық күндей жамалын,
Даналығын ол қыздың,
Хәсен хан тәрип қылады:

— Ҳаққа жеткен ғош жигиттің наласы,
Жетпеди геўирдің бизге шамасы,
Ақтамақты өлтирмегил, перзентим,
Сондай болар адамзаттың баласы.

Жақын қалды Еменқиял арасы,
Көринип тур мунарының қарасы,
Ер Жанайдың өшин алмай-ақ қойғыл,
Питип кетер етиндеги жарасы.

Балам, тыңла Ақтамақтың дадыны,
Сизге айтты ишиндеги барыны,
Қылышыңды қаўалатпа басына,
Өлтирмегил ер Жанайдың ярыны.

Тасқа өтер ер жигиттиң қылышы,
Жаўды көрип титирер мәрттиң денеси,
Қайнағасы —Зийўар, атасы—Хәсен,
Анаңыз болады оның енеси.

Зийўаржаным, жоя менен жал қандай,
Шийрин десең шекер менен бал қандай,
Көрсө адам Ақтамақтың жамалын,
Өзи бийхуш болып естен танғандай.

Көрмейсең бе жүзи гүл-гүл жанғандай,
Жамалын көргенниң мийри қанғандай,
Зийўар балам, келиниңди өлтirme,
Қосылып дәўранды сүрсин ер Жанай.

Арғымақты қай таўларда сүрмедим?!
Ғазап ушын, қайдан-қайда жүрмедим?!
Зийўар жаным, бундай батыр нашарды,
Жети ықлымды гезип сирә көрмедим.
Ерлик етип ер, сөзине турайық,
Ақтамақжан келинликке ылайық,
Нәсийхатымды алсаң, өлтirme,
Жанайжанға берип келин қылайық.

«Ах» дегенде нур тамады жүзинен,
Ушқынланып от шығады көзинен,
Ашық екенлиги жаным Жанайға,
Көринип тур «қайнаға» деген сөзинен.

Дүньяда өлим жоқ, балам, ашыққа,
Ашықты қоспақ парыз машыққа,
Геўирлерден аларсаңыз өшинди,
Келинди өлтириўге балам, асықпа.

Ақтамақжан екен қыздың данасы,
Қандай екен оны туўған анасы?
Аларсаңыз геўирлерден арыңды,
Көринип тур жақын анаў қаласы.

Араларсаң қала менен көшесин,
Шаншарсаң геўирдің сайлап нешесин.
Ақтамақты келин етейик, Зийўаржан,
Қудағай етермиз туўған шешесин.

Жығып геўирлердің бәлент мунарын,
Кесип қызларының таққан тумарын,
Ақ отаўда ышқы-ишрет етерсең,
Тарқатсын Жанайым кеўил қумарын.

Тақтаполат қашса қуўып жетерсең,
Қуўып жетип тири бенде етерсең,
Қылған гүналарын алса мойнына,
Онда оның гүналарын өтерсең.

Ырайдан қайтпаса басын кесерсең,
Найза менен еки көзин тесерсең,
Оннан кейин не қылсаң да өзінде,
Ата тилин алғыл, балам, өсерсең.

Геўирлерге етсеңиз де қарыўды,
Өлтирмеңиз Ақтамақтай арыўды,
Зийўар жаным, усы айтып болғаным,
Келинге бола мениң басым аўырды,

Батыр туўған ер Зийўар,
Әдепли еди жасынан.
Атасының айтқанын,
Зейин қойып тыңлайды,

Әдепсизлик қылмайды,
Қылышын тартып алады,
Қынабына салады,
—Әжеп болар, ата—деп;
—Атажан хәзир сөзиң,—деп;
—Мениң қылған гүнамды,
Кеширегөр өзиң,—деп,
Баласы нала қылады.
—Хорезмниң палўаны,
Айналайын, перзентим.
Еки көзимниң раўшаны,
Өзиңдики дүнья-мал.
Пандыў-нәсийхатымды,
Балам ойыңа жақсы ал;
«Атама гүна қылдым», деп,
Етпе хасла қыйлықал.
Үстине минип арыз шешкен
Алтын тахтта сеники;
Төкпей, шашпай жыйнаған
Дәўлет-бақ та сеники;
Жети ықлым Хорезмдеги
Ели-журт та сеники;
Басымдағы жан балам,
Тилла таж да сеники;
Кәрўаннан алынатуғын,
Бажым да балам сеники;
Асатуғын гәззапты,
Тилла дар да сеники;
Маңлайдағы шырағым,
Хәрне бар да сеники;
Бағындырсаң душпанды,
Намыс-ар да сеники;
Дүньядағы шырағым,
Сулыў яр да сеники.

Перзентим сеннен, Зийўаржаи.
Аяйтуғын жаным жоқ,
Не қылсаң да қарағым,
Бәри саған ылайық.
Хорезмнің душпанын
Женгениң ушын жан балам.
«Рахмет» дейди халайық.
—Мынаў Қиялқалада,
Алып барып келинди,
Бағына кирип геўирдин,
Той-тамаша қылайық,
Шығарып иштен хәўирди,—
Деп мәртлер минди тулпарға,
Бир жағынан ер Зийўар,
Бир жағынан Жанайжан,
Ортасында, Хәсен хан,
Дөгерегин қоршаған,
Хорезмлі көп арыслан,
Ханның қызы Ақтамақ,
Латманаттан дөнеди,
Не айтсам да ер Зийўар.
Патшаның қызы көнеди.
Батыл динди қояды,
Бархақ динге енеди,
Көк сандалға минеди.
Хорезмди жайлаған,
Ат жақсысын сайлаған,
Геўирдин қолын байлаған,
Басып кирген геўирди,
Қоралы қойдай айдаған,
Қандай саўаш болса да,
Туўра барған, таймаған,
Ноғайдың сансыз ләшкери,
Тақтаполат патшаның,

Үстине қарап жөнеди.
Ол шатыр менен бул шатыр.
Ол шатырдың ишинде,
Тақтаполат хан жатыр.
Ол шатырдың үстине,
Ғурыжланып ат қойды.
Хорезмли қос батыр.
Қос батырдың ортасында,
Ақтамақ арыў киятыр.
Қоршап турған геўирлер,
Булар да ат қояды.
Ақтамақтай арыўдың,
Ноғайға олжа болғанын.
Батыр қызлар биледи.
Хайранлықтын дағлары,
Жүреклерин тиледи.
—Ноғайға олжа еткенше,
Ақтамақ сәрдарымызды,
Ноғайлар менен урысып,
Өлейик қанлы майданда,—
Деп батыр қызлар қолына,
Қарыўларын алады.
Хәсен ханның үстине,
Бәршеси ат салады.
Зийўар менен ер Жанайдың,
Ат басындай жүреклери,
Қанасында туўлайды.
Әсиресе Зийўардың,
Ети жаман жуўлайды—
Қызларға қылыш урғанда,
Қойларға қасқыр тийгендей,
Лалаўлап қызлар шуўлайды,
—Мәрт болсаң геўир қызлары,
Беррегирек кел!—дейди,

Қызларға қылыш силтейди,
Нешше қыздың жанлары,
Жәхәннемге кетеди.
Талай қызды ер Зийўар,
Аўыр жаралы етеди.
Ат куйрығы түйилди,
Батыр қызлардың геллеси.
Таўдай болып үйилди.
—Билдик, батыр екенсиз,
Хәсен ханның баласы,
Мәрт екенсең ер Зийўар,
Қылышыңды тарт,—дейди;
—Алсаңыз, әне ел,—дейди;
—Қанымыз болды сел,—дейди;
—Бизиң менен еллесен,
Зийўар батыр, кел,—дейди;
—Обал-саўап мойныңа,
Я өлтир, я олжа қыл,
Зийўар ер, өзиң бил,—дейди.
Аман қалған батыр қызлар,
«Қуралларын таслады,
Өзиңиз бил,—деп,—не қылсаң»,
Барлығы көзин жаслады.
Қызлардың өлмей қалғаны,
Зийўаржанға жалбарып,
Олжа бола баслады.
Аттың жалы өрилди,
«Мен мен» деген геўирдин,
Абырайы қолдан берилди.
—Қойғанға берекет,
Қоймағанға жаўсын нәлет,
Қашқанға жаўсын рахмет,—
Деп геўирлер қашады,
Қиял деген қалаға,

Бәри барып қамалды.
Қубладан қойған дәрұаза—
Дәрұазасын бекитип,
Ишинен тәмби басады.
Отыз мың ләшкер ноғайлы,
Қаланы қамал етеди,
Жан шығармай далаға.
Қырқ мың ләшкерли геўирлер,
Хеш илаж ете алмады,
Ер Зийұардай балаға.
Журттан озған ақылгөй,
Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Барлығы жыйналып,
Мәсләхәтти салады.
Көп бийлердиң ишинен,
Аппак қуўдай сақалы,
Орта бойлы дамбелше,
Минез-қулқы заңғардың,
«Белин беккем байлады,
Басқалардан өзгеше,
Хәр иске өзін сайлады,
Өрре турып орнынан,
Бир қиялды ойлады.
Халық қоршаўда турған соң,
Ойламасқа болмады.
Аты еди Арсары,
Ол бийлерге толғады:
—Тақтаполат залым хан,
Тыныш жатқан ноғайға,
Ләшкер айдап, топ сүйреп,
Минип аттың белине,
Қызыл қия шөлинде,
Сегбир етип нешше күн,

Барды ноғай елине
Саўаш етип майданда,
Ат баўырынан ақты қан,
Баланы айырды анадан.
Ананы айырды баладан,
Барлық ноғай қырылды.
Тақтаполат патшаның,
Қылышының зарынан.
Хәсен ханның баласы,
Зийўар менен Жанай мәрт,
Бул қорлыққа шыдамай,
Қалмақларға ат қойды.
Батыр екен балалар,
Зар жылатып бизлерди,
Қуўып шықты қаладан,
Ақылсыз надан ханымыз,
Өшиктирди ноғайды.
Қайсар екен ноғайлар,
Тақтаполат патшадан,
Жеңилмеди онайда,
Жигерли сансыз қалмақтың,
Өлиги қалды көмиўсиз,
Дәрья, теңиз, тоғайда.
Зийўар менен Жанайдың,
Батырлығын буннан бил:
Ғаўлап турған қалмаққа,
Ат қояды қорықпастан!
Усынша жасқа келгенше,
Барғалы талай урысқа,
Көрмедим бундай арыслан!
Хорезмли ноғайлар,
Әкелди қуўып бизлерди,
Бесмазар деген жерлерге.
Хеш илаж ете алмады,

Гүркиреген ханымыз,
Зийұар, Жанай ерлерге.
Қуұды Бесмазардан да...
Сол қашыұдан қаштық биз,
Өликлерге қарамай,
Бир нешшениң атлары,
Қалды жолда жарамай.
Алды менен қашты өзи,
Тақтаполат «батыр хан»,
Бизлерге де қарамай,
Дослардың халын сорамай.
Қызыл қия шөллерде,
Шомылды атлар терлерге,
Ким атадан айрылды,
Ким анадан айрылды,
Ким баладан айрылды,
Ким ярынан айрылды.
Тоқтаполат залым хан,
Бизлер менен ел ме еди?
Қырылса да қалмақлар,
Қасына ҳеш келмеди.
Қарамады ханымыз,
Халықтың көзде жасына.
Таўлардың толды жырасы,
Қалмақлардың лашына,
Қашып келди ханымыз,
Қанлы өзектиң қасына.
Ноғайлар найза урғанда,
Қыйналды шийрин жанымыз.
«Мен мен» деген батырлар,
Ким аяқтан айрылды,
Ким қолынан айрылды,
Ким қулақтан айрылды.
Бул майданда ханымыз,

Абақандай ўезирди,
Атландырды қалаға.
Ат шаўып барып Абақан,
Жар салдырды, қалада,
Қайғы түсти беглерге,
Кемпир, ғарры бийшара,
Қатын менен балаға.
Ханнан буйрық болған соң,
Қараўлап тоқтаў қайдады?!
Ханнан барған Абақан,
Елде қалған адамның,
Барлығын жаўға айдады.
Саўаш болып майданда,
Қара топлар атылды,
Қалмақлардың өлиги.
Таўдай болып үйилди,
Қаза жетпей қалмақлар,
Қыршынлай өлимге шатылды.
Ханның қызы Ақтамақ,
Үш жүз алпыс қыз бенен,
Бул да келип саўашқа,
Барлығы жаўға сайланды.
Ақтамақ шықты ортаға...
Ноғайлардың ишинен,
Қарыўланып, бурсанып,
Муздай темир қурсанып,
Жанай да шықты майданға,
Еки қайсар алысты,
Буўрадай болып шайнасты..
Жанай болып жарадар,
Ноғайды азмаз сус басты..
Зийўар деген бир батыр,
Тур екен наймыт ол сапта,
Қаны қайнап туралмай,

Бул да шықты майданға,
Шап берип жолбарыстай,
Ақтамақтан қорықпай.
«Батыр қыз ол қайдады?!
Иним ушын майданда,
Қан төгіп, өлсем пайдады»,—
Деидағы ер Зийұар,
Ақтамақтың үстине,
Арғымағын айдады.
Батырлығын буннан бил
Палұаннан қыз тайсалды.
Ақтамақтай арыўға,
Найза урылды майданда;
Ер Зийұардың найзасы,
Жарқырады майданда;
Ақтамақтың саўытын,
Тилкимледи майданда;
Уўзыдай аппақ етлери,
Паршаланды майданда;
Менменсинген Ақтамақ,
Зар жылады майданда;
Қамшы басып атына,
Қашты Ақтамақ майданда;
Қуўып, жетип ер Зийұар,
Және шанышты майданда.
—Неге кирдим саўашқа,—
Деп Ақтамақ налынды;
—Өлтирмегил, аға,—деп,
Ер Зийұарға жалынды.
Мәрт екени Зийұардың,
Қалмақларға билинди.
Олжа етти өзине,
Ақтамақ қызды майданда,
Үш жүз алпыс қызларын,

Қоралы қойдай шуұлатып,
Қырды батыр майданда.
Әне-мине дегенше,
Бир тислем нан жегенше,
Бираз қызды өлтирип,
Биразын етип жарадар.
Ер Зийұардың урысы,
Болды мыңға барабар,
Ақтамақ қыздың нөкери,
Үш жүз алпыс қызды да,
Бағындырып өзине,
Олжа етти майданда.
Тақтаполат патшаның,
Күйе жақты жүзине.
Қырып салып қалмақты,
Қуұып Тақтаполатты,
Алтын тағын қулатты,
Ели-журтын жылатты,
Айтқан сөзин орнатты.
Ер Зийұарың мәрт екен!!!
Тақтаполат патшаның,
Қан толтырды көзине,
Ноғайлының отыз мың,
Ләшкерин ертип изине,
Қелди Қиялқалаға.
«Бул қалай күн болды» деп;
«Пайманамыз толды» деп;
«Қызыл гүлдер солды» деп,
Қайғы түсти, халайық,
Қатын, сағыйра балаға.
Хорезмлі ноғайлар,
Қаламызды қамады...
Қәхәрленсе ноғайлар,
Қылыштан қан ағады.

Бенде етер бизлерди,
Бағынбаса патшаңыз,
Қара жерге тирилей,
Қазық етип қағады!
Ағызар суўдай қаныңды!
Қутыламыз өлимнен,
Услап берсең ноғайға,
Тақтаполат ханыңды.
Хан ушын қырыў халықты,
Айтыңлар, беглерим,
Ойлаң, кимге жағады?!
Қырылғанша хан ушын,
Тақтаполат патшаны,
Зийўарға услап берейик?
Хәр не десе Хәсен хан,
Биз изине ерейик?
Сөзлерин мақул көрейик?
Халықты қырған гүнасыз,
Неге керек залым хан?!
Хәр адамның өзине,
Олжа жалғыз шийрин жан,
Залым ханы қурысын,
Хансызақ бизлер жүрейик!
Иайтақ жатқан қалмақтың,
Ел-халқын да берейик.
Хан минип арыз сораған,
Мынаў алтын тахтын да,
Ғәзийнесин патшаның,
Мал-мүлки, дәўлет-бахтын да,
Ғәзийнели гәўхәрин,
Қиялдай үлкен шәхәрин—
Ноғайға бәрин берейик.
Бизлер бермеген менен,
Өзи де шаўып алады.

Оннан кейин басыңа,
Мүшкил ислер салады.
«Кире ғой», десе ноғайлар,
Динине де кирейик.
Ханның тилла дарыны,
Ноғайға бәрін берейик.
Ханы қурсын беглерим,
Хәр кимге де жан татлы,
Тақтопалат қурысын!
Услап берип патшаны,
Босатып берип қаланы,
Елди тыныш етейик.
Қутқарайық қайғыдан,
Зарланған қатын-баланы.
Ханның келди қардары...
Шешен еди Абақан,
Арсары сөзин болған соң,
Хан ўэзири Абақан,
Ырғып турды орнынан,
Қамсығып көзин жаслады,
Арсарының қасына,
Барып қалды жақынлап,
Тасқа тийген дойнақтай,
Таңлайлары тақылдап,
Сөз сөйледи шақылдап:
—Тақтаполат хан болып,
Алтын тахқа мингели,
Толды алдым ләшкерге.
Барлығын жыйнап шәхәрге,
Саўаштың жөнин үйретип,
Халықта жүйрик атлардың,
Барлығын жыйнап алдырды.
Елдеги не бир жигитти,
Айырып минген атынан—

Барлығын жаяў қалдырды.
Ләшкердің азық-аўқатын,
Аш халыққа салдырды.
Ләшкерге айдап оларды,
Аўыр тобын сүйретип,
Басқылап ноғай еллерин,
Барып қырды шуўлатып.
Көкиреги аршынлы,
Арысланларын өлтирип,
Қызларын жесир қалдырды.
Бир жыл шапса тайпа елди,
Келеси жыл бул наймыт,
Ләшкерлерине дем берди.
Минип аттың белине,
Неше күн тынбай жол жүрип,
Азғана емес мол жүрип,
Елеўсиң жатқан бул елди,
Аңсызда қырды ахмақ хан.
Ўайран салды орынсыз,
Хорезмнің елине,
Улын жетим қалдырып.
Қызларын тул қалдырып.
Ғаррыларын қорлады.
Аналарын зарлатып,
Аўзы түкли залым хан,
Арыўларын азнатып,
Тыныш жатқан ноғайдың,
Мал-дүньясын талады.
Ноғайлыны шуўлатып,
Мәртлерге қан қустырып,
Тақтаполат залым хан,
Қылышынан қан жуўырып,
Ноғайдың елин қуўырып,
Улын, қызын ызғытып,

Бир неше рет тоздырды.
Хорезмнің қаласын,
Сексен гез қара топ пенен,
Бир неше рет буздырды.
Тыныш жатқан халықты,
Қырып-жойып аңсызда,
Бағындырып өзине,
Тақтаполат қанхор хан,
Абырайын оздырды.
Гелле кесип, қан төгіп,
«Залымның кеўили өседі,
«Тақтаполат елинен.
Алмақ болып бир елді,
Атланыпты», дегенде,
Есите қойса бул журтлар,
«Келмегейдағы бәле», деп,
Сыртынан дирилдеседі.
Сөзлеримизді тыңламай,
«Атланысып ноғайға,
«Аламан,—деп,—оңайға»,
Қырып-жойып халықты,
Ноғайдың елин бүлдирді,
Қызыл гүлді солдырды,
Тақтаполат залым хан,
Көзин қанға толтырды.
Хәсен хан, Зийўар, Жанайдың,
Арқаларын қоздырды.
Зийўар менен ер Жанай,
Батыр екен, адамлар,
Қаны қызып қайсарлар,
Басып кирген қалмаққа,
Қалмақтан арын алмаққа,
Атланды дәрхал майданға.
Саўаш етип майданда,

Қалмақларды қайсарлар,
Қоралы қойдай қосақлап,
Аяұлысып өлтирди,
Мәнисине келтирди.
Еки батыр өликке,
Жылға, сайларды толтырды.
Адамына тап болып,
Тақтаполат батыр хан,
Қырғыйдан қашқан шымшықтай,
Таслап қашты шатырын.
Баспана жер табалмай,
Ушырады хан бүликке.
Жилиги ханның шағылды.
Айрылып ләшкерлеринен,
Шырданынан қағылды,
Қалаға келип қамалып,
Жүрегине от жағылды,
Айтқан сөзи тыңламай,
Өз пейлинен шатылды.
Ноғайларды өлтирип,
Қалмақтың елин бүлдирип,
Ақылсыз хан не қылды?!
Бизлер менен кеңеспей,
Тақтаполат жаңылды,
Енди қашар жери жоқ,
Аяқ-қолы таңылды.
Қутырған қанхор көпектиң,
Мойнына қарғы тағылды.
Қалмақлардың бийлери!
Келиңиз қалмай жыйналып.
Мен отырман халықтың,
Қырылғанына қыйналып.
Халық тәғдийрин шешейик?
Жатырған ханға барайық,

Халыққа еткен гүнасын,
Өз мойнына алмаса,
Қоймайық енди хан қылып.
Бағынбаса ноғайға,
Аяқ-қолын бәнт етип,
Амуд пенен алпыс пуд,
Төбесине урайық.
Ийжандай қылып унтайық,
Бәтшағарды нан қылып!
Гүржиге етин тарттырып.
Сан етлерин паралайық...
Бир бармақта турмаса,
Төбелеп неше сан қылып,
Сөйтип бундай залымның,
Танытайық бабасын!
—Турың бийлер, турың!—деп,
—Адымды шаққан урың!—деп,
—Ақмақ ханның үстинде,
Барып мәтте қурың!—деп,
Абақан уран салады.
Алпыс еки хәмелдар.
Жетпис еки мөхирдар,
Орнынан өрре турады,
—Абақан қайсар төреди,
Хәр истиң жөнин биледи.
Геллеғардың айтқаны,
Хәр ўақытта да келеди,—
Деп қалмақтың бийлери,
Абақанның изине,
Барлығы ғаўлап ереди.
Хан жатырған ақ сарай,
Арыз сораған датқа жай—
Хан жатырған ордаға,
Бәри жетип келеди.

Бийлер келген ўақтында,
Тақтаполат залым хан,
Датқа жайдың төрінде,
Отыр екен түнерип.
Баслап келген бийлер менен,
Абақан ўәзир тик турып,
Ханға сәлем береді.
Қәхәри қатты залым хан,
—Көргенсиз, нәлет бийлер,
Не себептен үстиме,
Руқсатсыз келдіңлер!—деп,
Буўырқанды, пурсанды,
Қәхәрленди, қатланды,
Қабағынан қар жаўды,
Кирпигинен муз жаўды,
Бийлерге кейип, бақырды,
Мүлгиген басын көтерип,
Аш жолбарыстай ақырды:

—Келген шешен, көп бийлердің сәрдары,
Өзелден Тақтаполаттың қандары,
Бир ой менен ақ ордадан келипсең,
Көп бийлерди баслап, найсап Арсары.

Арсары, баслай бер айтар сөзинди,
Айтпасаң оярман еки көзинди,
Журтты жыйнап, тас аттырып көшеде,
Сарсаңкесек еттирермен өзинди.

Миниў ушын мынаў алтын тахтларға,
Ийе болыў ушын дәўлет-бақларға,
«Бенде етемен,—деп,—Тақтаполатты»,
Хабар бердің бе қурамсақларға?

Ашық болып келдің бе я ярыма?
Я болмаса ғәзийнемде бары ма?
Жаман қыял менен келген болсаңыз,
Асып өлтирейин тилла дарыма.

Отырғансаң орын алып қасымнан,
Талай жедиң жылытпаға қалған асымнан,
Бүгинги күн сен де душпан болдың ба,
Дәўлет қусы ушқанымда басымнан?!

Егер жекке келгениңде не хәдди?!
Нәхәр емес, жегизейин зәхәрди!
Арсары, сен қанша арыслан болсаң да,
Қурамсаққа бере алмассаң шәхәрди!

Арсарыға ықтыярды берипсиз,
«Арыслан» деп изине ерипсиз.
Мени байлап берип қурамсақларға,
Бийлерим, аман қалыў ушын келипсиз!

Абақан, сен қурамсаққа сатылып,
Я келдің бе қол-аяғың шатылып,
Егер келген болсаң жаман ой менен,
Онда өлесең хәзир дарға асылып.

—Тыңла сөзди, Тақтаполат ханымыз,
Тақсыр, ханым, алсаң мине жанымыз,
Ноғайлар қоршады келип қаланы,
Қамалыўда, қырылажақ халқыңыз.

Хызметиңди етип жедим сизден нан,
Халқым ушын пидә болып шийрин жан
Бирақ халық тәғдийрин тез шешиңлер,
Алдыңызға келди ўәзир Абақан.

Ноғайлар тур сыртқа шықсаң жан алып,
Өлгенлер көп көрсең, ханым, сан алып,
Хеш нәрсе жоқ Арсарыдан көргендей,
Халқың әне өлип болды қамалып.

Хан болсаңыз халқыңызды қайғырың,
Қайғырмасаң қыйын болар тәғдириң,
Айтқанға жүрмесең, қарап етиўге,
Қардай борап келмеспекен ул-қызың.

«Руксатсыз келди» деп күйип-жанбаңыз,
«Мәхәлсиз келди» деп шубхаланбаңыз,
Абақанның алдында айтқан сөзине,
«Буған не болды», деп таңырқанбаңыз.

Хәсен ләшкерине хәмирин етти,
Қалмақлар өзиңе өлим мәр етти,
Зийўар келип басыңызды алажақ,
Урыс тыңламайды, тақсыр, әдепти.

Тақсыр, ханым, әдалатлы төремиз,
Сасып келдик, не деп жуўап бересиз?
Халықты қырмай берилейик ноғайға,
Тақтаполат буны қалай көресиз?

Бермесеңиз еркиңизге қоймайды,
Соның ушын бермесеңиз болмайды,
Не қылсаң да, ханым, тезирек болмасаң,
Хәзир төбеңизде қылыш ойнайды.

Журтыңды бермесең жаннан кешиңиз!
Ханым кепиниңди өзиң пишиңиз!
Сениң ушын халықты қамап, қырмаспыз,

Не қылсаң да тақсыр тезирек шешиңіз!

Зийұар, Жанай бузып өтер орныңды,
Парра-парра етип үзер торыңды,
Алдына бас ийип өзиң бармасаң,
Ноғайлылар келсе қуртар сорыңды.

Дәл бедеудің жал-кекилин тарайық,
Келиң, бийлер, бул бир иске жарайық,
Сөзди тыңла, Тақтаполат ханымыз,
Хәсен ханның алдына биз барайық?
Қол қаўсырып хызметінде турайық,
Еткен гүнамызды ханнан сорайық,
Патша халқы кеширимли болады,
Гүнамызды кеширсе ел болайық?

Тақтаполат таўлай берме муртыңды,
Ашыўланып томпайтпаңыз уртыңды,
Сизге де, бизге де тақсыр өлим жоқ,
Хәсен ханға тапсырсаңыз журтыңды!

Халық ушын қанлар жутып, қыйналып,
Алдыңызға келип турмыз жыйналып,
Тақсыр, ханым, бир жуўабын бериңиз,
Абақанның сөзине аўыр ойланып.

Ойланбасаң, ақыр ўайран боларсаң,
Зийұар келип қызыл гүлдей соларсаң,
«Абақанның айтқаны ырас екен», деп,
Сол ўақтында маңлайыңа урарсаң,—

Дедидағы Абақан,
Айтар сөзин таўысты,
Сол ўақтында патшаның,

Қиялы хәм нәзери,
Басқа жаққа аўысты:
Еки көзи қызарды,
Жайнатып алмас қылышты,
Қынабынан шығарды.
— Шабайын сени, найсап!—деп,
Абақанға умтылды,
Абақанның алдына,
Тикке қалқан тутылды,
Бир келген жаза-өлимнен,
Абақан сөйтип қутылды.
Тақтаполат патшаның,
Көзи оттай жайнады,
Абақанның сөзине,
Жүреги күйип, қайнады,
Ақша жүзден қан қашып,
Жүзлери кетти қуўарып,
Еки көзи жумылып,
Аш қасқырдай қабынып,
Абақанды жегендей.
— Жәллат!—деди, шақырды,
Даўысы кетти жер жарып.
Келетуғын жәллат жоқ.
Белинен кетти қуўаты,
Өзинен кетти мәдәры,
Бетлеринен қан қашып,
Абақанды түтиўге,
Қалмады ханның халаты.
Жан-жағына қарады,
Арсары тур бир шетте,
Қолында қылыш жарқылдап,
Келетуғын жәллат жоқ...
Тыңланбаған сөзлери,
Қызарып еки көзлери,

Суп-сур болды жүзлери,
Мынаў турған бийлердиң,
Жаман көрип түрлерин,
«Не болса да буларға,
Мен бир ис қылайын»,
Деп оларға тигилип,
Көкиреги егилип,
Қабырғасы сөгилип,
Сөз сөйлейди барқылдап:

— Дәстурқаннан жедиңизлер нанымды,
Енди қыймақпысыз жалғыз жанымды?
Басып кирип әдалатлы ордама,
Төгий ушын келдиңиз бе қанымды?

Жүйрик минип бийик таўдан асқанман,
Нешелерин түсиргенмен аспаннан,
Ноғайлардың қанын төгип майданда,
Бир де қайтпай, дәрья киби тасқанман.

Жүрегим таўдай асқанында қайтпады,
Еситип қай патша «қуллық» айтпады?!
Барлығы да қол қаўсырды алдымда,
Хеш бириниң маған тиси батпады.

Душпаныма жеткердим мен дадымды,
Сол себептен халық билди атымды,
Найсаплар, сатылып қурамсақларға,
Сизлер кемиттиңиз инабатымды.

Барғанымда ләшкер айдап нешше сан,
Қорқып Хорезмге қайтқан Хәсен хан,
Сизлердиң аўзыңның алалығынан,
Душпан келди ат баўрынан төгип қан.

Қурамсақтың ели биздей баймеди?
Урысыўға ат-жарағы саймеди?
Найзаласып гүресиўге майданда,
Хәсен ханның күши бизге теңбеди?

Ноғайлының ели-елаты ашты...
Майданда еткенде қанлы саўашты,
Басқы таўып ләшкерлери қырылып,
Қурамсақлар ғаўлап үйине қашты.

Хәсен ханның көкке жетти наласы,
Саўаш етти Зийұар, Жанай баласы,
Бизиң балалардан қашқанлығымыз,
Билиң, бийлер, аўзыңыздың аласы.

Төтепки бере алмай еки балаға,
Қашып келип тығылдыңыз қалаға,
Жаныңызды алып қашып ноғайдан,
Өзлериңиз қалып отырсыз налаға.

«Арғымақтың, жал-кекилин өр», дейсиз:
«Хан алдына бизди баслап жүр»,—дейсиз;
«Ели-журтты Хәсен ханға тапсырып,
Хан болып қайтадан дәўран сүр»,—дейсиз.

Нәмәрт саўаш күни дәртке жарар ма?
Таяқ тиймей бүйирине қарар ма?
Ел-журтын бермесе, қолын байлатып,
Патша өлмей хан алдына барар ма?

Ақыллы хан қарашаға ерер ме?!
Өзи өлмей журтын жаўға берер ме?!
Ақылы бар болса бийлердиң,

Руқсатсыз, хан алдына келер ме?

Сизлер ўайран етажаксыз тағымды,
Гүлсиз куўрата жақсызлар бағымды,
«Хәсен ханға журтты тапсыр», десеңиз,
Әмелдарлар айырарман жағыңды.

Арсары, Абақан сатылған жаўға,
Сөйтип басымызға салмақшы ғаўға,
Бундай найсаптарды дарға тарттырып,
Басларына тири салайық саўда.

Найсаптардың саўда салып басына,
Рәхим етпей көзден аққан жасына,
Тилла дарға алқымынан асайын,
Хәш бир жанды келтирместен қасына.

Басқа бийлер пайманаңды толтырмаң,
Әжел жетпей қызыл гүлиң солдырмаң,
«Бизди баслап Хәсен ханның алдына,
Тақтаполат барады», деп отырмаң.

Қолды қыяр бос усласаң қамысты,
Хан алдына тири барыў намысты,
Бийлерим, барлығың азған болсаңыз,
Жүрегиме отлар түсип алысты.

Әмелдарлар, сөзиңизге ермеймен,
Өлгенше ноғайға қылыш сермеймен,
Қалдырмай халықтың бәрін қырса да,
Хәсен ханға шәхәримди бермеймен.

Тәлим алың Тақтопалат сөзинен,
Қәхәрленсе қанлар ағар көзинен,

Бере алмайман қурамсаққа қаланы,
Ханлық кетпей турған ўақта өзимнен.

Қелген бийлер, артыңызға қараңыз,
Сарайымда турмай дәрхал тараңыз,
Егер хәмириме «қуллық» етсеңлер,
Ол ўақытта жаўға ўайран саламыз.

Ханның айтқан сөзине,
Қаны қызды бийлердин,
— Қан толған екен көзине,
Тақтаполат залымның,
Тыңламады бул ахмақ,
Әдил сөзин алымның
— Кеңеске келген бийлерди,
Өлтиретуғын сенбе,—деп,
Өзим өлмей басымды,
Беретуғын мен бе,—деп;
— Сәлемге келген бизлерди,
Асасаң ба дарға,—деп?;
— Тақтаполаг лашыңды,
Тартсын ала ғарға!—деп,
Хан қасында Абақан,
Арыслан туўған Арсары,
Қарқылдап турған патшаның,
Жағасынан алады.
Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Тақтаполат залымға,
Булар да пәнже салады.
Ақ сарайдың ишинде,
Қаны келип аўзына,
Есинен хан талады.
Ханның көзи тынады,

Хан отырған алтын тахт,
Аяғы менен бийлердиң,
Бөлекленип сынады.
Хан қатыны ханшаға,
Ақырзаман болады.—
Алтын тахттың үстинен,
Қаншайым да қулады.
— Ашылмаған бахтым!—деп;
—Ұайран болды тахтым,—деп;
—Сынған енди сақтым,—деп,
Қаншайым зарлап жылады,
Көзиниң жасын булады,
Буласа да болмады,
Ашыўлы бийлер қылмады,
«Не қылып атыр, ханым» деп,
Нәзерин хасла салмады.
Қылышлары қолында,
Күйип турған жәллатлар,
Тақтаполат патшаның,
Артына қолын байлады,
—Хакқыңнанды залым!—деп,
Алдына салып айдады.
Абақан менен Арсары,
Қоршаған көп халыққа,
—Бәриң кейин қаш!—деди.
Киятырған кул яңлы
Тахтаполат патшаға
Дәрўазаман, пашшаплар,
Ләшкерлер жол береді.
—Еки қолың байлаўлы,
Киятырсаң ба «батыр»,—деп,
—Сениң қылған ғазабың,
Таңлайымызға татыр,—деп,
Қалмақтың есер баллары,

Ермек етип патшасын,
Изинен тас атады
Тас тийген сайын басына,
Ашыўына шыдамай,
Патша жортып желеди
Хорезм елин ызғытқан,
Қанын суўдай ағызған,
Қозылы қойдай зарлатқан,
Тақтаполат залымды,
Хәсен ханның алдына,
Арсары менен Абақан,
Жетирип айдап келеди.
—Жүрмей айтқанымызға,
Бизлерди де күйдирген.
Ләшкерлерин шубыртып,
Барып ноғай елине,
Нәмәртлерин өлтирген,
Қандарыңыз минекей,
Ноғайдың елин бүлдирген.
Алып келдик алдыңа,—
Деп қалмақ бийлери,
Ийлип сәлем береді.
Әдил еди Хәсен хан,
Бийлериниң қалмақтың,
Сәлемин әлик алады.
Бас ийип келген бийлерге,
Хәсен хан иззет қылады.
«Бурынғы өткен ханлардан,
Киятырған жол еди,
Елши менен патшаға,
Хәш ўақытта өлим жоқ еди.
Я жақсы болсын, я жаман,
Ықтыяры өзине.
Ким болса да бул найсап,

Қалмақларға еди хан.
Халқына қылған ислерин,
Көрейин сорап мен буннан.
Гүнасын алса мойнына,
Хан етейин орнына,
Қайтпаса егер ырайдан,
Асайын тилла дарына»,
Деп Хәсен хан ойлады.
Ақыллы еди Хәсен хан,
Орынсыз исти қылмады.
Геўирлердиң ханынан,
Бир неше саўал сорады:
—Геўирлердиң патшасы.
Тақтаполат сенбисең?
Тыңламай халықтың датқасын,
Зар жылатқан сенбисең?
Қалмақлардың елинен,
Ғажырлы жигит жыйнаған,
Ғайратлы хан сенбисең?
Саўаш етип қан төгип,
«Хорезмниң халқына,
Хан болсам бир» деп ойлаған,
«Ақыллы» хан сенбисең?
Урыс өнери илимин,
Ләшкерлерге үйреткен,
«Алым» патша сенбисең?
Аўыр топты сүйреткен,
Найзаға халықты түйреткен.
Залым патша сенбисең?
Баўырынан жел өткен,
Жанды қоймай жыйнаған,
Жаршы патша сенбисең?
«Хорезмди алсам», деп,
Ғарры жанды қыйнаған,

Жансебил патша сенбисең?
Халықты геўлеп қоймаған,
Лепсиқаў патша сенбисең?
Шөпти-шарды, таў-тасты,
Айдархадай жутса да,
Бир тамағы тоймаған,
Жетимше хан сенбисең?
Минип тулпар белине,
Таўдан асқан сенбисең?
Хорезмниң елине,
Барған патша сенбисең?
Саўыт кийип үстиңе,
Саўашқа келген сенбисең?
Қылыш алып дәстиңе,
Халықты қырған сенбисең?
Тыныш жатқан елиме,
Қозғалаң салған сенбисең?
Жайлаў жатқан халқымды,
Қырып-жойып шуўлатқан,
Қанхор патша сенбисең?
Ат қойып сениң үстиңе,
Көзиңе қан толтырып,
Ақша жүзиң солдырып,
Айдарлыңды кул етип,
Өз қылғаныңды өзиңе,
Тер толтырып көзиңе,
Зийўар менен Жанай жан,
Ләшкеринди қуўғанда,
Басыңызға күн туўып,
Қан жутқан «батыр» сенбисең?
Ләшкерлерге қарамай,
Қашып барып дәрбентке,
Демиң ыраслап алалмай,
Жүреклері сығылған,

Шыдамлы патша сенбисең?
Бунда да шыдап туралмай,
Қашқан патша сенбисең?
Күни-түни жол жүрип,
Артыңа қарамай,
Күни-түни қашыўға,
Минген атың жарамай,
Жаяў қашқан сенбисең?
Күни-түни уйқыламай,
Сегбир етип жайыңа,
Қанлы өзектен дәрбентке,
Қашып барып қамалған,
Қашқыншы патша сенбисең?
Зийўар менен Жанайым,
Қылыш урып қалмаққа,
Көрсеткенде дуғымын,
Еңиреп қашқан сенбисең?
Қашып қанлы өзектен,
Қиялға келип қамалған,
Тақтаполат сенбисең?
Ала жип салып мойныңа,
Көз жасы толып қойныңа,
Қалмақлардың бийлери,
Жыйналып бәри алдыңа,
Мәсләхәтқа барғанда,
Хәр түгиң болып тебендей,
Жулып бәрин жегендей,
Аш жолбарыстай шабынған,
Жалғызактай қағынған,
Бийлердің зарын тыңламай,
Истиң соңын ойламай,
Аўзына келген сөзлерди,
Қайтармай бәрин көпирген,
Көбикли патша сенбисең?

Халқыңызды қайғырмай,
Сазыұар еткен сауашқа.
Залым патша сенбисең?
Кеңес сорап барғанда,
Бийлерге кеңес бермеген,
Өжет патша сенбисен?
Уйып жатқан ноғайға,
Қанлы қылыш сермеген,
Тақтаполат сенбисең?
Үш жүз алпыс бийлердің,
Айтқанына жүрмеген,
Шаш ал десе—бас алған,
Айбатлы «арыслан-шермисең?»
Түңилип сизден көп бийлер,
Қолларыңды байлатып,
Көзлериңди жайнатып,
Ишиңди оттай қайнатып,
Ат алдында айдалып,
Майға түскен тышқандай,
Сүмирейип алдыма,
Келип тұрған «ермисең?»
Бир тислем ғана нан берсем,
Алғыс айтып жермисең?
Көз жасың толып қойныңа,
Гүнанды алып мойныңа,
Тәўбеге келип қайтадан,
«Ел де, журт та сеники,
Бағы-дәўлет те сеники,
Алтын тахт та сеники
Қол қаўсырып, қуллықлап,
Хызметиңде турайын,
Өлгенимше Хәсен хан,
Қулың болып жүрейин.
Бир жаныма раҳим қыл,

Ендигисин өзиң бил,
Тақсыр ханым», дермисең?

Сонда Тақтаполат сөйледі:

—Ноғайлардың мунарларын кулатқан,
Зар жылатып көзден жасын булатқан,
Хәсен хан, сен мени билмей жүрмисең?!
Қалмақлардың ханы Тақтаполатпан.

Дал бедеўдің жал-кекилин өргенмен,
Сениңдейин талай ханды көргенмен,
Бағындырып бас ийдирип алдымда,
Заманымда шағлап дәўран сүргенмен.

Хәсен хан сен Хорезмнің ханысаң,
Бәлки ноғайлардың шийрин жанысан,
Асықпа сени де бағындыраман,
Атым Тақтаполат мени танысаң.

Дүньяға жайылған мениң ҳаўазым,
Алдымда еле қуллық етер ул-қызың,
Асықпай турыңыз еле, Хәсен хан,
Өлмесек бизики болар Хорезм.

Ләшкер жыйнап Хорезмге бармасам,
Ноғайларды дүркиретип қырмасам,
Ордаңа ат ойнатпасам, Хәсен хан,
Атым бийкар, тулыбыңды жармасам!

Зийўарынды дәрўазаңда шалмасам,
Басларыңа ақырзаман салмасам,
Мениң Тақтаполат атым қурысын,
Хорезмди бағындырып алмасам!

Бес күн жалғаншыда жан барды менде,
Тириде болмайман ноғайға бенде,
Хәсен хан, сөзимди айтып қысқарттым,
Өлтир, я өлтирме—ықтияр сенде.

Өлтирсең де диниңе хеш кирмеймен.
Өлгенше ноғайға қылыш сермеймен,
Әжел жетип пайманам толмаса,
Ноғайға Еменқиялды сирә бермеймен.

Хәсен хан, алсаң да мениң жанымды,
Бирақ зүриятларым алар қанымды,
Әўладларым ат ойнатып барғанда,
Қоярға жер табалмайсаң жаныңды.

Өлтирсең тыңламай мениң дадымды.
Бирақ қыралмассаң барлық халқымды,
Перзентлерим барып сени өлтирер,
Ўайран етер Хорезмдей қалаңды.

Патшаларды зар жылатты пәрмәным,
Ғурыжлансам тасар тәнде дәрманым,
Тақтаполат—даңқлы «патша» атандым.
Енди өлсем зәрре жоқты әрманым.

Халық алдында көзден төкпей жасымды,
Алар болсаң тезирек ал басымды,
Даўрығыңнан қорқып, бас ийерим жоқ,
Гүржилерге тарттырсаң да лашымды.

Хан болсаң өзіндей ханды қыйнама!
Өзиң өлтир, бирақ халықты жыйнама!
Атаңа не қылсаң алдыңа келер,

Батыр болсаң мениң менен ойнама!

Хәмелдарларым да сизге сатылған,
Сол себептен мениң қолым шатылған,
Яки өлтир, яки босат, Хәсен хан,
Бул турыстан жақсы тезирек шабылған.

Хәсен хан, жүрипти сениң дәўлетиң,
Қасындағы көпеклериң сәўләтиң,
«Өлтиремен», десең—минекей басым,
Алсаң—алды, әўел сениң нәўбетиң.

Хәсен, сениң Зийұар, Жанай улың бар...
Зүриядымнан мен жылайман зар-зар,
Жалғаншыда қыз перзентиң болмасын,
Улсызлықтан маған болды жахан тар.

Қызы қурысын—өзиңе жаў болады,
Исин көрип көзиң қанға толады,
Улым болса қолым байланбас еди,
Енди мениң қызыл гүлим солады.

Бул жалғаншы дүнья екен бийпаян,
Паянсыз екени болып тур аян,
Кесер болсаң кес басымды тезирек,
Сеники бул пәни дәўран, Хәсен хан.

Хәсен хан, кессеңдағы тилимди,
Қорқып сеннен бергеним жоқ елимди,
Ғазап етсең бир шыбынлық жаным бар,
Өлимге келдим мен буўып белимди.

Маған яр болмады енди латманат...
Ушсаң қолтығыңда сениң қос қанат,

Перзентсиз, сораўсыз ханды өлтирип,
Шәхәримде ете бериң салтанат!

Сонда Хәсен сөйледи:

—Еситип сениң атыңды,
Көрсем де қатты бадыңды,
Өзиң барып геллеғар,
Ўайран салған соң елиме
«Бизге келген батырдың,
Көрейин, —деп,—ел-журтын».

Шығып едим, елимнен.

Ләшкер айдап топ сүйреп

Өттим талай көлиңнен.

Ат баўырынан қан төгип,

Өттим талай шөлиңнен.

Кеўилимде бул ис жоқ еди,

Жолықтырдың бәлеге.

Мени өзіндей көрмедің.

Халыққа қылыш сермедің,

Шуўлатып қойдай халқымды,

Бир тынышлық бермедің.

Урып-шаўып елимди,

Сениң өзиң ермедің?!

Искенжедей қысып мен,

Алғаным жоқ па белиңнен?!

Байлаўлы турсаң алдымда...

«Шешемен, деп қолыңды,

Бир ер шықты ма елиңнен?!

«Ал», десе де алмадың,

Мойыныңа қылған гүнаңды.

Танымадың, бәтшеғар...

Танытарман анаңды!

Хәр нәрсени айтасаң,

Билмей бәдирек шамаңды,

Қалаңды алып қыйратып,
Бузарман түп қанаңды.
«Қайт», дегенде қайтпадың,
Тақтаполат ырайдан,
Ахмақ геўир, адастың,
Күнде жүрген жолыңнан,
Сениң улың жоқ болса,
Халқыңда ул жоқ па екен?!
Әдил болсаң халқыңа,
Сен сүйген болсаң «жаным» деп,
Халық сүйсе сени «ханым» деп,
Халықтың улы — хан улы,
Кем бола ма улыңнан!
Жыландай шағып сөйлейсең...
Өткерсе хәзир қылыштан,
Не келеди қолыңнан?
Мынаў турған ләшкердің,
Барлығы мениң перзентим,
Тар қолтықтан тийсе оқ,
Сүйер келип оңымнан,
Бири сүйер солымнан,
Биреўи услар қолымнан,
Адастырмай жолымнан.
Мен халқымды сүйемен,
Халқым да мени сүйеди,
Соның ушын ләшкерлер,
Кем емес еки улымнан,
Ноғайлы халқым — улларым,
Тәлим алған алымнан,
Сонлықтан өшин алады,
Сендей душпан залымнан,
Ойладым усылай етер деп!
Шықтың залым жолыңнан,
Халыңды билмей бад урдың,

Қорқпай жалғыз жаныңнан,
Өлтирсем сени ис питер,
Шымшық та тоймас қаныңа.
Хәсен ханды өлтирмек,
Келер ме сениң қолыңнан!
Жотасы жаман залым хан,
Билмедің айтар сөзіңди,
Бир аўышқа теңгердің,
Тақтаполат өзинди.
Қулақ салмай зарыңа,
Асайын, ахмақ дарыңа,
Таңып еки көзинди,
Гүнаңды қойып мойныңа.
Арысланларым қайдасаң?
Келиң дәрхал қасыма!
Дарға асың мынаны,
Ойнаған екен биз бенен!!!
Көзине қара қаплансын!

Бул хәмирди еситип,
Хәсен ханды қоршаған,
Хорезмли қайсарлар,
Тақтаполат залымның,
Мойнына арқан салады;
Тилла дардың астына,
Сүйреп алып барады,
Көзлик салып беккемлеп,
Суў кабақтай мойнына,
Тилла арқанды салады,
Илмек етип бир ушын,
Қазық баў шалып алады.
Ол арқанның бир ушын,
Дар ағашқа байлады,
Және бир ушын арқанның,

Тоғанақтан өткерип,
Сырлатып тартып қалады.
Тақтаполат ол залым,
Үш ағашқа асылды.
Хәўжирип турған жүреги,
Суў сепкендей басылды.
Еки көзи аларып,
Ақша жүзи қубарып,
Геўдеден жаны шығады.
Қулақлары қалқандай,
Самал менен жалбырап,
Қап-қара болып жүзлери,
Жумылып еки көзлери,
Бәле болып өзине,
Айтқан оның сөзлери,
Дарда салбырап турады.
Хорезмли Хәсен хан,
Тақтаполат залым хан,
Ләшкерлерин тоғытып,
Қалаға ғаўлап киреди.
Оң жағында — ер Зийўар,
Сол жағында — Жанайжан,
Тақтаполат отырған,
Ақ сарайға келеди,
Хан отырған алтын тахқа,
Хәсен хан барып минеди.
Хәсен хан тахтың үстинде,
Зийўар менен ер Жанай,
Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Хызметинде турады.
Үш жүз тоқсан бийлерин,
Абақан ертип қасына,
Хәсен ханның алдында,

Қол қаўсырып турады.
Сол ўақтында Хәсен хан,
Еки жақтың бийлерин,
Жыйып кеңес қылады:
— Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Қулақ салып тыңлаңыз,
Сизлерге айтар сөзим бар...
Әдилликтің белгиси —
Датқаға келген адамды,
Алдында тик турғызар;
Қорқақ ердің белгиси—
«Жаў» деп ғаўға туўғызар;
Ахмақ ханның белгиси —
Халын билмей өзинің,
Ләшкер айдап, топ сүйреп,
Батырсынып бад урып,
Қан қаплап еки көзлерин,
Ақ, қараны тыңламай,
Жайлаўда барып үстине,
Тыныш халықты қырғызар,
Уйқылап жатқан жыланның,
Қуйрығын басып турғызар;
Әдил ханның белгиси —
Гүналы ханды асыўға,
Шар базардың ишине,
Тилла дарды қурғызар,
Уйып жатқан халыққа,
Бүлик салған найсапты,
Гүнасын қойып мойнына,
Көзинің қанлы жасларын,
Сорғалатып қойнына,
Дар астында турғызар,
Өгизге туўған күнлерди,

Баспаққа да туўғызар;
Батыр ханның белгиси —
Белғанасының мадары,
Дизесиниң қуўаты,
Еки көзиниң рәўшаны,
Алдындағы айбаты,
Кейниндеги қуўаты,
Саўаш күни ғайраты,
Болған өзиниң зүриятына,
«Жүреги өскин болсын» деп,
Қашқан жаўды қуўғызар,
«Бели қатты болсын» деп,
Белине қамар буўғызар;
Ақыллы бийдиң белгиси —
Тыяр тели-тентекти;
Жаман ердиң белгиси —
Достына мушын салмақлар;
Наданлықтың белгиси —
Толы жыйын ишинде
Сөйлер сөзин табалмай,
Қурғақ жерде бақақлар;
Елине қаслық ойлаған,
Ҳарамзада ханлардан,
Тоз-тоз болған халық безер;
Әдепсиз келин ел гезер;
Наданлар сөзди көп езер.
Аңласаңыз бул сөзди,
Қалмақтан келген көп бийлер,
Хорезмли Ҳәсен хан,
Халқыңыздың алдында,
Нәсийхат етип сөз сөйлер.
Маңлайынан сыйпалап,
Ғәрип пенен қәсердиң,
Муңын айтып халықтың,

Зарын тыңлап ғәриптиң,
Халқына хызмет қылғандай,
Обал менен саўапты,
Аңғара алғандай:
Өтирик қандай, шын қандай?
Қосбаў қандай, қын қандай?
Шайтан қандай, жин қандай?
Сымбат қандай, сын қандай?
Ағайин қандай, жаў қандай?
Төбешик қандай, таў қандай?
Жоя қандай, жал қандай?
Шекер қандай, пал қандай?
Қайық қандай, сал қандай?
Ақтерек қандай, тал қандай?
Елди қолға алғандай,
Халыққа көзин салғандай,
Сөйлесе кеўил толғандай,
Душпанның гүли солғандай,
Сондай арыслан бар болса,
Хәсен ханға айтыңыз.
Хан болған жигит халқыны,
Баслайтуғын жарыққа,
Айсыз, думанлы түнинде,
Жыйналған барша халайық,
Патшалыққа ылайық,
Бар ма қалмақ елинде?
Қалмақтың хәмелдарлары,
Тартынбаңыз Хәсеннен,
Айта бер ойда барыңды.
Жыйналған халқың қалмақлар,
Ақыллы сөзди салмақлар.
Қалмақлар айтсам елинде,
Билгендей истиң жағдайын,
Ғәрип пенен қәсердиң,

Жетим менен жесирдиң,
Сыйпағандай маңлайын,
Сөз сөйлеўши орынлы,
Ханға ылайық болымлы,
Сөз сөйлесе жыйында,
Тағы «айт» деп тақылдатқандай,
Тыңлаўшының таңлайын,
Пуқараға жайғандай,
Шапанының шалғайын,
Сондай ер бар елинде,
«Ол ер жигит ким?» десең,
Өзлериңе мәлим аты,
Қалмақтың қасыл заты;
Абақаның қалмаққа,
Хан болыўға ылайық!
Ел шетинде турғанда
Басып кирген душпанның,
Маңлайына урғандай,
Қалмақлар елатына,
Әдил патша болғандай,
Ереўли турған ер Жанай,
Ол да буған ылайық...
Жараса хан етемиз,
Алдымда тур тап-тайын.
Қалмақлардың ишинен
Сөз сөйледи А б а қ а н:

— Хорезмде әдалатлы, Хәсен хан,
Жолыңызда пидә болсын шийрин жан,
Сиз миндиңиз Тақтаполат тахтына,
«Қутлы болсын тажың», дийип айтаман.

Қалмақларға қандай жыллы жүзиңиз!
Халықтың қайыры дана сөзиңиз,

Алтын тахтқа кимди ылайық көрсен де,
Тақсыр ханым, миндирдиңиз өзиңиз,

Жаман адам сөз сөйлесе масақлар,
Қалмақта да табылар ондай ақмақлар,
Алтын тахтқа кимди миндирсеңиз де,
Буйрығыңды бузбайды хеш қалмақлар.

Қутлы болсын астыңдағы алтын тахт,
Сизики усынша барлық дәўлет-бақ,
Алтын тахтқа кимди шығарсаңыз да,
Тақсыр ханым, өзиң тилла дабыл қақ.

Егер сиз қақсаңыз тилла дабылды,
Сениң сөзиң қалмақларға қабылды,
Сиз келдиңиз қуўып Тақтаполатты,
Қалмақлардың абырайы жабылды.

Сиз көрсеңиз ханға кимди ылайық,
«Намақул», демейди турған халайық,
Кимди тахтқа миндирсеңиз хан қылып,
Бизлер бәрше хызметиңде болайық.

Саўашта гүнадан бәс еттиң бизди,
Сонлықтан қалмақлар сүйеди сизди,
Алдыңызда қол қаўсырып тақ турып,
Жан менен етемиз хызметиңизди.

Жоқ еттиң Тақтаполаттай залымды,
Ким жақсы көрмесин сиздей алымды!
Қалмақ әўладлары сақлап жүреді,
Уллы ханым бизге бердиң тәлимди.

Қалмақ халқы хұрметлейди атыңды,

Көкке көтереди инабатыңды,
Өзимиз өлгенше есте тутайық,
Хәсен ханым, берген нәсийхатыңды.

Сөзиңди еситип болдым бийқарар,
Айтқан сөзиңизде терең мәни бар,
Қалмақларға әдил ханлық еткендей,
Кимди хан қойсаңыз сизде ықтыяр.

Ханға ерип жасынан,
Орын алып қасынан,
Ишип бирге асынан,
Оның хәр бир сөзлери,
Аўыр таўдың тасынан,
Бир неше аўыр ислерди,
Кеширген ол басынан,—
Сондай еди Абақан.
Алтын тахтқа отырған,
Халық ийеси Хәсен хан,
Мықлым тыңлап тур еди,
Сөйлегенде Абақан:
«Қалмақтан шыққан ермекен?
Я болмаса геллеғар,
«Елге келген миймансыз,
Хәм жас үлкен ағасыз,
Хәм ақыллы патшасыз,
«Сиз боларсыз» дермекен?
Я болмаса бул найсап,
Елине келген мийманды,
Жасы үлкен ағаны
Сыйламақты билместей,
Қатын менен бирмекен?
Басы кетсе де бир сөзде,
«Туратуғын ермекен?»».

Еки адам урысып,
Төрелесип келгенде,
Әдил еди Хәсен хан,
Қасарысқан ханлардың,
Урысып жыққан өресин,
Батыр еди Хәсен хан.
Хәсен ханның бийлиги,
Халқына да унаған,
Сөз сөйлесе тежеўли,
Мәнисин билип сынаған,
Хорезмли халқына
Орынсыз исти қылмаған,
Әдил еди Хәсен хан.
Абақанның хәр сөзин,
Ықлас пенен тыңлады,
Абақан хан боларын
Сөзинен-ақ аңлады,
«Қалмақлардың патшасын,
Егер қойсам ноғайдан,
Көргенсизлик болар»—деп, —
«Өзинен қойсам патшасын,
Тыңлар халықтың датқасын,
Көрер халықтың көз жасын,
Ол орынсыз болмас», деп,
Хәсен хан қиял етеди.
Алтын тахттың қасына,
Абақанды келтирди,
— Бизге хызмет етиң, —деп;
— Сабыр түби сары алтын,
Мақсетиңе жетиң, — деп;
— Мынаў дәўлет-бахтың —деп;
— Сынбасын хәргиз сақтың, деп;
— Мынаў ели-халқың, — деп,

Алтын тахқа миндирди.
Журт ийеси Хәсен хан,
Қалмақлардың елине,
Абақанды хан етти.
Кеўилин әбден жәм етти.
Өзиниң улы Жанайды,
«Ақыллы ўәзир болар», деп,
Хәсен хан турып пәм етти.
Абақанды хан қылып,
Ўәзир етти Жанайды.
Алтын, гүмис, зерлерин,
Ғәзийнедеги барларын,
Тебилдекли атларын,
Ақ ордада отырған,
Ақтамақ перийзатларын,
Абақан менен Жанайға,
Қазы-хат етип тапсырды.
Тахт үстинде Абақан,
Тилла жыға басында,
Оқ жағында — он пашшап,
Сол жағында— бес пашшап...
Арыслан туўған ер Жанай,
Ўәзири болып турады,
Абақанның қасында,
Ай балтасы дәстинде,
Найза тийип сөтилген,
Бөдене баслы көк саўыт,
Ер Жанайдың үстинде.
Абақан елге хан болып,
Ер Жанай ўәзир болғанын,
Қалмақлардың бийлери,
Бәри мақул көреді.
Ақтамақты Жанайға,
Неке қыйып береді.

Салтанатлы Хәсен хан,
«Тамашагөй болсаң қалма!» деп,
Қалаға жар урдырды,
Ат шаптырды далаға,
«Хан болды, —деп,—Абақан»,
Анық хабар жетисти,
Елдеги қатын, балаға.
Қалмай барлық ат шабар,
Жаўырынлары қақпақтай,
Билеги жуўан палўанлар;
Бурымлары тоқпақтай,
Қайрыла берип наз еткен,
Үш ай тоқсан қысларды,
Бир күлгенде жаз еткен.
Қош қылықлы жаўанлар;
Ғулпағы түскен белине,
Не бир ғошшақ уғланлар;
Көкирегінде йошы бар,
Ақ найзасы қолында,
Күни-түни жортыўлы,
Ел қорғаўдың жолында.
Не бир қайсар батырлар;
Сақал-шашы ағарған,
Көп жасаған қариялар;
Топпылары дым тозған,
Арқалары дым қозған,
Отырғанда дизеси,
Еки қулағынан озған,
Ақ шашлы ғарры мамалар;
Белине қалта байлаған,
Күни-түни тынбастан,
Бәрқулла асық ойнаған,
Айдарлары желкилдеп,
Зыр жуўырған селкилдеп,

Топ ойнаған балалар;
Арба айдаған дийқанлар,
Мал бағып жүрген падашы;
Түйе баққан сэрўаны;
Қой-ешки баққан шопанлар;
Мәканы жоқ бийгана,
Алба-далба кийими,
Ел қыдырған дийўана;
Алла-хуў деген қалендер,
Китап ашқан моллалар;
Аўрыў баққан тәўиплер;
Жин шақырған порқанлар;
Зикир салған хожалар;
Булар да келди қалаға.
Дүкан ашқан баззазлар,
Мал сойып сатқан қассаплар;
Чай, қант сатқан баққаллар;
Қырмызы шалы үйдирген,
Теппе менен тўйдирген,
Гүришти жыйған теппеши;
Суў тасыған мәскепши
Көмирши менен темирши;
Қуўырдақшы, кәбапшы;
Ас писирген аспазы;
Сөзи жеткен патшаға.
Мойны жуўан төрелер,
Дады жеткен аллаға,
Ғәзийнели көп байлар;
Басында бар сәллеси,
Үстинде бар меллеси,
Қолында бар хасасы,
Мойнында бар потасы,
Қойнында бар қураны,
Яратқанның яраны.

Жүзінде бар ийманы,
Аўзында бар алласы,
Басына сәлле ораған,
Муртын қыйып, тымпыйтып,
Азан айтып «алла» деп,
Ертели кеш бақырып,
Қулақларын бураған,
Алдына барған адамнан,
«Нәзир бер» деп сораған,
Ақ сәллели ийшанлар;
Мәсиўеги уртында,
Қиял қала журтында,
Ийшанларға қол берген
«Я куда» деп зор берген,
Ақ сәллеси басында,
Ийшанлардың қасында,
«Субҳан» деген суўпылар,
Булар да келди бул тойға.
Адам асқан жәлладлар,
Ет арқалаған саллақлар;
Жорға сүрген жигитлер;
Ылақ шапқан шабандоз;
Мүйизлери шығыршық,
Қуйрықлары дигиршиқ,
Қошқар урыстырыўды,
Өмиринше кәр еткен,
Ышқылы, йошлы кумарпаз;
Байраққа ат шаптырған;
Арғымақ минген ат шабар;
Қарияға шапан жаптырған,
Қудайы берген ғанийлер;
Ақ жүзінде шоқлары,
Күннен бәхәр алдырған,
Күннен көркем гүлзада,

Жамалын бир көргеннің,
Ақылынан тандырған,
Айдан рәўшан айзада;
Қылықтарын көргенде,
Ақылыңды хайран қалдырған,
Жүзинен поса алғанда,
Өлгенше мийрин қандырған,
Палдан шийрин палзада;
Ҳамиянында теңгеси,
Қасында жүрип жеңгеси —
Той хабарын еситип,
Булар да келди бул тойға.
Шар базардың ишине,
Алтын тахтты қурады.
Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Оң жағында — Зийўар бар,
Сол жағында — Жанай бар,
Не десе «ләббай ханым,
Сизики шийрин жаным», деген,
Сәркардасы Арсары бар,
Үш жүз жәллат алдында,
Үш жүз жәллат — артында,
Үш жүз қалмақ — солында,
Үш жүз қалмақ — оңында,
Әдалатлы Ҳәсен хан,
Хан сарайдың алдына,
Салтанат пенен келеди.
Алтын тахтқа минеди,
Жүреги суўдай тасады,
Халыққа қарап Ҳәсен хан,
Салтанатлы сөйледі;
Қалмақлардың патшасы,
Тақтаполат ол залым,

Халыққа әдил болмады,
Тум-тусына урынып,
Ақырында ол наймыт,
Өзиниң басын жалмады,
Елиме барған душпанды,
Қуўып келип елине,
Бағындырдым алдымда,
Енди әрманым қалмады.
Тақтаполат патшаның,
Миндим алтын тахтына,
Менде әрман қалмады.
Оң жағымда — Зийўаржан,
Сол жағымда — Жанайжан,
Сенлерден әрманым қалмады.
Тилла жығам басымда,
Ақылгөйлерим қасымда,
Жәллатларым қоршап тур,
Мениң тумлы-тусымда,
Муннан әрманым қалмады.
Қалмақлардың елине,
Абақанды хан етгим,
Буннан әрманым қалмады.
Ўәзир етгим Жанайды,
Және әрманым қалмады.
Арғымақ сайлап ат миндим,
Буннан әрман қалмады.
Қамқадан сайлап тон кийдим,
Буннан әрман қалмады.
Арыўдан сайлап қыз сүйдим,
Ярдан әрман қалмады.
Алтын тахтың үстинде,
Қырк жыл арыз сорадым,
Оннан әрман қалмады.
Әдил болып халқыма,

Даңқым елге жайылды,
Дүньяда әрман қалмады.
Қарағай найза дәстимде,
Қашқан жаўды түйредим,
Басын шаншып найзаға,
Лашын атқа сүйретдим,
Буннан да әрман қалмады.
Шыдам берип душпанлар,
Тура алмады алдымда,
Душпанымды қыйраттым,
Сүрен салып майданда,
Буннан да әрман қалмады,
Гүресиўге келгенде ,
Ҳеш палўаннан таймадым,
«Әне, мине» дегенше,
Ылақтырдым аспанға,
Ырқына қоймадым,
«Баһадыр палўан» атандым,
Буннан да әрман қалмады,
Хорезмнің елинде,
Әдил патша атандым,
Буннан да әрман қалмады,
Кеше— душпан бүгин—дос,
Қиялдағы қалмақлар!
Қысылғанда ақылгөй,
Патшаңыз болды Абақан,
Ўәзири оның Жанайжан,
Ақылгөйи —Арсары.
Үш жүз алпыс бийлердің,
Арсарыжан сәрдары,
Қалмақтың сүйген улларын,
Алтын тахтқа миндирдим,
Буннан әрман қалмады.
Қарияларын сыйладым,

Сарпай жаўып үстине,
Сыйламағаным қалмады,
Менде әрман қалмады.
Тақтаполат патшаның
Маңлайындағы жалғызы—
Ақтамақтай арыўды,
Алып бердим Жанайға,
Бул ис маған түскен жоқ,
Әлеўметлер, оңайға,
Ақтамақ пенен Жанайжан,
Дәўран сүрсин бул күни,
Асқан мерўерт сарайда,
Батырлығын танытсын,
Қалмақларға Жанай да.
Алпысқа келген шағымда,
Артты ығбал бағым да,
Өзим өлсем бир күни,
Зийўаржаным отырар,
Хәзирги алтын тағымда.
Хорезмге жаў келмес,
Өзим турған ўағымда.
Жыйналған, әй, халайық,
Ат кекилин өриңиз,
Ақтамақ пенен Жанайдың,
Қызық тойын көриңиз.
Байраққа атлар шаптырды,
Алтын қабақ аттырды,
Журтта жоқ не бир ҳасылды,
Жоқ жеринен келтирди.
Көп жасаған қарияға,
Жайнатып сарпай жаптырды,
Әдалатлы Хәсен хан,
Саўлатлы тойды баслатты.
Билеги жуўан палўанлар,

Ортаға шықты сыбанып.
Екеў-ара гүресип,
Қошқардайын тиресип,
Ортада жүр алысып,
Сырнай жатыр шертилип.
Масқарапазлар ойнап жүр,
Танаўлары тартылып.
Сәзенде менен гоянде—
Бәршеси бар бул тойда.
Қырқ күн, қырқ түн өткенше,
Күнде усындай тамаша.

Қалмақ пенен ноғайдың,
Улықларын жыйнады,
Ақтамақтай арыўды,
Жанайға неке қыяды.
Гүлшин менен Зулпия,
Қос жеңгеси келеди:
«Мынаўым ўәкил кәде» деп;
«Мынаўым дақыл кәде» деп;
«Ушырасыў кәде» деп;
«Қол усласыў кәде» деп;
«Таныстырыў кәде», деп;
«Дизе бүгер кәде», деп;
«Шымылдық ашар кәде», деп;
«Төсек салар кәде», деп;
«Қыз әкелер кәде», деп;
«Үйге кирер кәде», деп;
«Сәлем берер кәде» деп;
«Көрпе жабар кәде», деп;
«Күйеў бала, бийкешим —
«Кеўлинди табар кәде», деп,
Еки бирдей жеңгеси,
Қәделерин алады.

«Ха, жездежан, жездежан,
Шабдырар қәде бериң!», деп,
Қалмақтың көп баласы,
Далада шаўқым салады.
Ақтамақтай арыўды,
Еки бирдей жеңгеси,
Отаўға алып киреди,
Қағып төсек салады,
Арыў туўған Ақтамақ,
Жанайға қарап күледі,
Еки жастың жүрегі,
Шәўкилдесип тасады.
Ханның қызы Ақтамақ,
Кийиктейин керилип,
Басарына еринип,
Жанайға жүдә берилип,
Ләбин тислеп наз етип,
Наз бенен қәдем басады,
Жанай да шағлап йошады,
Қызға жақынласады.
Жанай жақынласқан соң,
Ақтамақ та күлимлеп,
Керилип қушақ ашады,
Жанай да қушақ ашады,
Мойнына қоллар салады,
Ақ жүзден поса алады,
Шырмалысып алысып,
Палўанша жанбас салысып,
Ақ отаўдың ишинде,
Жанай менен Ақтамақ.
Қос жеңгеси майданда,
Ақтамақ пенен Жанайға,
Сыртта сақшы болады.
Ақтамақ пенен Жанайдың,

Шырмалып еткен ойнына,
Гүлшин менен Зулпия,
Әбден кеўли толады,
— Ашық болсаң сондай бол,
Өткен ессиз өмиримиз!
Кеўили сүйген яр менен,
Шырмалып ойнап, күле алмай,
Қорлық пенен өтти ғой,
Бизлердің жаслық дәуиримиз.
Күйеу менен бийкештің,
Бул жалғаншы дүньяда,
Бармекен сирә әрманы?! —
Деп Гүлшин менен Зулпия,
Еки бирдей жеңгеси,
Қарап тұрып қызыққа,
Булар әрман қылады.
Екеўиниң ойынына,
Гүлшин менен Зулпия,
Еслеринен танады.
Еки бирдей жеңгеси,
Бийхуш болып жатқан соң,
Ақтамақ пенен Жанайдың,
Қылған «ойынларының»,
Есабын жулдыз алады,
Жанай менен Ақтамақ,
Ақ отаўдың ишинде,
Күндиз бенен кешинде,
Сәске менен песинде.
Я оңында, түсинде,
Айшыў-әширет етеди.
Әширет пенен арадан,
Бир неше ўақыт өтеди.
Ақтамақ пенен ер Жанай,
Мақсетине жетеди.

Қырк күн өткен соң,
Журт ийеси Хәсен хан,
Тойды тамам етеди,
Ноғайдың хәмелдарларын,
Қасына жыйнап алады,
Хорезмге қайтыўға,
Мәсләхәтти салады.
Тақтаполат патшаның,
Ғәзийнеде зерини,
Писентинде барыны,
Ели менен журтыны,
Қалмақлардың халқыны,
Қала менен қәнтини,
Есапқа толық алады,
Ғуббалы шойын мөрлерин,
Барлы дүнья-мүлклерин,
Қәлемлесип, хатласып,
Абақан менен Жанайға,
Тапсырады Хәсен хан.
Алтын ғәзийнехананың,
Хәсен аўзын ойдырды,
Алтын менен гәўхарын,
Жол азыққа қойдырды,
Ләшкерлерин жыйдырды,
Бузық тобын қуйдырды,
Болажақ истиң барлығын,
Абақан менен Жанайға,
Өзи сонда туйдырды:

— Алдымда тилладан сазды шалдырдым,
Сунқарға таўшан хәм сүйлин алдырдым,
Қияметлик дос болып ең Абақан,
Сонлықтан Жанайды саған қалдырдым.

Қалмақлардың ўәдеси шын болмайды,
Хазан урса кимнің гүли солмайды?!
Гэзапларың қаслық етип жүрмесин,
Таслап баратырман сизге Жанайды.

Хазан урмай қызыл гүлдер солмасын,
Қаза жетпей пайманасы толмасын,
Абақан, сен тайып дослық ўәденнен,
Жанайым жат елде қапа болмасын.

Я тиймесин саяғыңның сөзлери,
Жолда телмирмесин еки көзлери.
Яки ғаплетте зинданға таслап,
Запырандай сарғаймасын жүзлери,

Абақан, Жанайсыз дәўран сүрмеңиз,
Ер Жанайды басқа адамдай көрмеңиз,
Ашыўланып яки кеўлин қалдырып
Жанайдың кеўилине тийип жүрмеңиз.

Жанай ер батырдың ашыўы жаман,
Қыз баладай көрип әлпешле аман,
Елиңизди қарап етип жүрмесин,
Ақылың болса абайлы бол Абақан.

Жанайдан зияда сарпай киймеңиз,
Ер Жанайдың зейинине тиймеңиз,
Перзентимнің айттым саған минезин,
Қарап етер ашыўына тийсеңиз.

Басқа адамды ертсең қасыңа,
Қәхәрленип қайғы салар басыңа,
Ғурыжланып куртар сени ер Жанай,
Рәхим етпес көзден аққан жасыңа.

Қайтыў ушын Хорезмниң елине,
Минип турман тулпарымның белине,
Қалмақлардың саяқ-сандырақлары,
«Анаў-мынаў» деп жүрмесин келинине.

«Хәсен барса Хорезмниң елине,
Қайтып айлана алмайды кейнине», —
Деп Абақан хәдден зият сөз айтып,
Тийип жүрме перзентимниң зейнине.

Не қылсаң — ўәлийлик пенен билермен,
Тулпарымды минип таўда желермен,
Хорезмнен ләшкер айдап, топ сүйреп,
Ғазап пенен үстиңизге келермен.

Егер өлсем орынымда бар ер Зийўар,
Келер мунда мәдет берсе бириўбар,
Қалмақлардың ханы Тақтаполаттай,
Тилла дарға етер сизди сазыўар.

Қәхәрленсе тыңламас ер сөзинди.
Дарға асып ояр еки көзинди,
Өз қылғанларыңды етип өзиңе,
Халқыңа шерменде етер өзинди.

Қара, талдай геўек болмас қараман,
Сынаўға Жанайды таслап бараман,
Абақан, сен ырасыңды айт хәзир,
Қәхәрленсем тасты да қақ жараман!

Хүрметлесен мен де хүрмет етемен,
Мәрт болсаңыз мақсетиңе жетемен.
Көрискенше хош аллаяр Абақан,

Ер Жанайды сизге таслап кетемен.

Сонда турып Абақан сөйледи:

— Тақсыр ханым, маған салдың қыйын хал,
Маған керек емес хасла дүнья-мал,
«Достым» деп тапсырсаң маған Жанайды,
Кеўлице алмаңыз хасла кыйлықал.

Хасла қапа болмас Жанайжаныңыз,
Тақсыр ханым, сөзлериме наныңыз,
Алланы араға салып дос болып,
Хеш жаманлық етпес Абақаныңыз.

Жанайжанға миндиремен атымды,
Қолына беремен қазы-хатымды,
Ақтамақжан менен дәўран сүргизип,
Кийдирип қояман хасыл затымды.

Алтын айдарларын таллап өремен,
Жанайды жанымнан зият көремен,
Әлпешлеймен алтын тахқа миндирип,
Өзим хан атасы болып жүремен.

Жанайжанды артық көрдим баламнан,
Оған қарсы жан шықпайды қаламнан,
Қияметлик жандай достым, Хәсен хан,
Қәтережам бол Жанай атлы балаңнан.

Жанайға беремен алтын тағымды,
Дәптердеги барлық несийе, нағымды,
Жанайжанды өз орныма хан қылып,
Тапсыраман барлық елим-халқымды.

Қант орнына набат берсе жемес пе?

«Жанайжаным» десем, «ата» демес пе?!
Мынаў Жанай сениң балаң болғанда,
Айтыңызшы, мениң балам емес пе?!

Сиз кетсеңиз зияратқа барарман,
Буйырсаңыз ҳәр бир иске жарарман,
«Иним» деп сағынып келип турмасаң,
Жанай менен жолыңызға қарарман.

Жасың үлкен әдалатлы ағасаң,
Маған сенбей мени отқа жағасаң,
Аға, қылған ғайратыңды билемен,
Жаўды жерге қазық етип қағасаң.

Хәсен аға, сениң менен болдым дос,
Сизиң менен дос болғанға ўақтым хош,
«Сөзинен танар», деп меннен қәўип етпе,
Мәс бол, аға, ялғаншыда шағлап йош.

Хәсен аға шек келтирме сөзиме,
Антты бузсам қорғасын қуй көзиме,
Егер мен дослыққа қиянет етсем,
Нәлет тамғасыны басың жүзиме.

Егер шықсам өзиң салған жолыңнан,
Ол ўақтында өзиң өлтир қолыңнан,
Өлгенше бузбайман берген антымды,
Қәтержәм бол, аға, жан улыңнан.

Жақсының сөзи жандайды,
Жаманның сөзи қандайды?
Нәмәрт туўған жигитлер,
Хақыйқат сөзге инанбайды,
Ақыллы адам сөз айтса,

Қимниң мийри қанбайды?!
Жетеси жаман жигитлер,
Жыландай шағып сөйлесе,
Кимниң иши жанбайды?!
Кесер басты кессе де,
Мәрт жигит сөзден танбайды.
«Енди жеттим», дегенде,
«Аўыз салдым», дегенде,
Аң алмаған тазыны,
Майданның сум түлкиси,
Қуйрығын былғап алдайды.
Еки жақсы қосылса,
Шекер менен палдайды,
Еки жаман қосылса,
Суўдан шығарып таслаған,
Жаман жекен салдайды.
Наданларға сөз айтсаң,
Ақылыңды алмайды.
Жақсы менен дос болсаң,
Кеўлиңе кир салмайды.
Жаманға дос болсаңыз,
Өткен иске қуўынып
Бир ис оңлы болмайды,
Баяғы сөздің изинен,
Өлгенинше қалмайды.
Сарымайға бир тойсаң,
Басыңа ис түскенде,
Нешше күн аш жүрсең де,
Жүрегің хеш талмайды.
Жақсы менен жаманның,
Кеўли бирдей болмайды.
Жети атасы көрегенли,
Истиң соңын ойлайды.
Жети атасы көргенсиз,

Гүнасыз қол байлайды.
Жаманның еткен исине,
Кеўлиң сирә толмайды.
Жаманның түссең қолына,
Я өлтirmeйди, я қоймайды,
Жаныңды жаман қыйнайды,
Дуғымлы туўған мәрт жигит,
Ел шетине жаў келсе,
Қанасына сыймайды.
Қорқақ жигит жаў көрмей,
Көзинен жасын тыймайды.
Затында болса бир нәрсе,
Тентек шоқпар жыйнайды,
Жаман менен дос болсаң,
Аяқтан шалып ойнайды.
Ақыллыға сөз айтсаң,
Сөз мәнисин аңлайды,
Сөзинди жақсы тыңлайды,
Әдепсизлик қылмайды.
Хәсен хан менен Абақан,
Дослыққа шек келтирмей,
Алланы салып араға,
Дослыққа бел байлайды,
Хош-аллаяр айтысып,
Қушақласып көрисип,
Еки дос күндей жайнайды,
Еки жақсы дос болса,
Душпанның иши қайнайды.
Жанай менен хошласып,
Абақандай досты менен,
Хәсен хан қол усласып,
Артық туўған Ақтамақ,—
Келини менен досласып,
Ел-журты менен хошласып,

Хорезмниң елине,
Қайтыў ушын Хәсен хан,
Тарттырды сырнай-гернайды,
Алтын қабақ аттырып,
Арғымақлар шаптырып,
Салтанат пенен, сән менен,
Хорезмниң елине,
Журт ийеси Хәсен хан,
Қырк ғашырға зер артып,
Дүңи толы суў менен,
Келте жасыл туў менен,
Жер қайысқан қол менен,
Сексен қара топ пенен,
Қалмақлардың елинен,
Қиял деген шәхәринен —
Хорезмниң шәхәрине,
Хәсен хан раўан болады.
Сазенде менен гойенде,
Барлығы нақыра шалады,
Түнде жатпай күн жүрип,
Хорезмге жетиўге,
Хорезмниң ерлерп,
Жақсы ықбал қылады.
Арадан нешше күн өтти,
Қызыл қия шөллерде,
Мәртлер ат шабады.
Бири алдында қашады,
Бири кейнинен қуады.
Қарсақ батпас қалыңнан,
Қапсыра кетип барады,
Түлки жүрмес түнейден,
Түнде өтип барады.
Терең жылға, терең сай,
Қапсығайлы қарағай,

Күйгелекли көп тоғай,
Қонбай кетип барады.
Қияқлы аўыр таўлардан,
Мәртлердиң минген тулпары
Аш гүзендей бүгилип;
Қулақлары тигилип,
Көкке атып ойнады.
Көргенниң иши қайнады,
Дослардың жүзи жайнады,
Тулпарлар туўлап, суўлықты,
Ғаршылдатып шайнады.
Аўзынан аққан ақ көбик,
Омыраўға шарпылдап,
Дойнағы полат тулпарлар ..
Көзи оттай жарқылдап,
Мәртлер кетип барады.
Жекенли желли көл,
Желип кетип барады..
Шағаллы шаңлы көл,
Шағлап кетип барады.
Қара таўда Хожа көл,
Қонбай өтип барады,
Қара таўдың жырасы,
Қабағын үйип қалады.
Қарсы алдында көринди,
Сардабаның қарасы,
Ол төбе менен, бул төбе,
Көринип турған көк төбе,
Күн узақ атын шабады.
Бир нешше күн жол жүрип,
Аз ғана емес мол жүрип,
Мәртлер кетип барады.
Қарсы алдында көринген,
Сардабаға жетеди.

Сырнай, гернай шерттирип,
Ләшкерлерге дем берип,
Сардабада жатады.
Ертеңине таң атты,
Ләшкерлерин жыйдырып,
Жолларға сақшы қойдырып,
Арғымақларын тойдырып,
Мәртлерин әбден мәс етип,
Раўан болды Хәсен хан,
Шәхәрине ләшкер тарттырып,
Ғайратын бир арттырып,
Айдап кетип барады.
Ләшкерге жар урдырып,
Қызыл туўды көтерип,
Ақ шатырды қурдырып,
Қызыларбат қалада,
Азырақ дем алдырып,
Түн ярымы аўғанда,
Сәхәрге мойыл болғанда,
Шатырларын жыйдырды,
Қызыл туўды жықтырды,
Нарларға жүк арттырды,
Арқанын беккем тарттырып,
Хорезмнің шәхәрине,
Хәсен хан сапар қылады,
Атқа қамшы басады,
Әйле-пәйле дегенше,
Мәртлердің минген атлары,
Нешше таўдан асады.
Ләшкерлерге бас болып,
Ерлеўли атта ер Зийўар,
Алда кетип барады,
Күндей жайнап маңлайы,
(Ул болса болсын усындай!)

Күндей күлип жүзлери,
Көзи шақмақ тасындай,
Көргенлер таң қалады.
Жас баланың шаўқымы,
Қамысқа тийген жалындай,
Қәхәрленип ат қуўса,
Ғапыл қалмас алынбай,
Басқадан билгиш болжаўға,
Бундай ер болған еместі,
Дүнья—дүнья болғалы.
Ат қойғанда геўирлер,
Жолбарыстай қарыўлы,
Қасарысқан жаўына, —
Арысландай айбатлы,
Дәў болса да душпаны, —
Рустемдей ғайратлы,
Ғуўлап келген мәхәлде—
Қыйратады қырандай,
Тақта ханды өлтирген,
Мәнисине келтирген,
Зийўардайын мәрт бала,
Ләшкерди баслап келеди.
Түнде ноғай далада,
Көргенлердің қиялы,
Зийўардай мәрт балада.
Бир нешше күн өткенде,
Намазлигер мәхәлде,
Көринки Тасқала да.
Хорезмли қайсарлар,
Майданда атын желеди,
Хорезмнің қаласы,
Тасқалаға келгенде,
Хәсен ханның алдынан,
Тасқаланың бийлери,

Қатын-қалаш, бала да,
«Тақта ханның қол астын,
Шаўып қайтқан ерлерди,
Көремиз», деп қумартып,
Ким туў алып қолына,
Ким гүл алып қолына,
Хәмме шығып тур еди,
Батырлардың жолына.
Жабырласа үстине,
Қызлар гүлди шашады.
«Қылыш урдың жаўға», деп;
Душпаныңның басына,
Салып келдің ғаўға», деп;
«Зийўар батыр бахытың,
Өрмелей берсин таўға!», деп,
Қолға орамал басады.
Жигиттиң кеўли тасады.
Ер Зийўардың жамалын,
Көргенлер «Және көрсем», деп,
Қумары сирә қанбайды.
Қаншама май қуйсаң да,
Пилтесиз шам жанбайды,
Зийўардың еткен саўашын,
Көрмеген адам нанбайды.
Батыр шығар халқынан,
Халқын жаўдан қорғайды,
Елеўсиз жатқан елине,
Елеўреп жаў келгенде,
Алмасты алып қолына,
Қасарысқан жаўдан қайтпаған,
Жортыўлы атқа ер салып,
Қарағай найза қолға алып,
Душпанына жеткенше,
Барып саўаш еткенше,

Жолда шаршап жатпаған.
Атланғанда қалмаққа,
Толыспақ түе Зийұардың
Қабырғасы қатпаған,
Күни-түни жол жүрип,
Майданда кирпик қақпаған.
Қорқақ жигит—жигитпе,
Елин жаўдан бақпаған?!
Есаплы күнде ер Зийұар,
Елин жаўдан сақлаған:
Қуўып Тақтаполатты,
Өз елине апарып,
Минарларын қулатты,
Улын-қызын жылатты,
Көзинен жасын булатты.
Жеңип ата душпанын,
Халықтың сөзин ақлаған.
Сонлықтан да Зийұарды,
Қалмақ ели де мақтаған.
Тақта ханды жоқ етип,
Хәсен хан менен ер Зийұар,
Аламанын тоғытып,
Ақжүримге келеди.
Мәртлердің аман келиўин;
Қуўанып қарсы алады,
Ақжүримдей қаласы.
Зерли жыға басында,
Қырқ канизи қасында,
Әйне елиў жасында,
Алдынан шықты Зийұардың.
Ақ сүт берген анасы.
Ләшкерлердің алдында,
Киятырған ер Зийұар,
Көрип ғәрип анасын,

Сорғалатып көз жасын,
Атынан жерге түсти де,
Қасына дәрхал барады.
Дәл мойнынан қушақлап,
Көзиниң жасын моншақлап;
Көриседи солманда.
— Таўда қалмас пырағым,
Шырағым, аман келдиң бе,
Шамшырағым шырағым,
Шырағым, аман келдиң бе?

Белғанамның мадары,
Дизғанамның қуўаты,
Көзғанамның раўшаны,
Қуўатым, аман келдиң бе?
Алдымда жүрсең айбатым,
Кейиимде жүрсең ғайратым,
Жигербентим, зүриятым,
Зүриятым, аман келдиң бе?
Көлге питкен қурағым,
Жолға шықсаң сорағым,
Үйде болсаң турағым,
Мәнзилим, аман келдиң бе?

Кеткен қәтерли кәрўаным,
Сенсең дәртиме дәрманым,
Қалмады менде әрманым,
Жигерим, аман келдиң бе?

Қәдиралла нәзер салған,
Алмас қылыш қолға алған,
Қалмақларды жоян қылған,
Қайсарым, аман келдиң бе?

Жаңа келдің он төрт жасқа,
Қылған ғайратларың басқа,
Жаў нәзери—қара тасқа.
Қулыным, аман келдің бе?

Еситкил ахыў-зарымды,
Жаўға бермедің арымды,
Жоқ етип душпанларыңды,
Арысланым, аман келдің бе?

Қорқып едим сеннен жаман,
Қәтериңнен келдің аман,
Абаданлық қутлы заман,
Шәни-шәўкетим келдің бе?

Дәўлет қус қонып басыма,
Бал қуйып ишкен асыма,
Рәхим әйлеп көз жасыма,
Дәўлетим аман келдің бе?

«Ана жан» деген сөзиңнен,
Айналсын апаң көзиңнен!
Бир сүйсин апаң жүзиңнен,
Шекерим, аман келдің бе?

Мәртлер саўашта сайлансын,
Душпанның қолы байлансын,
Айналсын, апаң айлансын,
Ай сәўлем, аман келдің бе?

Аспанда ай хәм жулдызым,
Суў түбиндеги қундызым,
Айналайын ерке қозым,
Гәўхарым, аман келдің бе?

Бастан өтти жәбир-жапа,
Кетти бүгин барлық қапам.
Шын әрмансыз болды апаң,
Арзыўлым, аман келдиң бе?

Әўпилдесе —киш-кишлеген,
Шөллесең «Сүт иш-иш», деген,
Келди анаң әлпешлеген, келдиң бе?
Жан балам, сен де келдиңбе?

Палапаным уядағы,
Исенимим дүньядағы,
Қыранымсан хаўадағы,
Суңқарым, аман келдиң бе?

Әлпешлеген атаң қайда?
Қасыңда бар ма Жанай да?
Барлығың саў болсаң пайда,
Хәммең де аман келдиң бе?

Аман келсең хәммениз де,
Жылап қалған изиңизде,
Аман отырмыз бизлер де,
Жан қозым, аман келдиң бе?

Жигербентим, арыслан ерим,
Саған ийди емшеклерим,
Келип емсең тарқар шерим,
Перзентим, аман келдиң бе?
Деп Зийўардың, анасы,
Айтар сөзин таўысты,

Қублағасы, кабасы,

Анасының, сөзине,
Жуўап берип сөйледі,
Ер Зийўардай баласы:

— Ақ сүт берген ғәрип анам,
Көзиңди аш, балаң келди,
Қублагаҳим, жаным кабам,
Зияратқа балаң келди.

Жаў басына саўда салып,
Қалмақлардың қанын алып,
Мынаў турған Зийўар қанып,
Ана, илмиканың келди.

Бағманы келди бағыңның,
Анам, бүгин шағлар шағың,
Дәўлет қусың, алтын тағың,
Анам, сәўлет-сәниң келди.

Набыт етип Тақта ханды,
Хан көтерип Абақанды,
Ўәзир етип Жанайжанды,
Зийўар балаң шағлап келди.

Келин етип Ақтамақты,
Жанайжанға алып берди,
Онда қойып Жанай ерди,
Атам Хәсен йошып келди.

Жаў жағында темир торың,
Әтирапында бәлент орның,
Еки жақтан имарат қурдың,
Анам, Хәсен атам келди.

Хорезмниң намыс-ары,
Хорезмниң мәдаткары,
Хорезмниң қайсарлары,
Хәммеси де аман келди.

Душпанның отын сөндирип,
Айтқан сөзине көндирип,
Бағыңды қулпы дөндирип,
Бәхәр өтип, жазың келди.

Хорезмли қайсар хаслы,
Саўашта да үстем наслы,
Үйреклери жасыл баслы,
Гүзде кеткен ғазың келди.

Көргенлердиң ақылын алған,
Қарағанның көзи талған,
Алпыс еки нама шалған,
Бүгин сәўбет-сазың келди.

Мурғузарлы болды шөлиң,
Ашылды ғуншалы гүлиң,
Еки жаҳанда бүлбилиң,
Ана, жәннет бағың келди.

Анажан, бүкпе бойыңды,
Сойдырып баққы қойыңды,
Баслағыл енди тойыңды,
Шағлайтуғын ўағың келди.

Буны айтып ер Зийўар,
Сөзин тамам етеди.
Қушақласып, көрисип,
Кеўлин бир жай етеди.

Сол ўақлары болғанда,
Зерли жығасы басында,
Үш жүз жигит қасында,
Өзи алпыс жасында,
Хорезмнің патшасы,
Аламанның қасына,
Жетип келди сол заман.
Қамқадан сайлап кийинип,
Арыўдан сайлап алғаны,
Қағып төсек салғаны,
Қасында пидә болғаны,
Ата менен анадан,
Ини менен ағадан,
Қарындастан, ападан,
Ағайиннен, ел-журттан,
Бәринен жақын болғаны,
Қуда қосқан қостары,
Алтын тарақ қолға алып,
Жипектен шашын тараған,
«Арысланым қайтты мекен» деп,
Жолына бәрха қараған,
Басына мүшкіл түскенде,
Хәр исине жараған.
Сонарға кетип, кешиксе
«Не болды екен жаным», деп,
«Кешикти ғой ханым», деп;—
«Көрген-билген бар ма?» деп,
Жолаўшы өткен адамнан,
Хабарын бәрха сораған,
Шийрин жанның жәннети,
Қияметлик жолдасы,
Көзинен жасы моншақлап,
—Харма төрем, харма, — деп;
—Әдалатлы султаным,

Тақта ханның елинен,
Әкелген саўғаң бар ма? —деп,
Хәсен ханның атының,
Жылаўынан алады.
Қасындағы қырқ кәниз,
Хәсен ханды хұрметлеп.
Бәршеси хызмет қылады,
Хан отырған ақ сарай,
Арыз сораған датқа жай —
Сарайға алып барады.
Журт ийеси Хәсен хан,
Алтын тахқа минеди.
Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Жыйналып бәри келеди.
Хәсендейин патшаға,
Ийилип сәлем береди.
Сырнай-гернай шалдырды,
Журтындағы қарияның,
Барлығын жыйып алдырды.
Барлық қарияларына,
Хұрметлеп сарпай жаптырды.
Ели-халқын жыйдырды,
Мал семизин сойдырды;
Алды менен хәммеден,
Кәтқудаларын тойдырды;
Қулыплы ғәзийнесиниң,
Дәрўазасын ойдырды;
Урыстырып қошқарды,
Ортада гүрес тутқызды;
Байраққа атлар шаптырды;
Жалғыз оқ пенен ширкейди,
Байлап атқан мергенге,
Мүнәсип сарпай жаптырды;

Алтын қабақ аттырды;
Тилла дабыл қақтырды;
Алаңға от жақтырды...
Қаланың орнын жағалап,
Жасаўыллар так турды.
Қырк күн, қырк түн той берди.
Хәсен ханның хаўзасы,
Он сегиз мың әлемнің,
Бәршесине жайылды.
Қандахардың шәхәринең,
Алып ханның елинен,
Самарқанд сәйгелинен,
Гүржистанның халқынан,
Азыўлының атынан,
Бухар менен Қоқаннан,
Истанбулдың журтынан,
Хәсен ханды көриўге,
Көп патшалар келеди.
Хорезмнің елине,
Желбегей шапан жалпылдап.
Әдалатлы Хәсен Хан,
Жақсы сыйлап күтеди.
Қол қаўсырып хұрметлеп,
Келген мийманларының,
Ўақтың хош етеди.
Хәсен ханның күн сайын,
Инабаты артады,
Артық туўған атадан,
Кетпейди сирә шамадан,
Хәсен ханның перзенти,
Қайтпай қайсар ер Зийўар,
Негизине тартады.
Зерли жыға басында,
Қырк жигити қасында,

Сыбызғы, сырнай шерттирип,
Ойын-қызық еттирип,
Ақ ордада жатады.
Көп жасаған кемпирлер,
Тоқсанға шыққан мамалар,
Алпыстағы әкелер,
Жетпистеги аталар,
Той хабарын еситип,
Гөне дәрти қозылды.
Той десе қуў бас жумалап,
Саўыры етиги салпылдап,
Желбегей шапан жалпылдап.
Аяғындағы шарығы,
Жуўырыўы менен тозылды.
Ат шаўып, гүрес тутылып,
Күнде—қызық тамаша,
Масқарапаз ойыншы...
Не бир қызық ойындар,
Көрсетип атыр Ҳәсен хан,
Көргенсиз гей қыз-жигит,
Бармай қызық ойынға,
Тар көшениң ишинде.
Қараңғы жайдың мушында,
Сөйлесип турған оңаша...
Мереке көрген қыз-жигит,
Уллы жығын ишинде,
Көрип жүр ойын-тамаша.
Бул жыйынның ишинде,
Жаман да бар, жақсы да,
Кешеси күндиз тынбастан,
Жырлап атыр шарқ урып,
Жыраў менен бақсы да.
Қара көзлі қыпша бел,
Тамағында палы бар,

Жүзлеринде қалы бар.
Бр нешше қызжаўанлар...
Рустемнен күшли билекли,
Булдырсын, шубар көйлекли,
Бир назлы яр тилекли,
Ат жақлы келген куба жүз,
Мұлайым, сулыў шийрин сөз,
Қыр мурынлы, қара көз,
Не бир батыр жигитлер...
Ғош жигит пенен гөззаллар,
Ғуншадай болып доланып,
Жасыл жипек оранып,
Аткөншекке ушады.
Несин еткен жигитлер,
Көзлери күндей жайнаған...
Ләбиндеги паллары,
Тасбулақтай қайнаған,
Ләбиндеги палынан
Жүзиндеги қалынан,
Бир сорған адам тоймаған,
Журттан биреў алғанша,
Қиямет қостар болғанша,
Ашықлығын қоймаған,
Жылўа етип ойнаған,
Қара қаслы, бота көз,
Сүмбил шашлы, жарқын жүз
Гөззаллардың белинен,
Жигитлериң қушады.
Бул ойынды көрген соң,
Кемпир менен ғаррының,
Гөне дәрти қозады.
Көргени көп кәйўаны,
Бираз қыздан озады,
Билимсиз надан жигитлер,

Көргенли, көрикли жаўан, да,
Не барын билмей ойында,
Қыйсайтып мойнын созады.
Артық сөз айтқан жигиттин,
Минин таўып көп қызлар,
Сөзлерин дүзеп турады.
Тамашагөйлер көбейип,
Той да әбден қызады.
Хәсен ханның исине,
Халықтың кеўли толады.
Сексен күн өткен соң,
Той да тамам болады.
Гүрес тутқан палўанлар,
Қошқар урыстырғанлар,
Дәрўаз қурған ойыншы,
Ат оздырған байрақтан,
Ылақ ойнаған шабандоз,
Пәйекши менен қумарпаз,
Нышана—алтын қабақты,
Атып жыққан мергенлер,
Ас писирген аспазы,
Суў тасыған масқапшы,
Қуўырдақшы, кәбапшы —
Қысқартқанда, алғәрез,
Хызмет еткен бул тойға,
Адамлардың бәршеси;
Патшадан инам алады.
Ақ сарайдың төринде,
Адам бармас жеринде,
Қылўат жайдың биринде,
Хәсен ханның жалғызы,
Маңлайындағы жулдызы,
Суў түбинде қундызы,
Улдан ҳасыл перзенти,

Ер Зийұар дәўран сүреди,
Қызлар менен қосылып,
Шарап ишип мәс болып,
Уллы байрам тойдың да,
Өткенин билмей қалады.
Ханзададай қырқ жигит,
Және үш жүз қыз бенен,
Хызметкер қырқ кәнизлер,
Өткенин тойдың билген соң,
Ер Зийұардың қасына,
Бәршеси жыйылып келеди,
Ер Зийұардың алдында,
— Тойың да өтти, төрем, деп;
— Және тойың болғанда,
Хызметиңе келермиз,
Саўдың мынаў тойыңды,
Хызметиң болса хәр ўақыт,
Бизлер бәрха таярмыз,
Хүрмет етип алдында,
Хызметиңди қылармыз.
Бизлерге жуўап бериң деп,
Қол қаўсырып турады,
Қырқ жигит пенен үш жүз қыз.
Зийұардан жуўап алады.
Қырқ жигит пенен қызларға,
— Жақсы хызмет еттиң,—деп,
Ер Зийұар алғыс айтады,
Қуллық етип олар да,
Үйлерине қайтады,
Отырады ер Зийұар,
Атасының қасында,
Патшалық дәўран сүреди.
Алтын тахтың үстинде,
«Мен, Мен» деген задалар,

Арыз айтады дәстинде.
Той өткен соң арадан,
Бир нешше күнлер өтеди,
Ер Зийўардың дабылы,
Жети ықлымға жетеди.

* * *

Сырлы хаса қолында,
Өзи хактың жолында,
Кеше—күндиз ел гезген,
Ел ишинде жүрген соң,
Көп нәрсени ол сезген,
Бир қалендер бар екен.
Зийўардың даңқын еситип,
Датқа жайға келеди.
Датқа жайға кире ,алмай,
Ханға сәлем бере алмай,
Айтажақ сөзин айта алмай,
Я кейнине қайталмай,
Датқа жайдың алдында,
«Адла хуў, яхуў мен хуў!» деп.
Сипсекеш болып жүр еди,
Елди гезген қәлендер.
Нешше күн өтти арадан,
Елди гезген қалендер.
Күнде келип патшаның,
Сыпырады есигин.
Дәрўаза баққан пашшаплар,
«Кет» десе де кетпейди.
Сипсекеш болған қәлендер
«Датқа жайдың есигин.
Сыпырма!» деген адамның
Айтқан сөзин етпеди.

Мордары деген бир пашшап,
Тутып алды жағадан,
Хан алдына апарды,
«Қорықпайсаң ба,— деп ағадан!».
Қәлендер сонда «дат!» деди,
«Айт!» дегеннен қалендер.
Хәсенге «қуллық ханым» деп,
«Қыйналдыңғой жаным» деп,
«Зийұаржанның жолына,
Тасаддық дүнья-малым», деп,
Патшаға датын айтады:

— Сен патшасаң, мен бир болсам дийұана,
Елди гезген, мәкәным жоқ бийгана,
Тақсыр ханым, алдыңызға әкелди,
Найсап пашшапларың урды бийгүна.

Аға келсе ини «төрге өт» демес пе?!
Аға сарқыт берсе ини жемес пе?!
Хан адына халайықлар келеди,
Хан есиги—халық есиги емес пе?!

Пашшап ханның есигинде жатар ма?!
Мийманға келген адамды атар ма?!
Датқашыны хан алдына жибермей,
Хызметкери хан абырайын сатар ма?!

«Алла хуў» деп етек жеңди түргенмен,
Елден хәр жерлерди гезип жүргенмен,
Қатты кетсем қәхәриңиз келмесин,
Сизден басқа талай ханды көргенмен.

Шөлде жаяў жүрдим, жорға сүрмедим,
Сапар етип ат кекилин өрмедим,

Ханға датын айталмастай пуқара,
Сизикиндей тар есикти көрмедим.

Жақсы адам түсти жаман жорымас,
Берген менен хан қазнасы қурымас,
«Байдың асын байғус қызғанар», деген,
Хан есигин датқашыдан қорытпас.

Дизде мәдет, белде мәдер қуўатың,
Майданға шыққанда еки зүриятың,
Қосылып геўирге қылыш урғанда,
Таспады ма бул тәниңде ғайратың?!

Үшеўиңиз минип тулпар белине,
Тақтаханды қуўып бардың елине.
Сунқарыңды туғырына қондырдың,
Ат байладың мурғузардың көлине.

Өрин жығып, мунарларын қулаттың.
Әжелине жеттиң Тоқтаполаттың,
Саўашта таңлайы кепкен Жанайды,
Палына қандырдың таза булақтың.

Тахы мықлылардың белин бүкледің,
Қалмақларға өзинен хан тикледің,
Ер Жанайды ўәзир қылып қасына,
Абақанға аўыр ислер жүкледің.

Қанаң пүтин келдің елиңе аман,
Қолтықладым, қысылғаныңда жаман,
Танымадың мәдет берген пириңди,
Хорезмде әдалатлы, Хәсен хан!

Елиңизге келип бердің уллы той,

Қыз жигитлер той тойлады жазып бой,
Ким де болса ели-халқы менен хан,
Соның ушын датқа жайды ашып қой!

Байрақта арғымақ атлар шаптырдың,
Мергенлерге алтын қабақ аттырдың,
Хорезмнің абзал адамын сыйлап.
Қарияларға жипек сарпай жаптырдың.

Шайқап келинлердің берген жармасын
Келип едим айтыў ушын хармасын.
Пашшапларың жибермеді алдыңа,
Қызғанды ма Хәсен ханның қармасын!

Хан есиги датқашыға қолай ма?
Датқашы келмесе сизге оңай ма?
Жасаўылың жибермеді шырағым,
Я болмаса хәмириңиз солай ма?

Бай дәўлеттен айрылар қайыр қылмаса,
Пир сайыл болады зикир салмаса,
Деми менен жердің жүзин алса да,
Тахтан түсер патша әдил болмаса.

Нәўбет кетсе шалқар теңиз шөл болар,
Нәўбет жетсе дағыстанлар көл болар,
Шөлlep жатқан сахраға ел қонса,
Шәменли бағ, мурғузарлы жер болар.

Түби ширип, тайса бәлент өрелер.
Астында қалады не бир төрелер,
Залым болса патшалықтан пайда жоқ.
Патшалықты телпегиндей көре бер.

Жаўды қуўып, мурадыңа жетпесең,
Саўлатына уллы тойлар етпесең.
Датқа жайға датқашыны келтирмей,
Хәсен хан, сен әсиликке кеткенсең,

Пайғамбар жасына жасың жеткендей,
Хан болмасаң белден қуўат кеткендей,
Мұлайым бол, шүкирлик қыл шырағым,
Қәлендерің көп ұасият еткендей.

Сиз туўсаңыз, биз де туўдық анадан,
Ырысқысын таўып жейди хәр адам,
Тыңла я тыңлама нәсийхатымды,
«Өлмеймен» дегенди шығар санадан.

Өзиң өлсең, орныңда бар ер Зийўар,
Бәлеге болмасын балаң сазыўар,
Қайда екен, ер Зийўарды көрейин?
Қарғыс алмай, алғыс алса нур жаўар.

Ғазап етип кең дүньяны тар қылма,
Хәсенханжан, бул күниңе зар қалма,
Ер Зийўарға айтатуғын сөзим бар,
Қелтир, тақсыр, қәлендерден ар қылма.

«Алла хуў» деп жолда жүрген қәлендер,
Аўызына жақсы түссе «жақсы» дер,
Зийўаржанға бир сөз айтып кетемен,
Хәсенханжан, керек емес маған зер.

Сол ўақытта Хәсен хан,
Өрре турып орнынан,
Қарғып түсип тахтынан,
Жуўырып келди ҳаплығып,

Қалендердиң қасына.
Тилла жыға қыстырды,
Қалендердиң басына.
Ишарат етти Хәсен хан,
Қалендерди тахтына,
Қуллық етти қалендер,
Минбеди ханның тахтына.
Сарпай берди—киймеди,
Инам берди—алмады.
Бир ләген тилла әкелди —
Қалендер нәзер салмады.
«Таймағай, — деп. —дәўлетим,
«Кетпегей, —деп — нәўбетим»,
Патшаның жаны қалмады;
—Жәллатлар! —деп шақырды,
- Не хызмет, тақсыр?— деп,
Жуўырып келди жәллатлар,
Хәсен ханның алдына
Бәршеси қол қаўсырып
—Мордар деген пашшапты,
Алып кел! — деп буйырды.
—Әжеп болар тақсыр! —деп,
Жүрип кетти қос жәллат.
Ай балтасы қолында,
Дәрўазаның алдында,
Турған муртлы Мордарға,
Жетип барды жәллатлар,
— Датқашыны киргизбей;
Дәрўазаны жаптың сен.
Урнығып өлгир сен, Мордар,
Өз пейлиңнен таптың сен.
Хан есигин бекитпек —
Қызыл гүлиң солғаны,
Хан абырайын кемитпек —

Пайманаңның толғаны!
—Хан алдына жүр! —деди;
—Не қылса да бахтыңнан,
Хан алдында көр,—деди,
Ханнан келген қос жәллат,
Еси кеткен Мордарды,
Әйле-пәйлеге қаратпай,
Кепкен ернин жалатпай,
Жағаға қоллар салады,
Мойнына буғаў шалады.
Еркине қоймай сүйрелеп,
Хәсен ханның алдына,
Мордарды алып барады,
Датқашылар келгенде,
Жибермей ханның алдына,
Дәрўазаны бекиткен,
Мордар деген сенбисең!
«Дәрўазаны ашыңыз,
Я болмаса шырағым.
Бизлердиң келгенимизди,
Барып ханға айтыңыз», —
Деген мүсәпирлерди,
Хан алдына жибермей,
Яки исин питирмей.
Кең сарайға киргизбей,
Бежирейтип көзинди,
Суп-сур етип жүзинди,
Байқап айтпай сөзинди,
Датқашыны муңайтып,
Халықты ханнан қашырған,
Қанқорым Мордар сенбисең?!
Дүзимди жайлап отырған,
Көзиңе қан толтырған,
Адам көрсе қутырған,

Ахмақ Мордар сенбисең?!
Қарияларды сыйламай,
Ханнан кеўлин қандырмай,
Хұрметлемей улықты
«Хау есиги жабық» деп,
Үрkitкен ханнан халықты,
Урып, сөгип азаплап,
Қалендер менен шайықты,
Хожаларға қарғатқан,
Қандарым Мордар сенбисең?!
Патшаға датын айтпаға,
Келген ғәрип-қәсерди,
Жетим менен жесирди,
Хан алдына келтирмей,
«Сондай бир адам келди» деп,
Яки ханға билдирмей,
Арзаға келген халықтан,
Хан есигин қорыған,
Гәззап Мордар сенбисең?!
Патша қалып майданда,
Өз алдына хан болып,
Аяғыңа бас урғанның,
Мойнына буғаў салдырған,
«Буғаўлы Мордар» атанған,
«Хәсен ханның пашшабы,
Сондай зор болған екен», деп,
Тарийхта ат қалдырған,
Ағасы Мордар сенбисең?!
Көрген-билгенлериңди,
Дәрхал маған айт деймен!
Әси болсаң аллаға,
БІрайдан тез қайт деймен!
БІрасыңды айтпасаң,
БІрайыңнан қайтпасаң,

Айтпасаң, ырас сөзинди
Оярман еки көзинди,
Дарға асып өзинди.
Тарттырарман гүржиге,
Ахмақ Мордар етинди.
Жаның барда, Мордар, сен,
Анығынан кел деймен!
Ақылың болса бәтшеғар,
Сөз мәнисин бил деймен.
Жан керек болса өзиңе,
Дурыс жуўап бер деймен! —
Деген ўақта Хәсен хан,
Дәрўазаман Мордардың,
Бети кетти кубарып,
Сур жыландай бозарып,
Көзи кетти найсаптың,
Оттай болып қызарып.
Яки тил жоқ, кулақ жоқ,
Қалды тилсиз сазарып!!!
Қорыққанлығы соншама,
Безгек болған адамдай,
Денеси кетти қалтырап.
Бираз ўақыт өткен соң,
Есин жыйнап алады,
Жан-жағына қарады,
Қоршап тұрған жәллатқа,
Мордарың көз салады.
Дәрўазаның алдында,
Қалайынша тұрғанын,
Ханға баян қылады.
— Дәрўазаның алдында,
Тұрған Мордар мен едим.
Датқаға келген адамды.
Хан хәзиретке жибермей,

Дәрўазаға қулыпты,
Урған Мордар мен едим.
Халықты ханнан қашырған,
Гэззап Мордар мен болдым.
Шонтық абырайымды,
Уллы ханнан асырған,
Ахмақ Мордар мен болдым.
Датқашының нәзерин,
Патшаға бермей жасырған,
Бақыл Мордар мен болдым.
Сыйламадым улықты.
Ғәрип пенен қәсерди,
Жетимлер менен жесирге,
Еттим жөнсиз зорлықты,
Хәзиреттиң алдына,
Сәлемге келген қарияға,
Бердим ақырет-қорлықты.
Дәрўазаның алдында,
Датқаға келген адамға,
Жолбарыстай ақырып,
Күшиме әбден толықтым.
Көзимди қан қаплаған,
Ақ-қарасы көринбей...
Датқаға келген адамның,
Нахақ қанын төксем де,
Жөнсиз ислер етсем де,
Жүрдим халыққа билинбей.
Датқаға келген адамнан.
Қанша пара алсам да,
Жүрдим аўызға илинбей.
Қара пулға сатқанман,
Адамгерлик арымды.
Барлық сырды жасырмай,
Айттым сизге барымды.

Мазхаб тутқан, патшаҳым,
Тыңлап көр мениң зарымды.
Кеширмесен гүнамды,
Көрип турман, патшаҳым,
Асатуғын дарыңды.
Не қылсаң да өзиң бил,
Келип турман алдына,
Аяғыңа бас урып.
Айттым тақсыр дадымды.
Өзиң бил-кешир, кеширме.
Бир гүналы бендеңиз,
Алдыңызға келипти.
Жарылқа, қарға-өзиң бил,
Пәрманы күшли патшаҳым.
Еситип буны Хәсен хан,
Отырады ойланып...
Бир ўақта басын көтерип,
Ийегин бир қағады.
Жыбырлатып муртларын,
Оң ийнине қарады.
Бул ўақтында жәлләтлар,
Мүлгип турған Мордарды,
Зинданға апарып салады.
Ғайыптан келген қалендер,
Патшаның әдиллигине,
Тәәжип-хайран қалады.
Сол ўақтында Хәсен хан,
Орнынан өрре турады,
Қалендерге қарады,
Жанына жақын барады,
Басынан өткен ислери,
Қысқаша баян етиўге,
Қалендерден Хәсен хан,
Изажат сорап турады;

— Баргама ғайыптан келген, қалендер,
Сизге сырларымды баян әйлейин.
Алмадыңыз ләген менен берсем зер,
Ғәзийнемде шубха бар ма, нәйлейин.

Хорезмде әдалатлы хан едим,
Ғәриплерге зыянсыз бир жан едим,
Халыққа хызмет етип, хадал нан жедим,
Шубхасы бар болса енди нәйлейин.

Пақырлардың қара пулын алмадым,
Нәмәремге хеш бир нәзер салмадым,
Хорезм халқына жаман болмадым,
Енди халқым «жаман» десе нәйлейин.

Ғәззапларды дарға асып қыйнадым,
Әтирапыма улықларды жыйнадым,
Қарияларға сарпай жаўып сыйладым,
«Сыйламадың» десе енди нәйлейин.

Маңнайынан сыйпап жетим-жесирдин,
Халынан қарадым ғәрип-қәсердин,
Үстине дүр шашып уллар өсирдим,
Халық «Дүр шашпадың», десе нәйлейин.

Өзи тиймегенге сирә тиймедим,
Бирақ душпанға басымды иймедим,
Хан болсам да халықтан зыят киймедим,
Халық «Зыят кийдин» десе нәйлейин.

Бир хақтың жолына қойдым басымды,
Саўаш күни төгип көзден жасымды,
Жигитлерге бердим наным-асымды,

Жигитлер «Жемедим» десе нәйлейин.

Халайыққа бердим асы-нанымды,
Саўаш күни аямадым жанымды,
Халық жаман көрсе Хәсен ханыңды,
Халық көзине мәр көринсем нәйлейин.

Бул дүнья дегеннің бәри жалғанды,
Бул дүньядан кимлер өлмей қалғанды?!
Мениң жүрегиме отлар салғанды,
Замзам сеўип өширмесең нәйлейин.

Алма жеп бейиштен шыққан Хәўаға,
Сонда да қудайым болды пәрўана,
Хәк жолын излесем болып дийўана,
Дийдар несип, ғайып болса нәйлейин.

Хорезмде болдым шахлардың шахы,
Алланың тобыдур адамның басы,
Қартайғанда етип қудайым әси,
Гүнам артып әси болсам нәйлейин.

Шах болдым, сағырдың хәқын жемедим,
Ким сөз айтса намақул сөз демедим,
Қатарымда қайсы шахдан кем едим?!
Қудайым «кем қылдым» десе нәйлейин.

Даңқымды сорап халықтан бил сен!...
«Инам алып кетейин» деп келипсең,
«Пашшаплар жибермедим» деп күйипсең,
Хәк кеўлимди билмей күйсең нәйлейин.

Наймыт болғыр Мордар хәдден асыпты,
Я болмаса, аўып, ғәплет басыпты,

Яки «Жансыз ба?» деп жаман сасыпты,
Алла бийабырай қылса нәйлейин.

Буйырған нәрсеңди излеп табаман,
Хұрметлеймен, жипек шапан жабаман,
Инамымды алмасаңыз қапаман,
Та өлгенше турмасаңыз нәйлейин.

Көргенсиз Мордардың бердим жазасын,
Аларман халыққа берген ызасын,
Қәте кетсе жеткерейин тобасын,
Хақ қабыл етпесе мен сор нәйлейин.
Қәтем болса кешир, уллы бабажан,
Бул дүньядан кетпейин мен бийнышан,
Деп алдында арзы айтар Хәсен хан,
Өлгенимше сизге хұрмет әйлейин.

Қырқ жигитлерине болып саркарда,
Зийўаржаным жүр еди хәзир шикарда,
Болса көрер едик уллы бәргада,
Бар болса келтирмей сизге нәйлейин.

Жылаўында болса Шахимардан,
Төрт-бес күннен келип қалар шикардан,
Болсаңыз кен жай берейин бәргадан,
Келгенинше күтпесеңиз нәйлейин.

Алтын тарақ пенен сақал тараңыз,
Устаз болсаң хәр мүшкілге жараңыз.
Керек болса келгенинше қараңыз,
Қарамасаң жолың болсын, нәйлейин.

Сол ўақлары қалендер,
Бул сөзлерди еситип,

Хасаны қолға алады,
Белин беккем шалады.
Хәсендейин патшаның,
Берген инамын алмады.
Қойған сарпайларына,
Қалендер нәзер салмады.
«Алла хуў, я мен!» деп,
Жолға түсип қалендер,
Бәдәр кетип барады,
Сол жүргеннен қалендер,
Жети түн тамам етеди.
Ақжүримниң қасында,
Бир бәлент таў бар еди,
Қырқ жигит пенен ер Зийўар,
Усы таўдың басында,
Қулан атып жүр еди.
«Алла хуў» деген қалендер,
Таўға жақын келеди,
Қырқ жигит пенен ер Зийўар,
Усы таўда жүргенин,
Қалендер жақсы биледи,
Таўдың етек шетинде,
Ақжүрим шәхәр бетинде,
«Аң аўлап болса ер Зийўар,
Усы жолдан өтер», деп
Жолын тосып жүреді,
Қырық жигит пенен Зийўардың
Қулан аўлап елине,
Қайтар ўақты жетеди.
Сегизинши күн азанда,
Әйне сәске болғанда,
Қырқ жигити қасында,
Тилла жыға басында,
Полат қалқан жамылған.

Жамалын көрген адамның,
Ишлери оттай қамылған,
Ақ найзасы қолында,
Көк тулпары астында,
Ғәнимлер шықса алдынан,
Жан алмақтың қастында.
Көк тулпарды ойнатып,
Полат суўлық шайнатып,
Жүзлерин гүл-гүл жайнатып,
Қалендер турған жерлерге,
Ер Зийўар жетип келеди.
Темир ҳаса қолында,
Өзи ҳақтың жолында,
Басында бар сәллеси.
Үстинде бар мәллеси,
Сақалы түскен белине,
Темир ҳаса таянып,
«Жан балам» деп аянып,
Турған әжеп қарияны,
Зийўар батыр көреді.
Балаға кеўли толады,
Сынаған жерден шыққан соң,
Ўақты шандан болады,
Әдеп пенен қалендер,
Бир неше мысал келтирип,
Ўәлийлпк пенен билдирип,
Зийўарға қарап толғады;

—Зийўар балам—Хәсен ханның әўлады,
Дәўлет, ҳиммет балам саған мүнәсип,
Сиз болсаңыз Хәсен ханның саўлаты,
Сиз екенсиз алтын тахқа мүнәсип.

Зер кекилиң бул қәддиңе жарасар,

Көрген адам жамалыңа қарасар,
Перийзатлар ашық болып таласар,
Сиз екенсиз перийзатқа мүнәсип.

Лийпасың жарасар қәдди-бәстиңе,
Көк саўытың жарасады үстиңе,
Қарағай саплы найза, балам-дәстиңе,
Алып жүрсең жарақларың мүнәсип.

Көк тулпарың жарасады астыңда,
Егер ғаним келе ғойса қастыңда,
Балам, кемисиң жоқ теңи-тусыңда,
Не ислесең, балам, бәри мүнәсип.

Атаң сениң әдалатлы Хәсен хан,
Атаңнан да қусниң бәлент, Зийўар жан.
Бул сөзиме яки инанба, яки инан,
Хеш адам көрмедим сизге мүнәсип.

Жарқырап тур белиңдеги қамарың,
Маған керек еди сениң дийдарың,
Қалендериң болсын балам нигарың,
Күннен көрикли гөззал саған мүнәсип.

Балам, зерли алтын жыға басында,
Сайран етсең қырқ жигиттиң қасында,
Нардай күшке толған он бес жасында,
Салланған сәрўиназ сизге мүнәсип.

Атынан жерге түседи,
Астындағы тулпарын,
Бир жигитке услатып,
Әдеп пенен ер Зийўар,
Ақсақаллы қарияның,

Тап алдына келеди.
Хұрмет пенен мәрт бала,
Көп жасаған қарияға,
Иззетлеп сәлем береді.
Ийман жүзлі қалендер,
Сәлемин әлик алады,
Белиндеги қамарын,
Алдына шешіп қояды,
—Ата, сизге саўға, — деп,
Жуп қулан және береді.
Жағаларын тағылап,
Зер менен жақсы торлатқан,
Хәр өңирине бес-бестен,
Алтын ғубба орнатқан.
Сәрдары шекпенин.
Оң ийнинен шешеди,
—Бизден сизге саўға, — деп,
Қалендерге береді.
Сонда Қалендер Зийўарға қарап ие дейди;

— Жигитликте сүйгениңди алмасаң,
Ақ мойынға билегиңди салмасаң,
Ақ бетинен жуптан поса алмасаң,
Бул болмайды жигитликке мүнәсип.

Қалендермен, гездим балам жаҳанды,
Бир шәхәрде көрдим маҳитабанды,
Биз билемиз балам жақсы-жаманды,
Шамшикамар екен сизге мүнәсип.

Ол периниң жүзлеринен нур тamar,
Ләбинен сорғанның мийири қанар,
Көрмеген ашықлық отына жанар,
Маҳитабан дийдар сизге мүнәсип.

Қарағанда шуғыла шашар көзинен,
Дәртке даўа поса алсаң жүзинен,
Ўәде берсе өлмей таймас сөзинен,
Бир сөзли перийзат сизге мүнәсип.

Зийўар балам өзиң патшазадасаң,
Әрманлысаң ол перини алмасаң,
Мың жасайсаң кеселине шыдасаң,
Күйип жаныў емес сизге мүнәсип.

«Отыраман», десең — эне алтын тахт,
«Қыз аламан» десең — эне дәўлет-бақ,
Неге керек жигитликте жүриў тақ,
Сондай жупты балам сизге мүнәсип.
Тыңламасаң қалендердиң сөзлерин,
Таса болып жоғалтқан соң көзлерин,
Бул жаҳаннан табалмассаң өзлерин,
Перийзатты болған сизге мүнәсип.

Мен кеткен соң табаныңды тоздырма,
Ўайран етип қалаңызды буздырма,
Бирақ ол периге жат қол создырма,
Ол перийзат, балам, сизге мүнәсип.

Периниң мәканын баян етейин,
Баян етпей балам сизге нетейин?
Қуда қосса мақсетиме жетейин,
Көргенди билдириў бизге мүнәсип.

Айтсам, ол периниң ҳаслы-затыны,
Айнажамал дерлер оның атыны,
Барсаң көрерсеңиз инабатыны.
Несип болып алсаң сизге мүнәсип.

Талўас етсең аттың жалын өресең,
Хәўес етсең ол перини көрерсең,
Егер жеңип алсаң дәўран сүрерсең,
Пери қызы шах улына мүнәсип.

Қалендердиң сөзи усы тыңласаң,
Бәри айттым сөз мәнисин аңласаң,
Ықтиярың сөзди бәржай қылмасаң,
Сөзди тамам етиў бизге мүнәсип.

Дедидағы қалендер,
Елди гезген сәмендер,
Сөз тыңлаған Зийўардың,
Ғайып болды көзинен.
Ақыллы еди ер Зийўар,
Хәр түрли мәни аңлады,
Қалендердиң сөзинен.
Ақша бети қубарып,
Қаны қашты жүзинен,
Денелери түршигип,
Нуры қашты көзинен.
Бийхуш болып жығылды,
Ер Зийўар кетип өзинен.
Қасындағы қырқ жигит,
Бийхуш болған Зийўардың,
Барып басын сүйеди.
Көк атына миндирип,
Ақжүримге жөнеди,
Намазлыгер ўақтында,
Шәхәрге жетип келеди.
Зийўарға бир ис болғанын,
Патша болжап биледи.
Анасы болған Ақжулқун,

—Қағынғанды балам,—деп,
—Ушынғанды балам,—деп,
—Көзиккенди қозым,—деп,
Сергиздан болып жылады,
Көзиниң жасын булады,
«Жалғызым қарар көзим», —деп,
«Аўзымдағы сөзим», — деп,
Бийхуш жатқан Зийұарға
Көп пәрўана болады.
Жалғызы үнсиз қалған соң,
«Әлле қандай болды» — деп,
«Бир ис болса усыдан,
Ғамға кеўил толды», — деп
«Жалғызымнан айрылсам,
Туяғымнан майрылсам,
Қанатымнан қайрылсам,
Қызыл гүлим солды», — деп
Шаншыў тийди етине,
Тынып еки көзлери,
Суп-сур болып жүзлери,
Бийхуш болып қулады,
Ярым мезгил өткен соң,
Ақжулқун муңлы анасы.
Қумалақ тартқан палдаман,
Китап ашқан қоррапаз.
Зикир салған порқанлар,
Жин шақырған хожалар,
Дуўа бергиш моллалар,
Пәтиягөй ийшанлар,
Қолын жайған шайықлар,
Ел гезип жүрген қалендер,
Нәзир алған дийўана,
Мәканы жоқ бийгана,
Тамыр услаған тәўиплер,

Бәри келди жыйналып,
Зийўардың аўырғанына,
Күтә қатты қыйналып.
—Бактыр, — дейди тәўиплер,
—Қактыр, — дейди хожалар,
—Оқыт, — дейди порқанлар,
—Дуўа ал, — дейди моллалар,
—Пәтия ал, — дейди ийшанлар,
— Әўлийеге апарып,
Түнет — дейди шайықлар,
—Нәзир бер, — дейди дийўана,
—Олай, — дейди масайық,
— Булай — дейди әўлийе...
Жыйналған бундай халайық,
Кеселине Зийўардың,
Ҳеш бир емди таппады.
Орнынан турып қалендер.
—Бәриң де емин таппадың,
Мәрт кеўлине жақпадың.
Зийўарды өзим бағаман,
Жин-пери егер жабысса,
Пешим менен қағаман,
Сизлер емин таппасаң,
Өзим емин табаман.
Зийўаржанды маған бер,
Тартпаса егер кара жер,
Кеселин өзим емлеймен,
Зийўарды маған бер деймен,—
Деп даўрық салады.
Сол ўақтында Зийўардың,
Кесели де қыстады.
Жақын барып қалендер,
Тамырын тез услады.
—Ҳаўлықпанлар, ҳаўлықпан,

Сөзи жоқ жерде даўрықпаң!
Услап көрдим тамырын,
Кесели қатты кетипти,
Зийўар жанға кеселдиң,
Ҳазары жаман өтипти.
Өткенлигин соннан бил.
Қаттылығы кеселдиң,
Жүрегине түсипти.
Тезирек ем етпесең,
Кесели қатты писипти,
Кесели қурсын нетейин,
Емин излеп таппасаң,
Балаң зая болады,
Қызыл гүлиң солады,
«Еми оның не десең?»
Айтайын «Емин айт,» десең;
Шикардан балаң қайтқанда,
Ат үстінде баланы,
Қутырған қаншық қаўыпты,
Кеселди балаң патшақым,
Дәрбент жолда таўыпты.
Әдалатлы, Ҳәсен хан,
Керек болса Зийўаржан,
Зийўарды қапқан қаншықты,
Өзиң излеп таппасаң,
Өзим излеп табаман.
Балаңды қапқан ол қаншық,
Болады Гоҳибулырда,
Дәў болмаса ол таўға,
Баралмайды адамзат.
Себеби Гоҳибулырдың,
Барлығын пери жайлайды.
Егер барса адамзат,
Бәнт етип тасқа байлайды.

Қияметқайым болғанша,
Бәнт болып таўда турады.
Бир барса ол таўларға,
Дуўақан молла барады.
Моллалар да бармаса,
Қолларынан келмесе,
Онда Зийўар барады,
Қутырған ол қаншықты
Зийўар таўып алады,
Тутып алып басына,
Ақырзаман салады.
Ол қаншықты өлтирип,
Мәнисине келтирип,
Өкпеси менен жүрегін,
Жулып ғана алады.
Алып барып жыллылай,
Суўық суўға салады,
Қайта-қайта жуўады,
Әбден таза қылады,
Сексеўилдің отына,
Алып барып салады.
Шоққа Әбден писирип,
Сөйтип сүртип күллерин,
Жеп ғана тойып алады.
Буннан кейин Зийўардың,
Кесели тәўир болады, —
Деидағы қалендер,
Хәсен хан менен Жулқунның,
Көзинен ғайып болады.
Еки бирдей мунлының,
Ишлери ғамға толады,
Еки бирдей сорлының,
Ақша жүзи солады.
Сонын менен арадан,

Бир нешше күнлер өтеди.
Бир күнлери ер Зийўар,
Хуўшына келеди.
Ашықлықтың дәртинен
Күннен-күнге жүдеди,
Айнажамалдың ышқысы,
Жаннан жаман өтеди.
Қызды излеп кетиўге,
Ер Зийўар кәддин дүзеди.
Ақ отаўда илиўли,
Ҳасыл қамқа кийимин,
Кийип жигит гезенди,
Излеўге Айнажамалды,
Ер Зийўар жақсы безенди.
Алтыннан қас қойылған,
Ақ хайўанға қойылған,
Ер-турманын алады,
Көк тулпар турған тебилге,
Ер Зийўар жетип барады.
Ойнап турған тулпардың,
Арқасын жақсы сыпырып,
Маңлайынан уўқалап,
Зер менен нағыс салынған,
Ақ терликти алады,
Арқасына салады.
Қуйысқаны қуйма алтын,
Тебингиси терме алтын,
Үзенгиси үзбе алтын,
Ақ баслы ердің бәри алтын,
Артқы қасы сом алтын,
Алдыңғы қасы қуйма алтын—
Ақ терликтің үстине
Алтын ерди салады.
«Өрме-өрме таў келсе,

Таўға өрмелеп шыққанда,
Ер артына кетер» — деп;
«Атты майып етер», деп,
Қайтпайтуғын гүдардан,
Жуптан айыл шалады.
«Терме-терме таў келсе,
Ат термелеп түскенде,
Ер алдына кетер», деп,
Алғы ғубба қойылған,
Хәр ғуббаның бәнтлери,
Алтын менен ойылған —
Жуп қуйысқан салады.
Пешанасын беркиллеп,
Маржан менен гүркиллеп,
Көк тулпарды қунтыйтып,
Қуйрығын түйип шунтыйтып,
Жалын тартып сымпыйтып,
Тулпарды жолға дүзеди.
Бөдене көзли көк саўыт,
Өлсем болар кепин», деп,
Оң ийнинен кийеди,
Қынапқа салса «қылт» еткен,
Суўырып алса «жылт» еткен,
Қәхәрленсе тас кескен —
Испаҳаны алмасын,
Ишинен белге шалады.
Қарағай сапалы ақ найза,
Оң қолына алады.
Буўырқанып, пурсанып,
Муздай темир қурсанып,
Минди тулпардың белине.
Шар айнасы жалтырап,
Қуйқасы қалтырап,
Зернигарға бармаға,

Атасынан жуўап алмаға,
Ер Зийўар жетип келеди.
Ат үстинде қунтыйып,
Киятырған баласын,
Хәсен хан көреді.
Ата-анаға Зийўаржан,
Ийилип сәлем береді.
Баланың берген сәлемин,
Атасы әлик алады,
«Жалғызымның сапары,
Қайда екен, билейин»,
Деп атасы Зийўарға,
Тил қатып сөйледи;

— Астыңа ойнатып тулпар минипсең,
Жигербентим, қайда сапар әйледің?
Үстиңе жайнатып саўыт кийипсең,
Жаным, қай шәхәрге сапар әйледің?

Қарағай саплы найза алып қолыңа,
Қарамассаң балам оңы-солыңа,
Қайрылмай барасаң балам жолыңа,
Қай еллерге балам сапар әйледің?

Саўытларың жарасады бойыңа,
Ким түседі балам бағлы қуўыңа?!
Қандай әндийшелер түсти ойыңа,
Жаным балам, қандай сапар әйледің?

Көк тулпарың гүўлер суўлығын басып,
Сен кетерсең таўдан-таўларға асып,
Атаң-анаң қалар бунда жыласып,
Күлип балам қайда сапар әйледің?

Бизге жаман перзенттің дағы,
Сен боларсаң көздің қарасы-ағы,
Сен кетерсең сарғаяр атаң сияғы,
Тәнде жаным, қайда сапар әйледің?

Зийұар балам, батырлыңтан миниң жоқ,
Гәуір менен саұаш еттиң, кемиң жоқ.
Хәзир қасында хеш кимиң жоқ,
Балам, қай журтқа жаўлан әйледің?

Жарасады аттың жалын тарасаң,
Қәхәрленсең тасларды қақ жарасаң,
Балам зарлатып қайда барасаң?
Кимнің қаласына сапар әйледің?

Тири ғайып болса мөмин баласы,
Анасының көкке жетер наласы,
Машуғыңыз қандай ханның ағласы,
Көрпе қозым, қандай сапар әйледің?

Таўда жортып тарқатарсаң шеринди,
Майданда төгерсең маңлай теринди,
Баян әйле, балам, барар жеринди,
Мақсетің не, қайда сапар әйледің?

Соның менен Хәсен хан,
Сөзин тамам қылады,
Атасының сөзине,
Зийұар зейин салады.
Хәр сөзинің мәнисин,
Жақсы уғып алады,
Он төрт жасар бир пери,
Ақыл-хуұшын алғанын.
Ышқы отына салғанын.

Ол периниң жолында,
Өзи сергиздан болғанын,
Минип тулпар белине,
Тәғдир қосса әзелде,
Ол перини алыўға,
Жөнемекши болғанын,
Ата-аналарына қарап,
Бир-бир баян қылады;

— Қулақ салың, ата-анам, сөзиме,
Мақсетимди бир-бир баян қыламан.
Нала етип сарғыш салмаң жүзиме,
Тыңлаңыз бар исти аян қыламан.

Ғурыжланып минип тулпар белине,
Зернигарлы Айнажамал елине,
Барып, қоныў ушын бағдың гүлине,
Гоҳибулырға болдым талабан.

Ара шөлде аттың жалын өремен,
Хәр не болса ығбалымнан көремен,
Айнажамал менен дәўран сүремен,
Соның ушын Зернигарға бараман.

Душпан шықса ат үстинен алысып,
Табан тиреп, қайтпай найза салысып,
Ақ найзаны қызыл қанға малысып,
Жолда дәўлер менен саўаш қыламан.

Қан орнына төгип маңлайдан терди,
Дәў менен урысып тарқатып шерди,
Жолындағы қайсар дәўперилерди,
Жеңсем Айнажамал қызды аламан.

Ким кепил өмирдің узақ-азына?!
Ашық болдым Оманшаның қызына,
Жаным қурбан таўландырған назына,
Соның ушын сапар етип бараман.

Таўды-тасты қақ жарады ғайратым,
Дәў перини титиретер айбатым,
Бармағанша жоқтур хасла тақатым —
Оманшаның шәхәрине бараман.

Жиберсеңиз жуўап алып кетейин,
Оманшаның шәхәрине жетейин,
Дәў перилер менен саўаш етейин,
Руқсат бер! Бермесен де бараман!

Баласының сапардан,
Қайтпасын анық биледи,
«Алдап-арбап көрейин.
Мәдеткер пирлер яр болып,
Жақсылық салып кеўлине,
Бармаса периниң елине,
Алғаны мениң тилимди,
Нәсийхатым-пәндимди»,
Деп ойланып Хәсен хан,
Сапар тартқан Зийўарға,
Көп нәсийхат қылады,
«Оманшаның елине,
Барма, балам», деп толғады;

— Қәлеген қызыңды алып берейин,
Кетпе балам Зернигардың журтына,
Жан балам, бағыңнан гүллер терейин,
Барма балам Гоҳибулыр журтына.

Бүлбиллер қор болар айрылса гүлден,
Шешенлер қор болар айрылса тилден,
Ер жигит қор болар айрылса елден,
Кетпе қозым Оманшаның журтына.

Көрер жаным, көзим нуры, баламсаң,
Жаў жағымда жығылмастай қаламсан,
Жаным балам, жел жағымда панамсаң,
Тилимди ал, кетпе дәўдиң журтына.

Сен кетсең не кешер бизиң халымыз,
Жылаў менен өтер маҳисалымыз,
Талаўға түспей-ақ дүнья-малымыз,
Кетпе балам, Оманшаның журтына.

Периниң журтына ҳеш ким баралмас,
Гоҳибулыр таўын минген жаралмас,
Пери қызын адамыйзат алалмас.
Нәсийхатым, кетпе пери журтына.

Перилердиң болмас мәнзил-мәкәны,
Олардың раўана еки жаҳаны,
Оларға дос емес бул дүнья адамы,
Адамзатсаң, барма пери журтына.

Зернигар — ол перилердиң қаласы,
Тилсим менен қоршалған айналасы,
Баралмайды адамыйзат баласы.
Кетпе балам, Оманшаның журтына.

Перилердиң болмайды ҳеш опасы,
Адамзатқа өтер жәбириў-жапасы,
Адам менен болмас заўқы-сапасы.
Кетпе балам, перилердиң журтына.

Кетсең дәў қолында хәлек боларсаң,
Хазан урған қызыл гүлдей соларсаң,
Дәў қолында әрман менен өлерсең,
Соның ушын кетпе дәўдиң журтына.

Атаңды зарлатып етпе маҳисал,
Мениң пәндиў-насихатларымды ал,
Жолыңа тасаддық, балам, дүнья мал,
Бир яр ушын кетпе душпан журтына.

«Бир перзент» деп ғарип жанды қыйнадым,
Қудай берди, қанама хеш сыймадым,
Сениң ушын дүнья малды жыйнадым,
Кетпе балам, геўирлердиң журтына.

Дүнья-малды не қылсаң да ықтияр,
Жолыңызға етпе бизди интизар,
Келгениңше биз боламыз бийқарар,
Атам десең, кетпе пери журтына.

Өзим өлсем сен қаласаң артымда,
Саған ылайық ханзада көп журтымда,
Жолларына дүньямды шаш тартынба,
Кетпе, балам, дин билместиң журтына.

Кетсең, балам, кесер дәўлер басыңды,
Қабыл етпей көзден аққан жасыңды
Көрсе дәўлер тири жейди лашыңды,
Кетпе балам қандарыңның журтына.

Атасының бул сөзин,
Тыңламады ер Зийўар.
Хәсен ханның гүл жүзин,

Солдырады ер Зийўар.
Хәсенниң ғамға кеўлин,
Толтырады ер Зийўар.
Зернигардың елине,
Минип тулпар белине,
Жылдам жүрип кетиўге,
Күндиз тынбай, түн тынбай,
Тезирек барып жетиўге,
Бел байлады ер Зийўар.
Дүнья-мал менен гөззалға,
Мойын буралмайтуғынын
Зернигардың журтына,
Бармай туралмайтуғынын,
Билдиреди ер Зийўар;

— Ата, жылап кеўлиң ғамгүн болмасын,
Зернигар журтына бармасам болмас,
Қызыл гүлиң ғуншаланып солмасын,
Оманша журтына бармасам болмас.

Яр жолында хәр не болсам болайын,
Қазам жетсе қызыл гүлдей солайын,
Дағыстанда алып жолдың қолайын,
Ара шөлде атты шаппасам болмас.

Перийзатсыз дүнья-малды нетейин?!
Айнажамал қызды излеп кетейин,
Жаў жолықса жолда саўаш етейин,
Перийзаттың елин таппасам болмас,

Аттың жалын бестен таллап өрейин,
Ығбалымнан хәр не болса көрейин,
Жолында сергиздан болып жүрейин,
Несип болса таўып алмасам болмас.

Мийрим қанып перийзаттың ойнына,
Арам алсам кирип оның қойнына.
Айнажамал қыздың алма мойнына,
Мен барып билекти салмасам болмас.

Поса алып мийримди қандырып,
Көрген адамлардың ишин жандырып,
Ойнағанда қыздың есин тандырып,
Өзим бас ушында турмасам болмас.

Маған керек емес алтын-зериңиз,
Зернигарға талап етти шериңиз,
Перзентіңе, ана, жуўап бериңиз,
Зернигарға, ата, жүрмесем болмас.

Ата, сөзге жақсы қулақ салыңыз,
Маған керек емес алтын-зериңиз,
Кеттим, ана, хош аллаяр қалыңыз,
Тез кетпесем зәрре тақатым болмас.

Бул сөзди тыңлап Хәсен хан,
Кетерин билди Зийўардың,
«Усыдан жуўап бермесем,
Жуўабыма қарамас,
«Ата қарғысы оқ», деген,
«Ене қарғысы бок», деген,
Бир нақыл сөз бар еди.
Ашыўланып усудан,
Жуўап бермесем де мен,
Сонда да турмай кетер ол,
Мениң абырайымды,
Қара пулдай етер ол.
Қарасындай көзимнің,

Емдей жалғыз балама,
Жуўап бермей жиберсем,
Патшалыққа қарамас —
Оннан да жуўап берейин,
Не түскенин басыма,
Талайымнан көрейин.
Жаратқанға бендемен,
Не салса да көнейин»,
Деген қыялға дөнеди,
Рухсат берип Зийўарга,
Толғаў айтып сөйледі;

— Зернигар журтына жаўлан етерсең,
Қөрер көзим, та өлгенше аман бол,
Рухсат бермесем де өзиң кетерсең,
Сүйер қозым, жан перзентам, аман бол.

Көзим нуры, қуўатысаң белимнің,
Шекер қантлы бұлбилисең тилимнің,
Өзим өлсем шопанысаң елимнің,
Рәўшаны көзимнің, қозым, аман бол.

Тақтаханға әжеп ислер көргиздің,
Гөрқарадай жуўан мойынын үздің,
Бүгин жат еллерге көзиңди сүздің,
Кетер болсаң, жигербентим, аман бол.

Мен ахымды бәлент таўдан асырдым,
Сол себептен ақыл-хуўшым қашырдым,
Сени балам, пирлериме тапсырдым,
Жалғыз балам, кетер болсаң, аман бол.

Өсирдим мен, болып саған пәрўана,
Кешиксен боларман жолда дийўана,

Перилердиң паяны жоқ, бийгана,
Барсаң алла яр болсын, аман бол.

Көзиниң ағы-қарасы,
Басы жерге тийгенде,
Үстине қара кийгенде,
«Енди өлдим», дегенде,
Көрген жалғыз баласы,
Алладан соңғы панасы,
Жигербенти Зийўардың,
Зернигардың журтына,
Қетерин анық билген соң,
Бийшара муңлы анасы,
Қара шашын жаяды,
Бетин жыртып Ақжұлқын,
Ет бетинен қулады,
Қасындағы канизлер,
Дәрхал сүйеп қалады.
Тоқтап қалған Хәсенхан.
Сөзин даўам етеди.

— Сен болмасаң тажы-тахттан безермен,
Зар-зар жылап жүрек-баўрым езермен,
Келмесең қалендер болып гезермен,
Белнмиң мәдәри, балам, аман бол.

Сен болмасаң тажы-тахтты нәйлейин,
Бәршесин жолыңа барбат әйлейин,
Келгениңше тилегиңди тилейин,
Периниң журтына барсаң, аман бол.

Келмесең жан балам, излеп кетермен,
Жылай-жылай әрман менен өтермен,
Дүнья-малды жолыңа тәрк етермен,

Мәдеткарың мәулен болсын, аман бол.

Перини алған соң бизди умытпа,
Сонда мэкән тутып бизди жылатпа,
Ата-анаңыздың баўырын дағлатпа,
Нәсийхатым усы, балам, аман бол.

Пери халқы сум болады, егленбе,
«Бир яр», дейип жат еллерде тиленбе,
Перийзатты алған замат егленбе,
Мәқсетиңе жетсең тез кел, аман бол.

Ер Зийұардың анасы,
Ақыллы еди Ақжулқын,
Орнынан өрре турады,
Сапар шеккен Зийұарға,
«Арыслан болып туўылыпсаң,
Перилердиң елине,
Кетсең, балам хош бол», —деп,
Анасы нәсийхат қылады.

— Мен сени арыслан қылып туўыппан,
Бүгин жат еллерге кетсең алла яр,
Саўаш ушын қамарыңды буўыпсаң,
Елден кетсең болсын, балам, алла яр.

Әлпешлеген ана деген бийшара,
Сен кетсең болмай ма бағрым мың пара,
«Кетпе», десек қоймасаң сен не шара?!
Кетер болсаң саў бол, қозым, алла яр.

Нәсийхат еткенде ата-анасы,
Нәсийхатын тыңламас па баласы?
Ата-ананың көкке жетер наласы,

Шарам жоқ нәйлейин, балам, алла яр.

Ата-анаң жасы жетип қарыды,
Кетсең балам бизге бәле дарыды.
Сонлықтан анаңның айтқан зарыды,
Тыңламасаң илаж не, алла яр.

Әтирапыңда көпдур атаң душпаны,
Атаңның олардан бардур гүманы,
Атаң еди Хорезмнің султаны,
Кетсең қандай болар, балам, алла яр?

Сен кетсең халықты қалмақ алмай ма?
Ата-анаңды қой кейнине салмай ма?
Хорезмнің халқы қарап болмай ма?
Буны ойламадың, балам, алла яр.

Залым душпан етер пейли тарлықты,
Ата-анаң тартар қорлық-зарлықты,
Өз журтыңда қой баққаның артықты,
Тыңласаң сол нәсийхатым, алла яр.

Душпанларың таўдың жатыр басында,
Көрсеши жан балам, көздің жасын да,
Кетпе, балам, отыр анаң қасында,
Отырмасаң нәйлейин мен, алла яр.

Жигит — жигит болар теңи-тусында,
Перийзатлар табылмай ма усында?
Басымнан ушырдым бахыт қусын да,
Бахыт қусы қонбасаң хош, алла яр.

Арыслансаң хәр мүшкілге жарарсаң,
Перилердің мәкәнына барарсаң,

Жеккеликтен жан-жағыңа қарарсаң,
Сол ўақытта сизге болғай, алла яр.

Периниң дәстинен аман қалғайсаң,
Басларына ақырзаман салғайсаң,
Ашық Айнажамалыңды алғайсаң,
Тилегинде ата-анаңлар, алла яр.

Ата-анаң муңлы екенин билгейсең,
Ара шөлде көк тулпарды желгейсең,
Келинди алып аман-есен жеткейсең,
Аман барып саў келгейсең, алла яр.

Анасының бул сөзин,
Еситкен соң ер Зийўар,
Барса Келмес елине,
Перилердиң журтына,
Барып келер мәнзилин,
Былай баян қылады;

— Зернигардың шәхәрине бараман,
Көргенимше ата-анам, хош болың,
Алғыс айтпасаңыз бахты қараман,
Қысылғанда мәдет бериң, хош болың.

Көзиңниң рәўшаны, нурың, шырағың,
Көринеди жақын болып жырағың,
Көрмесең артады дәрти пырағың,
Ақ сүт берген анажаным, хош болың,

Қолларына сырлы қасасын алған,
Алғыс айтып бәрха нәзерин салған,
Тилегимди тилеп кейнимде қалған,
Қария устаз, аталарым, хош болың.

Арғымақ атларды сайлап миндирген,
Хасыл липасларды сайлап кийдирген,
Қайың-қарағайдың басын ийдирген,
Арысландай ағаларым, хош болың.

Дағыстанды, жазираны гүл еткен,
Қонақ келсе аз асыңды мол еткен,
Қонағыңды «Хош келдің» деп жөнелткен,
Қарқыранлы жигитлерим, хош болың.

Қара шашын бестен өрип тараған,
Аўыр күнде хәр бир иске жараған,
Сийрек барсам жолларыма қараған,
Ақ жүрекли апаларым, хош болың.

«Жан ағам», деп кеше-күндиз ойлаған,
Кеше-күндиз дийдарыма тоймаған,
Қатарыңда абырайсыз болмаған,
Қәдирли қарындасларым, хош болың.

Мерекеде қол алысып көрискен,
Шай кесени сазлап, шағлап жүрискен.
Жарыспаққа ,сәмен жорға сүрискен,
Қәдирданым, қатарларым, хош болың.

Журтта жоқ бахтыны излеп тапқанлар,
Үстине жайнаған сарпай жапқанлар,
Урысқанда әреби атта шапқанлар,
Әдиўли ағайинлерим, хош болың.

Қонақ болса семиз малын сойғанлар,
Татлы тамақларын алға қойғанлар,
Гөрқаў аш көзлердің көзин ойғанлар,

Татыў тамыр-туўғанларым, хош болың.

Зулпын таўлап жилўа менен наз еткен,
Хәр кешедә сәўбет пенен саз еткен,
Қумар әйлеп қақаманды жаз еткен,
Көз қысысқан гөззалларым, хош болың.

Топ ойнап, маңлайдан аққан терлерим,
Асық ойнағанда тарқап шерлерим,
Ата-мәкән ойнап өскен жерлерим,
Ели журтым, кәдирданлар, хош болың.

Жаз болса сейил етип шағлап йошқаным,
Сайраған бүлбилге нама қосқаным,
Гүлшеним, шәменли бағы-бостаным,
Бағы-бостан шәхәрлерим, хош болың.

Өсирген бағманы дәўлет-бахыттың,
Жарасығы анаў алтын тахыттың,
Әдалатлы ханы ели-халықтың,
Хәсен атам, көргенимше, хош болың.

Алтын тахтта Хәсен атам аманда,
Бахыты таймаған хеш бир заманда,
Атамның қостары еки жаҳанда,
Жулқун анам, көргенимше хош болың!

Астындағы тулпардың,
Дизгинин қолға алады,
Аттың басын оңғарып,
«Шүў!» деп жолға салады.
Жүрисине тулпардың,
Қанаат қылмай барады.
Тебиңгиге тебинип,

«Шүў, жаныўар, шүў!» деди,
Астындағы көк тулпар,
Оннан сайын гүўледі,
Қос қанатын қомлады.
Табаны жерге тиймеди,
Буўданнан туўған жаныўар,
Батпақ шықса набада,
«Қуйрығым ылас болар», деп.
Еспе-еспе қумлардан,
Еспелеп келип жортады.
Дойнағы тасқа тийген соң,
Әптен жоны қызады,
Күн өткен сайын жаныўардың,
Шабыслары артады.
Табан жол менен тарысты,
Төбесинен қыялап,
Ушқан қус пенен жарысты.
Үстиндеги ер Зийұар,
Азыўлық пенен алысты,
Сегбир тартып жол жүрди,
Күни-түни жатпастан.
«Зернигардың журтына,
Жетемен», деп ер Зийұар,
Қысым етти жанына.
Хорезм менен Зернигар.
Екеўиниң арасы,
Асқар асыў бел екен.
Адам тўе қус ушпас,
Дағыстанлы шөл екен.
Қарсақ батпас қарағай...
Мәкән етсе бул жерде,
Қыс отыны мол екен.
Кийиклер келип булақтан,
Суў ишетуғын жазында,

Таўдың ойпат баўыры.
Телегей теңиз көл екен.
Жарық шыққан басынан,
Шақмақ тасы көп екен.
Ол төбе менен бул төбе,
Қулазыған шөл екен.
Неше күн тамақ татпастан,
Муздай темир курсанып,
Қарсы шықса ғапылда,
Арын алмақ душпаннан.
Жалғыз өзи сахрада,
Жапа шегип барады,
Қарсақ батпас қалыңнан,
Баратыр Зийўар қайтпастан,
Астындағы көк тулпар,
Таўдың қия тасынан,
Қарғып кетип барады,
Аяғын алжас баспастан
Ақша таўдың басында,
«Қырқ булақ» деген бар еди,
Қырқ булақтың қасында,
Бири кеткен — Юнанға,
Бири кеткен — Қақпанға,
Бири кеткен — Бағдадқа,
Бири кеткен — Тегеранға,
Бири кеткен — Қабылға,
Небир жоллар бар еди.
Шынмашын менен Нахарға,
Қандар менен Қытайға,
Ҳиндистанның журтына,
Самарқанд пенен Бухараға,
Ташкент пенен Қоқанға,
Кетер жоллар бар еди.
Сол жүриўден жол жүрип,

Аз ғана емес, мол жүрип,
Он бир күн тамам болғанда,
Жетип келди ер Зийўар,
Қырқ булақтың басына,
Хәр журтларға тараған,
Тоғыз дәрбенттің қасына.
Зийўар аттан түседі,
Астындағы тулпарын,
Бир путаға байлады.
Жаздың, ыссы күнінде,
Бийик таўдың басынан,
Ағып атыр булақлар.
Хәр тәрәпке сарқырап.
Жылға, сайға тарайды,
Сынаптай болып жылтырап,
Қақ жарады мурныңды,
Таўдағы түрлі гияның,
Ийислери аңқыған.
Бир дарақтың астына,
Шекпенин бара салады,
Жаў-жарағын дастанып,
Азырақ арам алды да,
Шоршып турып орнынан,
Жан:жағына қарады.
Күн батыўға тақалған...
Атына жақын барады,
Ер-турманын алады,
Жуўсанның көп жерине,
Арқанлады апарып,
Сол ўақта күн батады
Терликлерин төсенип,
Көк тулпарға исенип,
Шаршап жүрген Зийўардың,
Силеси қатып қалады.

Сол жатқаннан жатады...
Белги берип оң жақтан,
Сарғайып таң атады,
Желпилдеген жуўсанды,
Жегеннен соң жаныўар,
Көк тулпар күтә шөлледі,
Тепсинип тулпар қоймады.
Ат дүбирин еситип,
Оянып бала уйқыдан,
Көзін ашып қарады,
Орнынан өрре турады,
Атына жақын барады.
Ағып жатқан булақтан,
Суўғарады тулпарды.
Зам-зам суўға қандырып,
Көк тулпар атты ертлеп,
Лийпасларын кийинип,
Пирлерине сыйынып,
Жаў-жарағын асынып,
Секирип минип атына,
Қарамады артына,
Атына қамшы басады,
Көк тулпар отқа тойған соң,
Суўға әбден қанған соң,
Едилдей гүўлеп тасады,
«Ға» дегенше жаныўар,
Жети таўдан асады,
Шығарлығы сегиз күн,
Түсерлиги төрт күндей,
Есап етсек баршасын,
Он еки күнлик жол екен.
Басынан қулан шығалмас,
Алдында сондай таў екен.
Таўдан арман қараса,

Жәдиўлардың журты екен.
Сол таўдың түсер түбинде,
Гүлистан бағлы шәменли.
Бағы-бостан бар екен.
Батыр минген көк тулпар,
Таўдан түсти кулдырап,
Ер Зийўардың көзлери,
Баратырғандай булдырап.
Белес-белес бул таўдан,
Ойнап кетип барады,
Еки көзи батырдың,
Жайнап кетип барады,
Астындағы көк тулпар,
Қайың менен еменди,
Шайнап кетип барады,
Қия тастың басынан,
Ырғып кетип барады.
Бәлент таўдың астында.
Шахсыпасы қасында,
Бағы-бостан үстинде,
Бийик таўдың баўырына.
Мерўерт тастан салынған,
Бир қалаға келгенше,
Талай мийнет көреді.
Астындағы көк тулпар.
«Шүў» деген сайын желеди,
Күн песинге жеткенде.
Сәрхәўызлы, шарбақлы,
Қалаға жетип келеді.
Бул бостанға қараса,
Қырмызы гүллер ашылған,
Ортасындағы булақлар.
Хәр тәреплерге раўан...
Бүлбиллери сайраған,

Шахсыпаның қасында.
Қырқ қазанның ишинде,
Түрли тамақ қайнаған,
Бул бағқа кирген адамның,
Жүзлери гүл-гүл жайнаған.
Кийик, кулан, арқарлар —
Шәменли бағдың ишинде.
Маймыллар қызық ойнаған.
Бул бағдағы қызықты,
Көргеннің мийри қанбаған.
Қазандағы тамақтан,
Жегенлер сирә тоймаған,
Таўысқанша қоймаған.
Арыслан туўған ер Зийўар,
Атынан жерге түседи,
Қылышын алып қолына,
Қазанға жақын келеди.
Тилла табақтың ишинде,
Алтын шөмишти көреди.
Қайнап турған қазанға.
Былғалықты салады,
Мазалыларын жеп Зийўар,
Мейлинше тойып алады.
Сол ўақытлары болғанда,
Топпысы тозған,
Арқасы қозған,
Созғанда еки дизеси,
Қулағынан зәрре озған.
Күнге қатқан шеримдей,
Бәтбешер қара жүзлери.
Сүйегиннен өтеди,
Айтқан хәр бир сөзлери.
Суўдан кеме жүргендей,
Егер кумнан жүрсе де,

Билинбейди излери.
Өзи үш жүз жасаған,
Саў сүйеги саўсаған,
Өзи жүдә қаўсаған,
Өлерине аз қалған,
Жолбарыстай ақырып,
Әрўақларын шақырып,
«Жуўапсыз кирип бағыма,
Отырсаң,—деп,—не қылып?!»
Жетип келди бир кемпир.
Жетип келип Зийўарға,
Қарады залым тик турып,
Көбик шашып аўзынан,
Сөйледи кемпир бәт урып.
Сөйлеген сөзи бир дәстан,
Қәхәрленсе ол кемпир,
Жазды етер зимистан:

—Ара шөлде арықлатып атыңды,
Таўда тулпарыңды қатты желипсең,
Бала, баян әйле ҳаслы-затыңды,
Қай шәхәрден қайсы журтқа келдің сен?

Қорықпай бәлент таўдың жаман жолынан,
Қамшы урып аттың оңлы-солынан.
Қаштың бала қандай шаның қолынан,
Келгениңды бир-бир баян әйле сен!

Жетпей кеткир, бәлент таўдан асыпсаң,
Кеўилиң халлас урып суўдай тасыпсаң,
Яки бала ақылыңнан сасыпсаң,
Бала, мақсетиңди баян әйле, сен!
Жетпей кеткир, жудырықтай баласаң,
Жақынласам, жанып турған шаласаң,

Бир муш урсам сеспей қатып қаласаң,
Бул жерлерге не себептен келдің сен?

Жүўернемек, шығып сапар жағыма,
Ушырастың жерип жүрген шағыма,
Неге кирдің, қыршын болғыр, бағыма,
Бала, әўладысаң қандай пирдің сен?

Қәхәрленсем бирақ жутып қоярман,
Ғәзеп етсем көзлеріңди оярман,
Яки етлериңе бир-ақ тоярман,
Баламысаң яки еримисең ердің сен?!

Ғазап етсем тилла дарға асарман
Айтпасаң етиңе тамға басарман,
Етиңди жеп, жеригимди басарман—
Яки әўлады ма едиң шердің сен?

Тирилей ет кесип алып саныңнан,
Маўқымды басайын жалап қаныңнан,
Жүўернемек, қорықпай жалғыз жаныңнан,
Не себептен бағдан алма тердің сен?

Туттың шақасына атыңды байлап,
Қырқ қазан асымды ишипсең жайлап,
Келипсең өзінди өлимге сайлап,
Бала, маған көп ақырет бердің сен.

Жалғаншының жабысқыры едиң бе?
Қырқ қазан асымның бәрин жедің бе?!
Жуўапсыз жеп «ийеси жоқ», дедиң бе?
Жуўапсыз бағыма неге кирдің сен?

Батыр бала, қандай шахдың улысаң,

Яки қандай бийдің қашқан қулысаң,
Яки жолдан адасқан бир муңлысаң,
Хаслы-затыңды бир баян әйле сен?

Хеш ким кирмейтуғын еди қалама,
Қорықпай кирген қыршын сендей бала ма!
Бирден урсам бала, жаның қала ма,
Келген жумысыңды бала айтқыл сен?

Қыршын болғыр, ким көтерер буныңды,
Жүўернемек, шығарайын уныңды,
Жоқ еткенде ким сорайды қуныңды,
Жаның барда тез кейниңе қайтқыл сен!

Қимди алым десең оннан бетермен,
Ашыўлансам сени пидә етермен,
Сөйтп, бала, мурadyма жетермен,
Қайтпасаң жат, қыршыныңнан қатқыр сен.

Зийўар қайсар ер еди,
Әзирейилден айбынбай,
Қайтпай шапқан шер еди.
Ерлигин оның соннан бил,
Көпти қуртқан қуў кемпир,
Зәхәрин жайып жыландай
Қаншама сөз айтса да,
Қатыўланып, қатланбай,
Шамырқанып, шамланбай,
Қайсы журттан шыққанын
Қайсы ханның елине,
Өзиниң ким екенин,
Барыўға сапар еткенин,
Қәхәрленген кемпирге,
Сонда баян етеди:

—Ана, шықтым Хорезмнің елинен,
Зернигар журтына пәрўаз әйледим,
Он еки күн түспей тулпар белинен,
Келип қалаңызға хаўаз әйледим.

Қышқырсам қалаңнан шықпады саза,
Қалаңның халқына келген бе қаза,
Хаўаз бермеді хеш, тутқан ба аза,
Оннан соң бағыңа мейил әйледим.

Зернигар елинде бир қыз бар, дейип,
Бойыма мүнәсип назлы яр, дейип,
Шықтым, ана, қорқытпаңыз «дар» дейип.
Яр ушын өзимди сейил әйледим.

Атам Хорезмде әдил Хәсен хан,
Айбатынан титирер жер менен аспан.
«Қашқыншы» деп қәўип әйлеме анажан,
Хаслы-затымды мен баян әйледим.

Хәсен ханның улы, атым—ер Зийўар,
Анажан, етпесең сөзимди баўар,
Ғазабыма боларсаңыз сазыўар,
Сизге мен сөзимди аян әйледим.

Зийўар бағың-тағыңызды не қылсын?!
Дүнья-малың, алтын-гәўхар тағысын...
Жеген тамағымның алың хақысын,
Сениң бағы-бостаныңды нәйледим.

Анажан, қызбайман мен дүнья-малға...
Оманшаның қызы Айнажамалға,
Ашықпан; сормаға ләбинде палға,

Жанымды жолында пидә әйледим.

Сол ўақтында кемпирдин,
Көзи оттай жанады,
Қансыз жүзи қубарып,
«Туўра келген бәле!» деп,
Бежирейип қарады.
Арысландай ақырып,
Анаў-мынаў адамның,
Жүрегин даўысы жарады.
Адамды қуртқан қуў кемпир,
Даўыллатып келеди.
Көк гүркиреп көклемде,
Жалтылдап шақмақ шаққандай.
Жаўынланып келеди.
Бул мәстан кемпирдин,
Бир қиялға кеткенин.
Ер Зийўарбек биледи.
Шабынып турған Зийўардың,
Қолындағы қылышын,
Мәстан замат көреді,
Ҳасасын жерге урады.—
Сол ўақтында ер Зийўар,
Кийик сүүрет болады!
Көзи ғамға толады.
Ақша жүзи солады.
Налыс етип аллаға,
Зийўар зар-зар жылады.
Еси-ақылынан айрылып,
Ет бетинен қулады.
Арадан азырақ өткен соң,
Ақылына келеди,
Өзиниң кийик болғанын,
Сол ўақта Зийўар биледи.

Қуў мәстанның қолынан,
Қутылмасын билген соң,
«Жаның барда жаныұар,
Қуў мәстаннан қутыл!» деп.
Атына қарап сөйледі:

—Сен, сен едиң мениң еки қанатым
Қай жерлерде қалды мениң елатым?!
Азайымқан мәстан мени бәнт қылды,
Саған да барыұға жоқдур халатым.

Енди мени адамлыққа санама,
Тегинликте мәрт есинен тана ма?!
Мен мәстанға болдым енди гириптар,
Барсаң сәлем айтқыл ата-анама.

Залым кемпир мени естен тандырды,
Кийик етип ишлеримди жандырды.
Мәстанға гириптар болма, жаныұар,
Жәдиұ кемпир мени алдап жандырды.

Ойын етсе қуў мәстаннан утылма,
Жаның барда мәстанға сен тутылма,
Жаның болса шайнап үзип жибиңди,
Есабын тап, мәстаннан тез қутыл да.

Айрылдың сен минип келген баладан,
Жаның барда қарғып шық тез қаладан,
Жаныұар, мәстанға болсаң гириптар,
Мендей болып қутылмассаң наладан.

Жалғананнан, кекилицнен жаныұар,
Қуў мәстанға бола көрме сазыұар.
Сен шықсаң қаладан мен де шығарман,

Керек болсаң табысарсаң ийене.

Буны еситип көк тулпар,
Көзиниң жасын төгеди,
Қулақларын жымыйтып,
Төрт аяғын бүгеди.
Шайнап қыйып шылбырын,
Қос қанатын қомлады.
Әне-мине дегенше,
Кийик болған Зийўардың,
Көзинен ғайып болады.
Қарғып өтип қаладан,
Бийик таўдың басына,
Барып бир-ақ қонады.
Көзин ашып қуў мәстан.
Жан-жағына қарады.
Байлаўда турған тулпардың,
Қаладан ушып шыққанын,
Қуў мәстан билмей қалады.
«Сеннен болған бәле!» деп,
Зийўарға ғазеп қылады,
Жолбарыстай ақырып,
Әрўақларын шақырып,
Түпиринип қақырып,
Өз-өзине бақырып,
Зийўарға заўал салады.
Балаға дем урады.
Сол ўақтында ер Зийўар,
Тилсиз қатып қалады,
Қулағы жоқ, тили жоқ,
Жағал кийик болады.
Кийик болған Зийўардың,
Иши оттай қайнады,
Хәр түрли қыял ойлады.

Мәстан кемпир кеткен соң,
Бағы-хәремнен шығады,
«Бул жерде жүрсем сумм кемпир,
Және бир бәле қылар деп»,—
Бийик таўға минеди.
Жан жолдасы көк тулпар,
Оған қарап жүреді.
Бағдан әстен шығыўдан,
Қасына киснеп келеді.
Түймедей басын көтерип,
Танаўлары елпилдеп,
Зийўарды ийискелейді.
Ақыллы еди көк тулпар,
Таўда жүрген кийиктиң,
Кийик емес ол жаныўар,
Хорезмниң елинен,
Минип келген жолдасы,
Хәсен ханның баласы,
Зийўар екенин биледи.
Кийиктиң қалмай изинен,
Бир-бирине ес болып,
Таўдан түсип келеді.
Сол ўақлары болғанда,
Күн батып қас қарайды;
Кийик болған Зийўарға,
Кең дүнья енди тарайды.
Бир мерген шықса алдынан...
Қуралы жоқ қолында,
Атлы қуўса изинен,
Не мүшкилге жарайды?!
Тәўекел етип хәр иске,
Жан-жағына қарайды,
Желкилдеген жуўсанның,
Ийиси аңқып барады.

Көк майсаның үстинде,
Кийик бара аўнады.
Бас ушында көк аты,
Қараўыл болып турады.
Майсада жатып ер Зийўар,
Сөйлерине тили жоқ,
Муң-мүтәжин айтыўға,
Жақын жерде ели жоқ.
Көк майсаның үстинде,
Бурынғы өткен күнлери
Жүрегине түседи.
Өткенди ойға түсирип,
Кийик болған ер Зийўар,
Ишинен сонда толғады:
Жаздың ыссы күнинде,
Сегиз қанат ақ орда,
Жез шийлерин түрдирип,
Ақ отаўдың төрине,
Қамқа төсек салдырып,
Елден сайлап қасыма,
Жақсы қызды алдырып,
Күн қызарып батқан соң,
Сол төсекте жатқан соң,
Ойын салып қыз бенен,
Мийрим әбден қанған соң,
Таң уйқының ўақтында,
Сыйыр саўар болғанша,
Түн уйқымды бөлмедим.
Алтын табаққа бал салып,
Дәмин татып тамсанып,
Бир күнинде бес ирет,
Чай ишсем де шөлледим.
Тарлық көрмей дүньядан,
Сол кеңликти тәрик етип,

Бир яр таўып алғанша,
Айнымас туўры шәрт етип,
Жалаң аяқ жар кешип,
Қызыл аяқ қыр кешип,
Күнлердің күни болғанда,
Зернигардың жолында,
Ақ сунқардай желлеттим.
Ат жалын тартып минген соң,
Атымды халық билген соң,
Қарсыласқан душпаннан,
Қайтпайтуғын бенде едим.
Я пайманам толған ба,
Қызыл гүлим солған ба,
Пайтақ елден бездирип,
Аяғымнан тоздырып,
Сергизданға түсирип,
Дағыстанды гездирип,
Баўырымды ездирип,
Бул бәлеге ушыратып,
Я яратқан, яратқан,
Қарғаған бендең менбедим?
Айбатлы мендей ериңди,
Жолықтырдың мәстанға,
Кийик етип қуў мәстан,
Салды маған қысымды,
Аяқ-қолымды лал қылып,
Герең қылып қулақты,
Тилимди әбден гүң қылып.
Жатқан жеримнен қозғатып,
Ата-анадан айырып.
Боталы нардай бозлатып,
Жетим қозыдай маңыратып,
Дағыстанды жаңыратып,
Себеп пенен қудайым,

Дағыстанға ысырдың.
Хорезмнің елаты,
Халық па еди қайырсыз,
Қалмақ шаўып халықты,
Тақта хан келип қол салған?:
Сонындай залымды,
Қуўып барып елине,
Тилла дарға астырған,
Ер Зийўардай батырды,
Кийик егти қуў кемпир!
Ели-журтымнан қол жуўып,
Қосынан қашқан қояндай.
Бир басымды паналап,
Қонбаған тоғай қоймадым.
Хәмелдің айы болғанда,
Абылайсаң жаўыны,
Нәсер болып қуйғанда,
Төббелеме толғанда,
Мәкән етип булманда,
Таўдың басын жайладым.
Көк-көмбек жуўсаң шайыға,
Хайран болдым, жайылдым.
Қанатымнан қайрылып,
Туяғымнан майрылып.
Жатырман тасқа тығылып,
Жүрегим аштан сығылып,
Уйқыласам түске кирмеген
Көрмегенлерди мен көрдим.
Өткизди көз алдынан,
Патшалық болған саў күнди,
Зарлаў менен өткерди.
Кийик болған сол түнди.
Бурынғы өткен күнлерин,
Сахрада еске түсирип,

Аты менен қосылып,
Зарланып жылап жатады,
Жаздың қысқа таңы да,
Қыйынлық пенен атады.
Таң жұлдызы серпилип,
Шашырап күн шығады.
Жазғы күн қандай жағымлы!
Әлемге нурын шашады.
Кийик пенен көк аттың,
Жол, шуғла зейнин ашады,
Ағып атырған құлдырап,
Булақтан суў ишеди.
Гүзар жолға түседі,
Тулпар менен кийиктиң,
Жортып жоны қызады.
Гаҳи кийик озады,
Гаҳи тулпар озады,
Кийик пенен көк тулпар,
Ойнап таўдың басында,
Хеш адам жоқ қасында,
Гә жортып, гә шаўып,
Екеўи шағлап йошады.
Қулақлары сылпылдап,
Кийик жолда болдырды,
Адамнан зыят көк тулпар,
Төрт аяғын бүгеді,
Түйедей болып шөгеді.
Кийиктиң болдырғанына,
Көзден жасын төгеді.
Болдырған досты, кийикти,
Арқасына миндирип,
Арандай аўзын ашады,
Таўға алып қашады,
Бир неше таўдан асады,

Аспан менен таласқан,
Және бир таўға шығады.
Қос қанатын қағады,
Кийик минген көк тулпар,
Жулдыздай болып ағады.
Көзди ашып жумғанша,
Ескен даўыл тынғанша,
Ашқан аўызды жумғанша,
Бәлент таўдың баўырына,
Көк тулпар барып түседі.
Үстиндеги ол кийик,
Қарғып түсти тулпардан.
Қарсы алдына қараса:
Шәменли гүллер ашылған,
Бұлбиллери сайраған,
Қырмызы гүллер жайнаған!
Қырмызы гүлдің жапырағы
Самал менен шайқалған,
Хәреми бағ-бақшалы,
Бағыстанға келеді.
Дийўал менен шәменнің,
Әтирапы қоршалған.
Ол дийўалдың үстине,
Шеңгелден хәрем қойылған.
Ол хәремнің ишине,
Киретуғын есик жоқ:
Қуслар ушып өтпесе,
Тышқан да кирер тесик жоқ!
Кийик бағды айланса.
Бағы-хәремнің сыртында,
Үлкен жапты көреді.
Жағалап жапты жүреді,
Бир жеринде бақшаның,
Бағқа суў апаратуғын,

Бир тоғыртқа бар екен.
Үңилип оған қараса,
Өңири күтә тар екен.
Не де болса жаныўар,
Бағ ишине кириўге,
Сайран етип жүриўге,
Бағ ишинде нелер бар?—
Көзи менен көриўге,
Бағдан мийўе териўге,
Кийик қумар етеди.
Нешше күн тамақ жемеген,
Бели нәзик, қынайған,
Ас ишпеген аш кийик,
Жан-жағына қаранып,
Қаршығадай таранып,
Қуўыршақтай болып қунтыйып,
Жыландай болып сымпыйып,
Қулақларын қайырып,
Көкирегин айырып,
Өзин шотлап туўралап,
Тоғыртқаға урады.
Жары ортаға барғанда,
Яки арман кете алмай,
Яки берман жете алмай,
Тоғыртқадан өте алмай,
Алдыңғы еки туяғын,
Алдына қарап созады,
Кейинги еки аяғын,
Арт жағына созады.
Басын төмен буғады,
Еки көзин жумады.
Оқ жыландай жылысып,
Өлдим-талдым дегенде,
Тоғыртқаның аўзынан,

Кийик зорға шығады.
Дүр-дүр қағып силкинип,
Дөгерегине көз салып,
«Ким бар, ким жоқ екен? -деп,
Шәменли бағдың әтирапын,
Кийик барлап биледи.
Жүриңкиреп алдына,
Жан-жағына қараса,
Қызыл алма қызарып,
Сабағынан үзилген;
Ақ алмалар сарғайып,
Әбден писип жетилген;
Бадам, әнжир, жүзимлер,
Писип жерге төгилген...
Жерге түскен жемисти,
Тойғанынша терип жеп,
Жүрсе кийик сайранлап,
Алтын тахттың үстінде,
Алтын жыға басында.
Қырқ кәнизи қасында,
Отыр еди бир сулыў.
Бағқа кирип жемистин,
Түскенлерин терип жеп,
Мәс болып жүрген кийикке,
Отыр еди қараңлап,
Қасындағы қырқ кызы
Жүр еди бағдың ишинде,
Алма атып жайраңлап.
Бағқа кирип мийўе жеп,
Жүрген жалғыз кийикти,
Ханшайымның алдына,
Қуўып келди тайраңлап.
Көп қызлардың ишинде
Жаўырынлары қақпақтай,

Билеклери тоқпақтай,
Бурымлары бир қушақ,
Мурыны бар пышақтай,
Танаўлары шапшақтай,
Кулағының көлеми,
Журтта қалған ошақтай.
Еки бети қайрақтай,
Сөйлеген сөзи шақмақтай,
Бет ажарын айтсаң,
Қумдағы сары сақсақтай,
Бир кәнизи бар еди.
Кийиктиң бағқа киргенин,
Бағ ишинде жүргенин,
Бағдан мийўе тергенин,
Бағда ойнап жүргенин,
Кийикти қалай көргенин,
Бастан ол баян етеди:
- Қулақ салың ханшайым,
Мениң айтқан сөзиме,
Қызлар менен көшкиден,
Шығып едим сайранлап—
Жүзимлерди ойранлап,
Жүрген кийик көринди,
Бағ ишинде көзиме.
Қуўып кеттим кийикти!
Хәзир мынаў турыпты...
Сол ўақтында ханшайым,
Қыздың сөзин тыңлаған,
Шәңкилдеген сөзлери,
Шекесинен жыңлаған.
Шул кийиктиң бул бағқа,
Тоғыртқадан киргенин,
Сонда ханым аңлаған.
Ханым айтқан сөзлерден,

Еситкен ғәрип кийиктиң,
Жүреклері суұлаған:

—Қетип қалар бул жерде көп турсаңыз,
Қырқ қыздың бийлиги сизге тийисти,
Қалай қылсаңыз да барып услаңыз,
Услап мунда тез алып кел, Суұсыма!

Бағқа руқсатсыз кирген кийикти,
Услап тезирек алып келиң, Суұсыма!
Жан тиймеген жемислерге тийипти,
Гүнакар кийикти әкел, Суұсыма!

Кирген ғайұанды болса жаныңыз,
Барып ғийле менен услап алыңыз,
Қашпасын, мойнына буғау салыңыз,
Жазым етпей тез алып кел, Суұсыма!

Бир туттың түбинен ошақ ойыңыз,
Екеу-ара ұаззағаны қурыңыз.
Алып барып бул кийикти сойыңыз,
Буйрығымды бежер барып, Суұсыма!

Егер услап алып келсең кийикти,
Онда сизиң мәртебеңиз бийикти,
Қырқ қыздың бийлиги сизге тийисти,
Соның ушын тезирек бар, Суұсыма!

—Әжеп болар, ханым,—деп,
—Сизиң ушын тасаддық,
Болсын әзиз жаным,—деп,
Ұайрақлап жууырып кетеди,
Бағда жүрген қыдырып,
Қырқ қыз бенен қырқ канизге,

Суўсыма жылдам жетеди,
Ханшайымның буйрығын,
Қызларға баян етеди:

—Сайран етип жүрген сенсең, Арзайым,
Сизлерге жиберди мени ханшайым,
«Басқа қыздан аяқ-қолың жеңил» деп,
Хызмет буйырады маған хәрдайым.

Харам өлгир кийик бағқа кирипти,
Көзге сүрме бағдан мийўе терипти,
Жемисти жеп, жаўлан урып жүргенин,
Көшкинде отырып ханым көрипти.

«Суўсыма, сен бийкелерге бар», деди;
«Егер аман кетсе, бизге намыс-ар», деди;
«Қалай болса да кийикти қутқармай,
Услап әкелегөр тезирек», деди.

Усы еди шоршынғаны жанымның,
Қысылып шыққаны сыртқа қанымның,
Жүриң, қызлар, кийикти услап алайық,
Тапсырмасы орынлансын ханымның?

Кийикти усламай барсақ бүлдирер,
Услап барсақ инам берип, күлдирер,
Егер орынламай барсақ буйрығын,
Сексен бийке—хәммеизди өлтирер!

Ханшайымның қызыл жүзи қубарып,
Кийиктиң етине хәўес болыпты,
Ханшайым нақ он сегизге толыпты,
Қазан урған қызыл гүлдей солыпты.

Ети қызыў, аўырыў болған демекши,
Кийик етин кабап етип жемекши,
Кэбаптан хэўеси басыла қойса,
Онда бизлерге раҳымет демекши.

«Жериктиң» жағдайын билесиз сизлер,
Онда оның емин табыўшы бизлер,
Кийикти қашырмай услап алайық,
Жүриңизлер қырқ қыз бенен қанизлер?

Суўсыманың бул сөзин
Қырқ қыз бенен қырқ кәниз,
Бәршеси мақул көреді.
Геўишин таслап көп қызлар,
Жалаң аяқланады.
Он қыз кетип алдына,
Он қыз шықты артына,
Он кәниз шықты оң жаққа,
Он кәниз шықты сол жаққа,
Қол усласып көп қызлар,
Бир кийикти қашырмай,
Дәрхал услап алады.
Суўманлаған Суўсыма,
Ол кийиктиң мойнына,
Айдыллысын салады.
Қырқ қыз бенен қырқ кәниз,
Хәр ким бир таяқ урады.
Таяқ жеген кийиктиң,
Көзи кетти алақлап,
Оннан сайын кийикти,
Иши қызған бийкелер,
Ура берди таяқлап,
Таяқтан кийик болдырды.
Қызыл тилин салақлатып,

Алып барды ханымға,
Бенде болған кийикти,
Тазыларындай қәлпениң,
Сексен бийке жалақлап,
Кийикти услап келгенин,
Ханымға баян қылады,
Суўсыма келип алақлап:

—Ғурыжлансаң күдиретлисең, ханшайым,
Орынланды бизге еткен хәмириң.
Хеш бир нәрседен жоқ мениң пәрўайым,
Қәлесен, кийиктиң басын кемириң.

Сиз—ханшайым, бизлер—сизге хызметкер,
Не буйырсаң хызметкерлер «Мақул», дер,
Ханымың буйрығын орынламаған,
Өз ўақтында хызметкери қайғы жер.

Тилсим менен бостаныңды орадың,
Патша болып дәўперини сорадың,
Сен буйырдың, бизлер дәрхал бежердик,
Орынланды ойындағы мурадың.

Шашың кара, барқ урады жүзинде,
Ханым, орынланды айтқан сөзиң де,
«Әкел!» деген кийигиңди әкелдим,
Не қылсаңыз ықтыярың өзиңде.

Хәмириңди тутты хызметкериңиз,
Сизиң де тарқайды қайғы-шериңиз,
«Атымды ата, сыбағамды ийтке сал,»
Деген ханым, бизге инам бериңиз.

«Сой»десеңиз, кийикти хәзир соямыз,

«Ой» десеңиз, еки көзин оямыз.
«Өлтирмеңиз жаныўарды» десеңиз,
Онда туқымлыққа сақлап қоямыз.

«Кәбап ет» десеңиз – иске тартылар,
«Ас» десеңиз—заматында асылар,
Жемисинди жеген кийиктиң етин,
Бир жесеңиз хәўесеңиз басылар.

Әўелинде Суўсыма.
Хаўлығып қалған бийшара,
Айтар сөзин таппады,
Айта берди хәр сөзди,
Сонда да аўзын жаппады.
Аўзын жаўып не қылсын,
Ханшайымның буйрығын,
Орынлап шыққан Суўсыма,
Жеген дузын ақлады.
Хаўлықса да әўели,
Ети қызып алған соң,
Сүйреңлеп тили шыққан соң,
Бир сөзиниң кейнине,
Және бир сөз тақлады:
—Кийикти ушлап әкелдим,
Ханым саўға бериң? — деп;
—Туқымлыққа қойсаңыз,
Тарқатылар шериң, — деп;
—Яки кабап етсеңиз,
Тезирек иске тартылар.
Келсе сорпа ишкиңиз,
Онда шаққан асылар.
Етин жесең кийиктиң.
«Желигиң» жылдам басылар.
Сизиң быйыл жасыңыз,

Он сегизден асты,—деп;
—Түнде қызып дененіз.
Муҳаббатың тасты, — деп;
—Жигирма жасқа шыққанша,
Бир ғошшақты таппасаң,
Өткердин бийкар жасты,—деп;
Патшалықтан пайда не?
Алымлықтан пайда не?
Таппасаң жерден асты,—деп;
— Бир жақсыға қосылып,
Қәдирлемесең басты, — деп;
Муҳабатты билмеген.
Жети атаңыз насты,—деп,
Суўмаңлаған Суўсыма,
Сөзин айтып мысаллап,
Ханшайымды баплады.
Тапсырмасын бежерген,
Қызларға инам бермеді,
Суўсыманның сөзлери,
Ханшаға мәгар жақпады.
Суўсыманы ханшайым,
Жиберерде кийикке,
Айтқан сөзинен шықпады,
Сөз қайымға келген соң,
Суўсыма қорқып, буқпады.
Жулынына тийгизип,
Қанша отырып айтса да,
Ханшайымға жуқпады.
Ханымның билип ыңғайын,
Билген соң барлық жағдайын.
Суўсыма тезирек тоқтады.
Сонда турып ханшайым:
—Хаў Суўсыма, Суўсыма,
Услап келген кийикти,

Өзиң ғана сой, — деди;
—Баслап келген бағыма,
Еки көзин ой, — деди;
—Өкпеси, ишек-қарнын,
Көмип жеп, өзиң той,—деди;
—Баўыры менен жүрегин,
Бүлкілдеген бүйрегин,
Маған сақап қой, — деди;
—Айналасынан кийиктиң,
Басқа қызларды куў, — деди;
—Қанын сойып тазалап,
Өз қолың менен жуў, — деди;
—Жүрек, баўыр, бүйрегин,
Кәбап етип писирип,
Маған әкелип бер, — деди;
—Қалған етин асыңыз,
Қырқ қыз бенен қырқ кәниз,
Таласып бәри жер,—деди;
—Тарқатарсыз шер,— деди.
—Әжеп болар ханым, — деп,
Жалақлатып пышағын,
Суўсыма қолға алады.
Еки кәнизди шақырып,
Кийикке жақын барады,
Төрт аяғын топ қылып,
Беккем етип байлады,
Өлерин кийик билген соң,
Ишин суўық жайлады.
Сол ўақытта Суўсыма,
Пышағын алып қолына,
Қадалғанда шалмаға,
Нәзер етип қараса,
Адам сүүрет көринди!
Кийиктиң көрип жүзлерин,

Адамзатқа усатты,
Ашып көріп көзлерин,
Пышағын тартып алады.
«Илая тасқа шапқыр!» —деп,
Қынапқа қайтып салады.
Орнынан қарғып турады,
Ғәрип болған кийикти
Көзи менен жүзлерин,
Адамзатқа усатып,
Ханымға баян қылады.

С у ў с ы м а:

—Суўсыманның арзасы бар, ханшайым,
Бул кийикти адамзатқа мегзеттим,
Саған мәлим, жаным, мениң ҳал-жайым,
Жаныўарды адамзатқа мегзеттим.

Асығып ханым-аў ҳәўес асына,
Жетип бардым ол кийиктиң қасына,
Қарап турып көзден аққан жасына,
Жаныўарды адамзатқа мегзеттим.

Ол кийиктиң аяқ-қолын жыйнадым,
Шалайын деп жаныўарды қыйнадым,
Көзин көріп өлтirmeге қыймадым,
Кийикти мен адамзатқа мегзеттим.

«Шалайын» деп қаўсырғанымда жақты,
«Жаныўардың көзлеринен қан ақты,
«Қара болмасын» деп ханымның бахты»,
Алдыңызға келип ханым арыз еттим.

Пышақты алғаннан қәўметин бүкти,
Шалайын дегеннен көзден қан төкти,

Арқаламайын мен бул аўыр жүкти,
Бул кийикти адамзатқа мегзеттим.

Көзлеринен аққан жасы мүсиндей,
Түслери тап адамзаттың түсиндей,
Кийик болғанына турман түсинбей,
Соның ушын сизге келип арыз еттим.

Жүзлерин көргенде гүл-гүл жайнайды,
Тили жоқ, ишлери ғыж-ғыж қайнайды,
Ким де болса өлтириўге қыймайды,
Минез-қулқын адамзатқа мегзеттим.

Адам болып қызыл гүли солмасын,
Қәпелимде пайманасы толмасын,
Дуўайыбент адамзат болмасын,
Нағыз өзін адамзатқа мегзеттим.

Адамзаттай нур бар еки көзінде,
Адамгерлик мираўат бар жүзінде,
Өлтир я өлтирме еркиң өзінде,
Мениң өзим адамзатқа мегзеттим.

Адам болса аяқ-қолын шешиңиз,
Өлтирмей бир қасық қанын кешиңиз,
Дуўайыбент болған адамзат шығар,
Адам гөши болмасын кийик етиңиз.

Ара шөлде атын жортып желгенди,
Рухсатысыз бағына киргенди,
Қырқ қазаннан тойып тамақ жегенди,
Терис қайтқан мениң анам дуўалар.

Батыр болса ҳасыллыққа кеткенди,

Сөйтп анам буны кийик еткенде,
«Мәстанның қолынан қутылайын», деп,
Келип, бизиң бағымызға жеткенди.

Ол жоллардан саўдагер көп өтеди,
Саўдагердиң жолын анам күтеди,
Қызығып кәрўанның дүнья-малына,
Анам адамларды кийик етеди.

Анамның жоқ ҳаслы, намысы ары...
Кәр етпейди жанның еңиреген зары,
Кийик етип дүнья-малын алады,
Бул — мәстан анаңнын кәсиби кәри.

З а ў р и я:

—Көп оқыған азайымның дуўасын!
Қабыл етпей, кәрўанлардың көз жасын,
Нешшелерди кийик етип жиберип,
Мөминлердиң арқалаған гүнасын.

Ким биледи, түйе баққан сәрўанды?
Ким биледи, түйе тартқан кәрўанды?
Ким биледи, Хорезмге хан болып,
Заманында шағлап, дәўран сүргенди?

Ким биледи, журттан асқан палўанды?
Ким биледи, қай журтқа қылған жаўланды...
Мен де сорлы едим «яр» деп жылаған,
Ким билсин, көз жасым қабыл болғанды...

Көз жасымды қабыл әйлеп қудайым,
Даңқымды еситип бағқа киргенди,
Сынамаққа бағдан жемис тергенди,

Кийикти ғайыптан күдирет бергенди.

Қурдасларым, қабыл болғай көз жасым,
Кийикти көргенше кетти ықласым,
Жүрегим халласлап соғып барады,
Жүрегиме батпай уртлаған асым.

«Яр» деп өртенбеген жерим қалды ма!
Алла көз жасыма нәзер салды ма?
Ким биледи, адам шығар бул кийик,
Урмай-соқпай алып келиң алдыма.

Жақсы липас кийип белди қынайын,
Кийикти өз көзим менен сынайын,
Хайўанбекен, адамбекен, айырып,
Не болса да оннан кейин тынайын.

Деген ўақта Суўсыма,
Қырықпа тайдай қунтыйып
Қулақлары жымпыйып.
Майға түскен тышқандай,
Кийикке барды сымпыйып.
Топ болып жатқан кийиктиң.
Аяқларын шешеди.
Орынынан турғызып,
Алдына пал қояды,
Палды кийик ишеди.
Суўсыма желдей еседі,
Ханшайымның алдына,
Кийикти алып келеді.
Қуштар болған ханшайым,
Кийикти барлап көреді,
Кийик емес, ким билсин,
Патшазада турмекен?

Кийик болса бул неге,
Адамзаттан қашпайды?
Бағқа неге киреди?
Бул бағлардың ишинде,
Адам барын биледи...
Үйир көрип адамды,
Кийик болса ҳақыйқат,
Адамға неге келеди?
Кийик болса бул неге,
Адамды душпан демейди?
Жерге түскен жемистиң,
Жаманын неге жемейди?
—Ҳай, Суўсыма, Суўсыма,
Шардараға барыңыз,
Шардараның астына,
Кеңнен төсек салыңыз.
Бир жағынан шөп төсең,
Ортасына төсектиң,
Дәстурханды жайыңыз,
Түрли тамақ қойыңыз.
Шөп төсеген жағына,
Пәшек пенен шайлардан,
Жантақ пенен ақбастан,
Селеў менен жуўсаннан,
Номай етип қойыңыз.
Соннан кейин Суўсыма,
Шардараның ишине,
Кийикти жекке жибериң,
Азған болса адамнан,
Жан-жакқа да қарамас,
Селеўге де қарамас,
Жуўсанға да қарамас.
Адам болса бул кийик,
Ақ төсектиң үстине,

Бара аўнар бул кийик.
Адамзат, өйткени,
Хәзликті жақсы көреді,
Кийик болса—хайўан ол,
Қанша хұрмет етсең де,
Иззетті хеш билмейді,
Шөптің-шардың басын жеп,
Аўқат етип жүреді.
Адамзаттың белгиси,
Шөп төсекте жатпайды,
Қус төсекте жатады,
Шөпті-шарды татпайды,
Мың түрлі жемис қойсаң да,
Әўеле палдан татар ол.
Хайўан болса қайғысыз,
Шөп төсекте жатар ол.
Усыны бил Суўсыма,
Тапсырмам мениң саған сол,
—Мынаў сөзиң ақыл,—деп,
Шардараға барады,
Ғалы гилем жаяды,
Ол гилемнің үстине,
Ақ текиймет төседі,
Текийметтің үстинен,
Мамық төсек салады,
Хәр жағына мамықтан,
Жуптан көпшик қояды,
Қус төсектин алдына,
Ушығадан торлаған,
Кең дәстурхан жаяды;
Бир жағында—алма бар,
Бир жағында—әнжир бар,
Бир жағында—бадам бар.
Бир жағында—писте бар;

Бир табаққа—палаўдан,
Бир табаққа—қуўырдақ,
Бир табаққа—кәбаптан,
Бир табаққа—семиз ет,
Бир табаққа—сорпадан...
Түр-түринен қояды.
Жемиске кийик тояды,
Жемистен мийри қанған соң,
Шардараның астында,
Мамық төсек үстінде,
Уйқыға мейил болады.
Қарап турған ханшайым,
Бенде болған кийиктиң,
Кийик емесин биледи.
Секирип түсип тахтынан,
Жуўырып-жортып ханшайым,
Шардараға келеди.
Азайымлық дуўасын,
Қап таўының астында,
Жети жыл жатып оқыған,
Перилерди бәнт етип,
Көкирегине тоқыған,
Азайымлық ислерин,
Ол мәстаннан арттырған.
«Мәстанның бул қылығын,
Көрмейин мен сирә», деп,
Қырқ қыз алып қасына,
Қала салып, бағ егип,
Өзинше шетте ҳәз етип,
Мәстаннан бөлек отырған.
Бир қысым топырақ алып,
Үш мәртебе дем салып,
Қарсы турған кийиктиң,
Маңлайына шашады.

Кийик еткен мәстанның,
Әрўақлары қашады.
Алдында турған ол кийик,
Түшкирип, дүр-дүр қағынып,
Адам суўрет болады...
Жамалына жигиттиң,
Қыздың кеўили толады.
Кийик болған Зийўарға,
Заўрия ашық болады.
Ашықлығын билдирип,
Жилўа етип, наз етип,
Алдында ойнап турады,
Ер Зийўардан Заўрия,
Ҳаслы затын сорады:

Қ ы з:

- Сыйпайсаң жаңа тап берген муртыңды,
Сөйтип қоздырдың сен мениң қуртымды...
Жөн сорасыў бурынғыдан қалған жол,
Маған баян әйле ели-журтыңды?

Ж и г и т:

—Махитабан яңлы мениң гүл жүзим,
Ҳәсеншаның әўладыман мен өзим,
Ҳаслымды мен сизге баян әйлейин,
Журтымды сорасаң мениң Хорезм.

Қ ы з:

—Баян еттиң, бала, Ҳаслы-затыңды,
Оқып көрдим пешанаңда хатыңды,
Атаңыздың аты болса Ҳәсен хан,
Бала, баян әйле өзиң атыңды?

Ж и г и т:

—Душпанды қәҳрима болған сазыўар,
Бар еди астымда тулпарым қуўар,
Қуда боласаң ба сорап атымды?
Атымды сорасаң мениң—ер Зийўар.

Қ ы з:

—Бала, түсиндиң бе мениң ойыма,
Бойыңды мүнәсип көрдим бойыма,
Маған ылайық ғошшақ жигит екенсең,
Жолың түсип келгенсеңди тойыма.

Ж и г и т:

—Гөззалға мүнәсип мениң бойым бар,
Бирақ сеннен басқа бөлек ойым бар,
Саўалыңыз болса сора еглеме,
Қыстаў баратырған қызық тойым бар.

Қ ы з:

—Бала, қоя турғыл қыстаў тойыңды!
Басқа жаққа аўдармаңыз ойыңды,
Хорезм журтынан келген ғош жигит,
Ашық болдым көрип сәрўи бойыңды.

Ж и г и т:

—Ҳазан урмай ғуншалы гүл солмайды,
Ханның кеўли қарашаға толмайды,
Гөззал, меннен қиялыңды кетиргил,
Зернигарға тез жетпесем болмайды.

Қ ы з:

—Билегинди салып алда мойныма,
Мийриң қансын перийзаттың ойнына,
Бағыма кир, азырақ арам алып кет,
Кирип жәннет яңлы мениң қойныма.

Ж и г и т:

—Жамалын көрмеге болып интизар,
Мәстан анаңызға болдым гириптар,
Не қылайын қойныңды, жәннетти?!
Зернигар журтында ашық ярым бар.

Қ ы з:

—Ашығыңды қойып мени алмасаң,
Ақ мойныма билегинди салмасаң,
Анам кийик етсе, мен ийт етемен,
Зийўар, мени ҳаяллыққа алмасаң!

Ж и г и т:

—Алла бағымды ашса қулпы дөнемен,
Әжел жетсе лаўлап оттай сөнемен,
Не болса да ашығымның жолында,
Алла басқа салған иске көнемен.

Қ ы з:

—«Ашығым», деп ара шөлде қыстанба,
Ашығыңыз перийзат па, инсан ба?
Зернигарды, ашығыңды баян ет,

Күн көрсетпей жер астында бақсаң да!

Жигит:

—Сөйлегенде сөзи шийрин, ләби пал,
Ақ жүзине жарасады қоша қал,
Зернигарда ашығымды сорасаң,
Оманшаның қызы, аты—Айнажамал.

Қ ы з:

— Айнажамал болар Гоҳибулырда,
«Барып қызды аламан», деп урынба,
Әтирапын тилсим менен бәнт еткен,
Барсаң, бәнт боласаң қыздың торында.

Жигит:

—Қазам жетсе қызыл гүлдей солайын,
Алла бахтымды ашса тасып-толайын,
Излеп барып ашығымның журтында,
Яр бәнт етсе торында бәнт болайын.

Қ ы з:

—Дәўлерди бәнт етип қойған жолында,
Аждарха дем шеккен оңы-солында,
Барып алалмайсаң Айнажамалды,
Барған менен бәнт боласаң қолында.

Ж и г и т:

—Ашықлардың бул дүньяда баўыры қан,
Жол табалмай болдым шөллерде сарсаң,
Қийик болдым сол анаңның қолында,
Яр жолында менде жоқты хеш әрман.

Қ ы з:

—Бағларыңды бұлдиреди Мурғызар,
Оянады уйқылап жатқан залымлар,
Тутып алса сени дәўи, периси,
Болма, батыр, залымларға гириптар.

Ж и г и т:

—Саўаш күни қылышымнан ағар қан,
Әжел жетпей тәннен шықпас шыбын жан,
Тутып алса мени дәўи, периси,
Яр жолында өлген мәртте не әрман?!

Қ ы з:

—Араладым Хәсер таўдың тасыны,
Алған екен ондай шайтан хушыңды,
Хәлек боласаң батыр қалаға барсаң,
Дәў периси кәбап етер гөшинди.

Ж и г и т:

—Қулақ салғыл, Заўриядай перийзат,
Шын ашықлар хеш болмайды биймурат,
Меи интизар Айнажамал арыўға,
Нәсияттың бизге болар бул күн дәрт.

Қ ы з:

— Есит Зийўар мениң айтқан дадымды,
Сорамаспысаң ләпте шекер-қантымды...
Ашық кушағыма қайрылмай кетсең,
Умытпаспан сениң берген пәнтинди!!!

Ж и г и т:

—Атым Зийұар, өзим палұан батырман,
Қаймықпаспан сендей ғәлет қатыннан!
Қолдан келсе кескил мениң басымды,
Мен өлейин сол ярымның артынан.

Қ ы з:

—Қиялмайын саған айттым нәсият,
Ашықлықтан жүрегимде жанар от.
«Бир пери», деп кеше бердиң жаныңнан,
Қәхәрленсем мен саларман саған дәрт.

Ж и г и т:

—Душпан титирер мениң Зийұар атымнан,
Қоллар салдым хәр палұанның бәнтинен,
Айнажамал қызды көрмей жаҳанда,
Мен сүймеспен басқа ләби-қантынан.

Қ ы з:

—Анамның қолынан әйледим азат,
Меннен жақсы емес онда перийзат,
Сал мойныма ақ арыстай билегиң,
Бул дүньяның қызығын көр, адамзат.

Ж и г и т:

—Хәй, Заўрия қулағың сал зарыма,
(Айнажамал қызды қушсам баўырыма!)
Тыңламайман айтқанныңды бәри бир,
Нахақ қалма мендей мәрттиң қанына.

Қ ы з:

—Ашықпан, сөзлерім бар саған минәй,
Менде бардур алтын, гүмис, ақ сарай,
Жилұа менен киргил мениң қойыныма,
Өлмек те адамға еместі оңай.

Ж и г и т:

—Сен хәм жанан, ақ жүзинде барды қал,
Баұырың тилип, маған болма интизар,
Қолыңнан тутпаспан жақты дүньяда,
Қойныма кирмейинше сол Айнажамал.

Қ ы з:

- Дүньяда ашықтың үәдеси жалған,
Анам кийик қылса,—қыламан хайұан,
Қайтармағыл гүлдей болған кеұлимди,
Бир ақшам сүрейик еккимиз дәўран?

Ж и г и т:

—Мен билермен ашықлықты—жаман дәрт...
Ақ сийнеңе жарасады тилла бәнт,
Тағамсаң сен шийрин сәўбет қурғанда,
Тилим алсаң таң атқанша арман жат.

Қ ы з:

—Мойынымда алтын хәйкел-тумарым,
«Сендей мәрт», деп пидә болды бул жаным,
Ләптен тислеп, тилден сормай палыңды,

Бул Заўрияң бос жибермес дийдарың.

Ж и г и т:

—Атым Зийўар мәңги дүньяда сәрбар,
Сендей қызға мен емеспен миясар,
Бул дүньяда ашықлықтан әрман жоқ,
Өзиме урарман қайғылы қанжар.

Қыз:

—Атымдур Заўрия дүньяда жанан,
Адамына шийрин болар жалғыз жан,
Ақ билегим енди салдым мойныңа,
Еки ашық өлсе жоқты хеш әрман.

Ж и г и т:

—Батырман питкенди маған күш-ғайрат,
Мен өлсем басыңа болар көп мийнет
Ыразыман енди сениң өзиңе,
Қазама қалмайжақ болсаң ары кет.

Қ ы з:

Қеўилиме келипти бир бөлек гүман,
Көзлерим сарғайды қурып хәл-дәрман,
Ур қолыңды қылдай болған белиме,
Баўырыңа кирип өлсем жоқ әрман.

Қыз тыңламай ғош жигиттиң тилини,
Жан алып солдырды қызыл жүзини,
Аямайын батыр туўған ер Зийўар,
Урды қанжар қәхәрленип өзине.

Сонда қыз көзин жаслап, жигиттің билегинен усады. Бір өзинің күши жетпей, қара баўыры қан болып, жигиттің шыннан өлерин билди. Жаҳан деген канизегі бар еди, Заўрия Зийұарды өлимге қыймай, оған бир-еки аўыз сөз айтады:

З а ў р и я:

Кел қасыма енди мениң Жаҳанжан,
Ашықлық жолында болды баўырым қан,
Мен көргенмен ғош жигиттің ўәдесин,
Төсеклерден ақты бүгин қызыл қан.

Зийұар өз жанына қылып тур қәхәр,
Зәхәрге дөнгенди ишкен шекер-пал.
Құдиретим жетпес батыр палўанға,
Жаҳан жери, этирап-дашқа хабар сал.

Тыңламады Зийұар айтқан зарымды,
Төсек толды тәннен аққан қанына,
Ырас екен мәрт жигиттің ўәдеси,
Жаҳан пери, тезирек бар жанына!
Турды орнынан сол ўақытта қыз Жаҳан,
Сыйқыр урды, титиреди жер-аспан,
Таяр болып Заўрияның қызлары
Келип ер Зийұардың тутты қолынан.

Енди Жаҳанның Зийұарға айтқан сөзин еситиң:

—Хәй, палўаным, Зийұар атлы салтанат,
Ғапыл болды сырың билмей перийзат,
Тәниңнен тарт мениң ушын қанжарды,
Сен өлсең бизлерге қалар жаман ат.

Хасыл болар ер жигиттің мурады—

Көп узамай шәни-шәўкет қурады,
Қапалан ба, елжирет пе кеўлиңди,
Хорезмли Хәсен ханның зүрияты.

Атымды айтады, мен қызбан Жахан,
Сен өлсең қуўанар есапсыз душпан,
Питкерейик кеўилиңдеги мақсетиң,
Қанжарыңды тарт жүректен Зийўаржан?

Бул гәплерди еситип,
Зийўар атлы батыр ер,
Қанжарды тартып алғанда—
Еки бармақ терисин,
Жүрегине тийдирмей,
Сыйырып түсти ол қанжар.
Шар тәрепке қырқ қыз,
«Қарағым» деп жуўырды,
Хасыл-хасыл гүллерден,
Қызлар терип алады,
Ол қанжардың орнына,
«Ем болсын» деп салады,
Жарасын беккем байлады,
Барлық жерин сыпырып.
Қызлардың сонда ер Зийўар,
Шарап ишип қолларынан
Таң атқанша шағлады.

Бир нешше күн арадан өтти, Зийўардың жарасы питти. Заўрия бағды қыдырмаға Зийўар менен сайланды. Заўрия алтын, гүмис тағы бир тәрепке созылған қулпырып турған бағын аралап, Зийўарды билегинен услап, нешше түрли ойынлар менен жигиттиң ўақытын хошлады. Зийўар хәр тәрепке қарады. Бир ўақытта атына көзи түсип, өксип-өксип жылады. Сол жылап турған ўақытында бир-еки аўыз нақыл менен Заўрия жигиттиң халын сорады:

Қыз:

— Сен шығыпсаң Хорезмнен жалғыз бас.
Ашықлық зәхәри болар жанға қас,
Жаныңда турғанда мендей перийзат,
Не себептен көзге алдың қанлы жас?

Ж и г и т:

— Арзымды еситкил гүл жүзли жанан,
Ашыңқылық дегениң көргенше жаман.
Салдың мойыныма жумыры билегің,
Бағ емес, гүл емес, ойының зиндан.

Қ ы з:

— Сен көрип еснegenди әреби ат,
«Ер жигит көрмесин,—дейди,—машақат»,
Сен кетерсең сәўбетимнен айрылып,
Заўрияны қалдырарсаң биймурат.

Ж и г и т:

— Биймурат болмағыл, жаным Заўрия,
Еккимизге тарлық етпес бул дүнья,
Қыймай турсаң, жолдас болғыл биз бенен,
Еле де кешермиз бир нешше дәрья.

Қ ы з:

— Бир сен ушын болмас мениң тәқәтим,
Мудам саяңызда жүрмек мақсетим.
Хаслы затым айтсам өзим дуўақан,
Мен билермен сол жоллардың сыпатын.

Ж и г и т:

— Ашылғай сениң де бағдағы гүлиң,
Мен билермен жалғаншыда қәдириң.
Хеш ўақ қайтпас ғош жигиттиң қәдеми,
Ыразы болсаңыз биз бенен жүриң.

Қы з:

— Жарқырайды «өңиримде тумарым,
Жолларыңда! пидә болар бул жаным,
Мәртлигиңди мен билгенмен, ер Зийўар,
Бирге жүриў, сениң менен қумарым.

Жигит:

— Қолларыңнан иштим касалап шарап.
Кеўлимсең, жүрсеңиз Зернигарға қарап.
Ашықлықтың зиндан болар қумары,
Атланайық, сонда кетеди тарап.

Буны еситип Заўрия,
Көзи оттай жанады,
Ақылдан питкен данады,
Зийўар менен қосылып,
Сарайына барады.
Қәлемдей қасы қыйылып,
Айнасына қарады.
Сүрме сүртип қасына,
Басын төмен ийеди.
Нешше түрли ҳасыл заттан.
Үстине тартып кийеди.
Мойнына тулға байлады.
Қумар көзи жайнады.
Жаў-жарағын асынып,
Тулпарын алды шақырып.
Кетермен болып Заўрия...

Өзин жолға сайлады.
Соған дейин ер Зийўар,
(Жүриўге еди көп қумар!)
Қолға қамшысын алып,
Муздай темир курсанды.
Еки батыр саз болды.
Сыйқыр урды Заўрия—
Жаңғырады жер-аспан.
Қырқ қыз бенен Жаҳаны,
Ат ойнатып таўларда,
Көкти қаплап шаңлары,
Келип қалды сол заман.
Жаҳан пери қараса:
Заўриядай арыўың,
Еркекше кийим кийинген,
Белине қылыш илинген;
Зийўар менен екеўи,
Бир сапарды ойлаған.
Буны көрип қыз Жаҳан,
Бир-еки аўыз сөз сөйлеп,
Кетер жолын сорайды,
Әдеп пенен сол заман:

Арзым есит, ай сәўлели перийзат,
Бул сапарың бизге болды жаман дәрт,
Жолларыңның барды жетпис бәлеси.
Сен шегерсең Зийўар ушын көп мийнет.

Белиңе байлапсаң қанжарыў-алмас,
Қумар көзден хәр жайларда ағар жас.
Гөриң екен, ақылың екен ер Зийўар,
Сизиндей дананы етипти жолдас.

Зийўар ердің хаслы заты—адамзат,

Жалғыз кетсе шегер еди машақат,
Аман барып, саў келгейсен, Заўрия,
Барғаныңды ҳеш сезбесин перийзат.

Саўаш болса қылышлардан ағар қан,
Геллесинен жуда болған нешше жан,
Ер Зийўарға қиянетлик әйлеме,
Узақ сапарыңнан келгейсиз аман.

Сонда З а ў р и я сөйледи:

— Меннен зият ғайратыңыз, Жаҳанжан,
Душпанлар етпесин ел-журтты талан,
Мен көрейин ер жигиттиң ўәдесин,
Зийўарға болмасын сөзлерим жалған.

Бағларымда қалды ашылған гүлим,
Палўанлықтан жоқдур сениң ҳеш миниң,
Мен етейин жақсылықты Зийўарға,
Шын мәрт болса билер мениң қәдирим.

Ер Зийўар билмейди ҳеш бир илимди,
Жалғыз жанға салар зорлық-зулымды,
(Ол пери ҳеш ўақта болмайды қатын...)
Көрсетейин тилсиматтың жолыны.

Қолымда жарағым, астымда атым.
Көрсетейин дәўпериниң айбатын,
Қыйыншылық көрген мәртке жақсырақ,
Өлгенимше аямайман хызметим.

Сөзим тыңлаң, хош қылықлы перийзат,
Шарап ишип, мен келгенше жеңиз қант,
Қутқарайын ашықлықтың дәртинен,

Зийўарды әйлейин бул дәрттен азат.

Биз барғанда шақырмағай Мурғызар,
Ер Зийўарға болмағайды дүнья тар,
Биз атландық шәри-шаман бағына
Хош қалыңыз бирге ойнаған перилер.

Пери халқында атланған жигитке пәтия қылыў, көп тилек тилеў бурында әдет емес екен. Жақан менен қасындағы қызлары тарасып сарайларына кетти. Екеўи атын жетелеп, қыйсық жолды төтелеп, ер Зийўар менен Заўрия дәрўазаны бәнт етті. Атларына минип алып, Гоҳибуларға сапар шекти. Жан-жағына көз таслап, нешше жайдан сөз баслап (ақыллы еди Заўрия!), сөзине қосып нәсият, «Болмасын батыр биймурат», деп Зийўардың кеўлин хошлап, бир-еки аўыз сөйледі:

— Мен айтайын, батыр Зийўар, нәсият,
Бул сапарда болсын сениң кеўлиң шад,
Билмегениң көпти сениң, султаным.
Тыңласаң сөзимди жетерсең мурат.

«Зийўар» дейди халық сениң атыңды,
Хақ көтерсин сениң кеўил-шадыңды,
Сен адамсаң қам сүт емген анадан,
Алжып жүрме, писент тутпай қатынды.

Қасыңда жолдасың —бир гөззал жақан,
Үйренген илими-билимлери кән.
Ғапылсаң адамзат өзиң дүньяда.
Мийнетти шеккенде муңайма, султан.

Екеўимиз қосылып миндик әреби ат.
«Бир нашардан көрдим», деме ақырет,
Айда атың әўел баслап, Ер Зийўар,
Шын ашық болсаңыз көрермиз мийнет.

Құлағың сал тағы, батыр ер Зийуар,
«Изде қалды», дейіп қылмағыл қыял,
Бұл жоллардың көпдур айтсам хийлеси.
Ақылыңды алар, барсақ Айнажамал.

Айтылған сөзлерге ер болсаң инан.
Қанат байлап ушар астыңда хайуан.
Дәрқарыңды жеткеремен тарықпа.
Издеги достыңнан етпегил гүман.

Зийуар атлы палуаның,
Атқа қамшы урғанда,
Көкке шықты бурқып шаң!
Артта қалды Заўрия...
Мәрт болды жолларда сарсаң,
Жүрген жери батырдың,
Таудың сайлы саҳрасы,
Бир күн тамам жол жүрди,
Көринбейди изинен,
Заўрияның қарасы.
— Бир шайтаннан қутылдым!—деп.
Шақақ урып күледі.
Геллеғардың «баласы» —
Батыр минген гүреңше,
Әне-мине дегенше.
Бес күн тамам жол жүрди.
Бир дәрьяға барады.
Ағып турған сала жоқ..
Аттан түсти ер Зийуар,
«Ишейин суўдан», дегенде,
Суў дөңгелеп барады.
«Айнажамал периге.
Жете алмай әрманлы,
Бұл дүньядан өттим», деп.

Дәрьяның қорқып түринен.

Мәрт қайғыға батады.

Ер жигит қайғыға батты, атының жылауынан ушлап, сол жерде қырынлап жатты.
Жатып батыр уйқылады, сол заматта бир сыңсыған дауыс ер Зийўардың қулағына
тал-тал келди. Көзин ашып қараса—дөгерегинде омма турған, ярым белинен
бөлинип қалған сансыз өликлерди көрди. Заўрия қылышын қанлап, «турға-тур» деп
Зийўарға үш-төрт аўыз сөз айтып зарлады:

— Данқы шыққан Зийўар атлы султаным,
Жалғыз қашпақ еди сениң әрманың,
Шақак урдың «кутылдым—деп—шайтаннан»
Қәне жигит Мурғызарға барғанын?!

«Маған несип,—дейсең,—барсам Мурғызар»,
Бизди душпан билип етипсең қиял.
Мен болмасам кеспеспеди басыңды.
Мына қатар жатқан сансыз душпанлар?

Заўрия—танысаң, билесең атым.
Минекей көрдің бе мениң ғайратым,
Мени жолдас етпей қалдырсаң кейин,
Жене алмассаң бул жоллардың зулматын.

Секирип турды орнынан,
Сол ўақытта ер Зийўар.
Тар көринди көзине,
Жер менен оған аспан.
Ишейин деген суўы.
Ағыл-тегис қызыл қан.
Өлик пенен ол қанды,
Көргеннен соң ер Зийўар,
«Қәте екен—деп—меники»
Қалмады жан-ийманы.

Сол ўақлары болғанда,
Аттың басын бурады,
«Не келтирдиң кеўлиңе,
Ырас айт?» деп ер Зийўар.
Заўриядай гөззалдан,
Қайта-қайта сорады:
— Қулағың сал, перийзат,
Шуғыл сөзге инанба.
Шуғыл сөзге инанып,
Мен болдым бүгін биймурат.
Алмадым яр өзиңнен,
Баҳасы артық нәсият.
«Кет» дегенде инанып,
Жылаўды қағып, шаптым ат.
Бир күн тамам аш жүрдим—
Көринбеди қараңыз.
Үш күн тамам аш жүрдим—
Көринбеди қараныз.
Шийрин жанды қыйнадым,
Ерип шуғыл сөзине,
Мен сумлықты ойладым,
Шайтан аўлап кеўлимди,
Соны «яр» деп ойладым.
Жетип келип дәрьяға,
Ише алмай аққан суўынан,
Әрманлы болып сорладым.
Тулпарымды жылаўлап,
Қалыппан сонда уйқылап,
Сол уйқының арасында,
Бир даўыс келди сыңғырлап,
Көзимди ашсам сол заман,
Жанжағымға қарасам—
Жатқан өлик ағып қан...
Баўырым мениң, Заўрия,

Қала көрме жанымнан.
Тарыққанда қорған бол,
Сақлайгөр бундай бәледен.
Сонда турып Заўрия,
Толғай берип сөйледи:
— Шуғыл сөзге сен ерип.
Шақақ урып бир күлип,
Бунда көрдің ақырет.
Жигитликтің мен-мени,
Болар басыңа мийнет.
Жуўық көрсең сен мени,
Келген сансыз бәлеге,
Көрсетермен кәрамат.
Мынаў жалғыз тилсимнің,
Тата алмай суўынан,
Шектің азап-ақырет.
«Бисмилла» деп мин атқа,
Өткен иске тәўбе ет.
Жаныңда жатқан өликлерди,
Қырғанда көрдим машақат.
Жаңа келдик ер Зийўар,
Тилсиматтың кәнине,
Түсемисең сен булай
Енди мениң алдыма?!
Көрсетейин ғайратым,
Сендей паўлан батырға.
Сонда турып ер Зийўар,
Қызға қарап сөйледи,
Сөйлей берип не деди:
— Бәхәрим етсе—жаз ғана...
Қолыңда тилла саз ғана.
Батыр аңқаў, ер гөдек,
Ықтиярым берейин,
Саған енди қыз ғана.

Көзим менен мен көрдим,
Сениң қылған дослығың,
Мен изиңнен жүрейин,
Жолым солдур қыз ғана.
Сен екенсең бағда нар,
Басыма салма қайғы-зар,
Яки өлтир, я күлдир,
Өзиңе бердим ықтияр.
Басымның еркин мен бердим,
Сендей ақыл-данаға,
Зорлығымнан пайда жоқ,
Қүдиретим жетпеди,
Бурқып аққан дәрьяға.
Мин атыңа, Заўрия.
Қалқан болғыл, батырым,
Бизге келген бөлеге.
Ғайратыңды көрейин,
Ҳийле қылғыл дәрьяға.
Сол ўақлары Заўрия,
Шақалақлап күледі,
Тәўбе қылғанын батырдың,
Ишинен танып биледи.
Атына минип екеўи,
Дәрья бойын жағалап,
Бир мезгил жол жүреді.
Ашықлардай ойнасып,
Бир жайларға келеді.
Ақ сәллеси басында,
Бир дарактың түбинде,
Жай намаздың үстинде,
Тәсписи бар қолында,
Аўзы-басы жалаңлап,
Отырған жандар көреді.
Қарады сонда ол ғарры,

Оңы менен солына,
Сол ұақтында ер Зийұар,
Аттың басын бурады,
Заўриядай арыұға.

Ж и г и т:

— Ғаррының үстине шаўып барайық,
Дәрьядан өтиўдиң жөнин сорайық,
Мен ойласам жақсы адам қусайды,
Аттан түсип биз қолынан алайық?

Қ ы з:

—Қайғыраман сендей мәрттиң жаныны!
Көп саўдагерлердиң ишкен қаныны,
Инанбағыл қолындағы қуранға,
Дүнья ушын сатқан бул ийманыны!

Алдаў менен сеннен сорар сыбаға,
Сәл егленсең, қолын салар жағаға,
Мәрт болсаңыз маңлайынан байлап ат,
Өлигин ылақтыр аққан дәрьяға.

Батыр туўған ер Зийұар,
Заўриядай арыұдың,
Қайырмай тилин алады.
Ат үстинде паналап,
Жайға оқты салады.
Ширене берип өкшелеп,
Жайды тартып қалады.
Еки көздиң арасы—
Қақ маңлайдан урады.
Басы теңнен бөлинди!
Аттан түсип Заўрия,
Бабаға қарап жуўырды.

Өзи палўан геллеғар,
Сыйрағынан тартады,
Айналдырып басынан,
Бабаны суўға атады
«Кәраматым көргил», деп,
Заўрия минип атына,
Дәрьяға өзін урады.
Турсын ба енди ер Зийўар?!
Бул да атты салады.
Әллен ўақыт болғанда,
Дәрьядан өтип барады.
Сол мәхәлде Заўрия,
Ўақытын хошлап Зийўардың,
«Қутқарылдың мәртим», деп,
Сөйлеп турған қусайды:

— Ат ойнатып астың нешше даладан,
Сен екенсең көз ашпаған палапан,
Қайсарлықты мендей қызға қылмағыл,
Қутқарылдың алдындағы бәледен.

Дәрьяға хәлек болды не бир батырлар,
Нешше мәртке баба салған қайғы-зар,
Азат болдың жолың тосқан бәледен,
Енди саған несип болсын Мурғызар.

Ҳаққа жетер ол бабаның наласы,
Оған жоқдур адамзаттың шарасы,
Узақ жолға сапар шеккен, мәрт жигит,
Жақын қалды Айнажамал қаласы.

Кеўлине алғансаң ашықлықты ҳақ,
Мудам сениң хызметинде турсам тақ,
Алдыңды кес-кеслеп шыққан бәлелер,

Көзиңе көринбей болады жырақ.

Тағы тыңла жолдасыңның сөзини,
Сыйқыршы бабаның көрдиң өзини ..
Дәўпериниң он жетти күн уйқысы—
Соған дейин хәргиз ашпас көзини.

Мен қарасам үш күншилик жолы бар,
Қамысы көп, қара батпақ көли бар,
Өзиңди аман өткизермен буннан да,
Хәр жайларда «нашар» демей ақылымды ал.

Қалаға барғанда қылғайсаң ғайрат,
«Жүр» дегенде болма Зийўар нәмәрт,
«Ур» дегенде кескил баўдай басыны,
Душпаныңа көрсет аўыр сиясат.

Бул жайларда жоқдур ағайин-жигер,
Күшиң жыйнап шар тәрепке салғыл сер,
Қылыш урғыл аянбайын малгүнге,
Абырайыңды қолдан берме, батыр ер.

Буны еситип ер Зийўар,
Ўақты қыздан хош болып,
Атқа қамшы урады.
Еки бедеў қосылып,
Хәсер таўдан асады.
Суўлықты шайнап жаныўарлар,
Хәр таўды бир басады.
Таўдан аққан булақтай,
Майданда алып қашады.
Еки бирдей бедеў ат,
Аўызынан көбик шашады.
Маңлайдан терлер төгилди,

Өз теринен тулпарлардың,
Жал-кекили өрилди,
Оманшаның қаласы,
(Он еки дәрўазасы,
Бир пақсасы—алтыннан,
Бир пақсасы—маржаннан,
Бир пақсасы—гаўҳардан,
Жарқырап турған алдында,
Әшекейлеп таслаған)
Ер Зийўарға көринди.
Заўриядай билгир қыз,
Қолына алып кітапша,
Баслай берди түрлі сөз.
Бир дем урған ўақтында,
Қарсы алдынан шошаңлап,
Шыға келди бир таўшан.
Адамзаттай кекирди,
Зийўар менен Заўрияның,
Алдына түсип қулдырап,
Жолды баслап секирди.
Өзи адамзат болған соң,
Зийўар атлы батыр ер,
Бул бәледен айбынып,
Келгенине өкинди.
Өкинсе де не қылсын,—
Заўрия кетип барады!
Қыздың ерип кейнине,
Атқа қамшы салады.
Намазлигер ўақтында,
Дәрўазаның алдында,
Заўрия аттан түседі.
Атларының шылбырын,
Бир-бирине байлады.
Қаланың жаны көл еди—

Көлге қарап айдады.
Дәрўазаға барады,
Тулғасын алып қолына,
Қарамай оңлы-солына,
Жети гилтти салады.
Сегизленши гилтинде,
Сегиз қабат дәрўаза,
Бир исимнен ашылды.
Жаңғырған алтын, гүмислер,
Сыртқа қарап шашылды.
Қолынан услап Зийўардың,
Дәрўазадан киреди.
Заўриядай перийзат.
Азыўлары айланған,
Бармақлары жабадай,
Үш айланған айдарха,
Минардай болып жатыпты,
Буны көріп ер Зийўар,
«Ўах, дарих» деп өкинди.
Сонда турып Заўрия:
—Қылышты қолға ал!—деди;
—Аяғын көтерген ўақтында,
Тартар сени демине,
Жан алқымға келгенде,
Қәхәрленип сал!—деди.
Мәрттиң көзи жанады.
Қолына қылыш алады,
Харлатып тартса айдарха,
Хәр аяғы бир жерде,
Тентиреклеп барады.
Күшин жыйнап ер Зийўар,
«Белбуўарың усы» деп,
Алмас қылыш салады.
«Тағы урайын» дегенде,

Бөлинип қалған сол жылан,
Ер Зийўардай баланы,
Қуйрыққа орап алады.
Шырмаўықтай шырмалып.
Дәл белине оралып.
Қатты қыса қалады.
Босана алмай ер Зийўар,
Муңын айтып зарлады:

—Жарақтан айрылдым душпан зорынан,
Өлер болдым айдарханың қолынан,
Әжелге жоқ екен жигит шарасы,
Оқый көр, кетпейин сорлап бийийман.

Жақсылығың умытпасқа бердим шәрт,
Ярды көрмей иште кетти гүллән дәрт,
Нахақтан шықпасын бул шийрин жаным,
Азат әйле, гөззал Заўриядай мәрт.

Заўриядай перийзат,
Қанжарын қолға алады.
Айбатланып ақырып,
Айдархаға салады.
Шыйратылып қуйрығы,
Тең бөлинип қалады,
Қолынан ушлап Зийўардың,
Нешше дәўдин басынан,
Нешшесиниң аўзынан,
Басып өтип барады.
Қарғыў-қарғыў перилер—
Үстинен өтип барады.
Көшелерди айланып.
Бир қапыға келгенде.
Мурғызардай жаныўар,

Жатыр екен уйқыда,
Қәпесиниң үстинен,
Заўрия келип қалады.
Топыраққа дем салып.
Қәпеске шашып жиберди —
Хабаршысы Мурғызар,
Сол турысында сеспестен,
Бул да қатып қалады.
Шахсыпаның үстинде.
Шахсыпаның астында.
Қызыл гүллер ашылған.
Ақ сарайдың ишинде,
Алтын отаў қурылған.
Есиклери—қубба алтын.
Отаўына қарасаң,
Барлық жери куйма алтын.
Он жағында—он бир қыз.
Сол жағында—он бир қыз
Силеси қатып қалыпты.
Ортасына қарасаң—
Айнажамал пери қыз!!!
Буны көрип ер Зийўар,
Естен танып қалады.
Бар еди ашық хийлеси,
Заўриядай арыўда—
Келе қылып алады.
Үшке дейин бул Зийўар,
Қызға жақын барады.
Қасында турған Заўрия,
Көп қызыкқа қалады...
«Нәмәртлигин» Заўрия,
Сол жерлерде биледи.
«Мийнетим босқа кетти», деп.
Ишинен жанып-күйеди.

Бир ғана кесе шарапты.
Қалтадан алып Заўрия,
Ер Зийўарға береді.
Шарапты ишип алған соң,
Мәрт қушағын кереди.
Буны билип Заўрия.
Желкеден түйип жиберді.
Қызығып мойнын созады,
— Сорқайнаған, пайыңды ал!—деп.
Арқасы әптен қозады.
Көзи оттай жанады,
Айнажамал арыўдың,
Үстине барып ер Зийўар,
Қушағын ашып қулады...
Қәлем алып киседен,
Айнажамалдың қолына,
Атын айтып жазады.
Буғағынан бир сүйип,
Қолындағы жүзигин.
Билдирмей ғана алады.
«Орыны қуры қалмасын» деп.
Өз жүзигин салады.
Алмастырып жүзиклерді.
Шығып қыздың қойнынан.
Босағаға келгенде,
Заўриядай сол арыў.
«Питти исиң бала»,—деп;
— «Харам саған қала», —деп,
Дәўперини басып-женшти.
Қыздың тағамын жеп,
Кеселеп шарабын ишип,
Заўриядай сулыўдың,
Ғайратын көрип сол заман,
Екеўи бирге қосылып,

Шықты олар дәрўазадан.
Сегиз қабат қулыпты,
Бурынғыдай урады.
Атқа минип ер Зийўар,
Заўриядай арыўдан.
Уяла берип сорады:

— Көзимнің алдынан кетпес қос анар,
Ярға жетпей, жолда шектим қайғы-зар,
Оянғанда мени түтип жер еди,
Уйқлап жатқан гилең бахты қаралар.

Перийзат қыз, алдың мениң тилимди,
Ерлик еттиң, хеш көрмедим миниңди,
Ашығыма сен жеткизип дүньяда,
Ашылдырдың бәхәр алды гүлимди.

Қылышыңнан нешше жайда ақты қан,
Кеўлимде қалмады зәрре бир әрман,
Қыз қасына қайта барсам Заўрия,
Тағы да алмас па бир ақшам мийман?

—Рәхим әйледим көзден аққан жасыңа,
Енди барып болмас оның қасына,
Бурынғының айтып кеткен сөзлери:
«Батырлардың мийи болмайды басында».

Енди барсаң хазан урар гүлиңе,
Қайғылы сапарды алма тилиңе.
Әрман менен еки көзиң төрт болар,
Дәўперилер күш жыйнаса белине.

Буны еситип ер Зийўар,
Минди аттың белине,

Шықты қызыр шөлине.
Батырлар кеўилин хошлады.
Заўрия жолды баслады,
Атқа қамшы басады.
Үш күн удай жол жүріп,
Бир жайлаўға барғанда,
Баяғы кеткен ол таўшан,
Қулақлары ербейип,
Тайын болды алдынан.
Аттың жалын тарады,
Хаял да болса геллеғар,
Заўриядай мәрт сулыў,
Хәр бир күнге жарады.
Таўшан баслап жолларды,
Алдында кетип барады.
Ақыллы еди ер Зийўар.
Хәр мезгилдиң өзінде.
Келерде жүрген жолында,
Шөптің басын түйип кеткен...
Белги еткен жайлардан,
Өзгерилди жоллары,
Қарсы алдында көринди,
Перилердиң еллери.
Ярым ақшам ўақтында,
Батыр аң-таң болады.
Оң қолтықтан үш адам.
Аяғын жерге тийдирмей,
Көтерип мәртти алады,
Алтын сарай, пәр төсек,
Төсекти кеңнен салады.
Шарап берди қолына.
Анда батыр мәс болып.
Қызларға қылды марапат.
Сазы-шәўкет артынан,

Уйқыға кетти парақат.
Уяға шыққан күн батты.
Күннің батқан шағында,
Рәҳимилин алды Заўрия.
Қәхәрленип қолына,
Қәлемин қойып солына.
Сыйқырын тутып алдына,
Жер жүзине көз салды.
Жер жүзине көз салса...
...Айнажамал перийзат.
Ғапыл болып қалыпты:
Қолындағы жүзикти,
Оны да биреў алыпты:
Сайрамайды Мурғызар;
Жуўырып барып қараса.
Қалыпты өлип жаныўар;
Дәўлерине қараса—
Баслары қалған кесилип;
Дәрўазаға қараса—
Айдарха қалған ол өлип;
Қулып урылған сыртынан.
«Бул қалай ис болды» деп,
Айнажамал сол пери,
«Анадан неге туўдым?» деп.
Болыпты сонда пушайман.
Дәўперини оятпай.
Қайтып келди отаўға.
Болған исти билдирмей,
Душпанларды күлдирмей.
Көрмегендей жуўынып.
Аясына қараса,
Адамзаттың аты бар.
«Хорезмнің шәхәрінде.
Атам Хәсенша деген.

Айнажамал арыўға.
Ашықпан.» деген шәрти бар:
«Арыўсаң-ғой, хай ярым,
Жүзлеринде барды қал.
Тамағыңнан мен сүйип,
Ләблериннен сордым пал.
Қорқыў менен отаўдан.
Жуўырып шықтым далаға.
Адамзатты көрмеген.
Жүреклери жарылып,
Өлди қусың Мурғызар.
Айдархаңыз бар екен,
Тартты мени дем шегип.
Өлим—ашшы, жан—татлы,
Қәхәр менен силтедим.
Шығарып қыннан алмасты.
Бир сен ушын Айна қыз,
Қус-жыланды өлтирдим.
Шығып кеттим қалаңнан,
Қутқарылдым, қызғанам,
Жүз мыңлаған бәлеңнен.
Жер жүзінде жүремен,
Өмиримди хақтан тилермен,
Мен өлимге ыразыман,
Ықтиярың арыў», деп.
Жазған хатын ол пери.
Қолын жайып оқыды...
...Рәхимилди тағы алады,
Кеңликке талап салады,
Еринбейди отырып,
Сол ўақтында қараса...
...Айнажамал перийзат,
Дәўперисин оятып,
Көк аспанға оқ атып,

Ғаздай болып сайланып,
Хорезмнің үстинен,
Киятырғанын көреді.

* * *

Ендиги сөзди пери патшасы Оманшаның қызы Айнажамалдан еситің. Тахтын қурып сарайдың ишине кирип, хеш бир тири жан таппай, аттың изинен басқа нәрсеге көзи түспей Айнажамал болды хайран. Қыз дәў хәм перилерине қарап «Адамзатты излеп, таўып берің. Ол усы дөгеректен басқа хеш жаққа кеткен жоқ», деп ғазап етті. Дәўлер қалып, перилери шар тәрепти излеп кетти. Зайрат деген кемпирдің бағында, Зийўар кийик болар алдында өзинің саўытын бағдың бир шақасына илдирип кеткен еди. Сол саўытты Айнажамалдың Марғун деген бир периси таўып алды. Ер Зийўардың атын, хаслы затын, саўыттың қатар өңирине тағылған түймесинің биреўинен оқып көрип, Марғун кемпирге қарап не деп сөйлеп тұрыпты:

— Ашықлардың таза болған хак дәрти,
Мийманлардың үлкен болар хұрмети,
Билсең егер ырасыңнан келе бер,
Қолымдағы қайсы мәрттиң саўыты?

Сарлап келген суўдың питти сағасы,
Сен кемпир екенсең ақыл данасы,
Саўытына қарап тапсақ ийесин,
Жазылады патша қыздың жарасы.

«Саўыт болмас хаялларға аманат,
Ғазеп қылды Айнажамал перийзат,
Жаның барда таўып келгил батырды,
Бизге дәркар Зийўар атлы адамзат!».

Сол ўақлары, кемпириң,
Ырғып-ырғып түседі:
— Билмеймен,—деп ант ишеді.

Өзиң көрген дәўпери,
Кемпирдиң жыйған алтынын,
Зери менен гүмисин,
Қырқ жылғы жемисин,
Сыпырып қолдан алады.
Ийт қуйрықтай шашынан,
Таўлап алып еки дәў,
Диң аспанға көтерип,
Тиккесине урады.
Кемпир деген бийдәўлет,
Мурдемлер қатып қалыпты,
Буны көрип перилер,
Сыйрағынан тутады.
Маўқын басып аспанға,
Зайратты топтай атады.

Енди сөзди Заўриядаи еситиң. Ол раҳимилин қолына алып, Айнажамалдың пүткил жер жүзин шолып киятырғанын анық көрген еди.

Заўрия қызларының бири,
Алтыннан чайнек-кесеси,
Тәжим берип перийзатқа,
Алдына жайды дәстурхан
Арақ-шарап келтирди.
Хәммесиниң ортасын,
Ишимлик-асқа толтырды.
Шарап ишип сол жайда,
Сайран етти перийзат.
Бул хызметти көрген соң,
Дәўдиң болды кеўли шад,
Хызмет еткен алдында
Шебер еди Заўрия
Шийрин шекер тил менен,

Айтажақ болған сөзлерин,
Тийимли етип баслады.

Билмек болып барлық жайды Айнажамал перийзаттан «Жол болсынға»
араластырып, кеўилин алып барластырып, излеген жоғының дерегин сорап турған
қусайды:

— Бағларыңда сайрар сениң Мурғызар,
Жамалың көрмеге болдым интизар,
Қутлы болсын бунда басқан қәдемиң,
Жол болсынды мен сорадым, перийзат.

Атыңды еситип болды кеўлим шад,
«Қандай жан екен?» деп етпедим тәқәт,
Қутлы болсын сапар шегип шығыпсыз,
Баян әйле барар жериң, перийзат?

Сен иштирдің бир нешшеге қайғы-зар,
Нешше ашық жолларыңда гириптар,
Себеп пенен сиз келипсиз бағыма,
Отырыңыз, хош келипсиз, мийманым?

Жақсы қонақ келсе болар әсли-хал,
Жаман келсе мәләл көз салар.
Айтар болсаң мен тыңлайын сөзиңди,
Айнажамал, бул кеўлиңде кемлик бар.

Тарыққанда сайлап миндим әреби ат,
Ерлер болар ғапыллықтан биймурат,
Бизиң менен сизиң теңдей жасың бар,
Құрдасжан, қуўантып жақсы хабар айт.

Бағымда ашылған гүлдер лалазар,
Шын ашықлар қосылғанша «ах» урар,

Қәте болса кешир мениң, гүнайым,
Айтың бизге жыллы жүзден хош хабар.

Теңимсең, болайын бойыңа қурбан,
Ашыўлансаң сен төгерсең нахақ қан,
Иштен күйип, запырандай сарғайып,
Узаққа созылған ашықлық жаман.

Бул сөзди қыз еситип,
Түрли ойды ойлады,
Тереңге түсип бойлады
Дәўперисин далаға,
«Сайран етип келсин», деп,
Жиберип өзи қалады.
Айнажамал аўыз сөз бенен,
Зииўардан дерек сорады:

— Сөз айтайын сендей, қасыл данаға,
Мен атадан жалғыз қалған бийнаўа,
Патша едим-атам өлгели бери,
Сонда адамзат барған емес қалама.

Мен жатырсам өлген екен Мурғызар,
Айдарха шыңғырып бермеди хабар,
Ашықлығын айтып кеткен өзиме,
Хорезм елинен батыр ер Зийўар.

Дүнья жүзи маған болды қараңғы,
Басқа салған аўыр қайғы заманды,
Қыласынды қылып қаламнан қашқан,
Сорап келдим Зийўар атлы мийманды.

Маған салған естен шықпас қайғы-зар,
Енди меннен көшти перилик ажар,

Ашық болса кетпес еди жанымнан—
Мен өлимди көрдим оған миясар.

Ағызды көзимнен қанлы жасымды,
Өлтирипти Мурғызардай қусымды,
Тауып берсең Зийұар атлы батырды,
Кабап қылып қақлар едим гөшини.

Айнажамал арыұға,

Сонда З а ў р и я сөйледі:

— Айнажамал, сизге айтар сөзім бар,
Таусипинди жеткерипти ахмақ шал,
Ашық болып айдай болған жүзиңе,
Бир шыбын жанына салыпты азар.

Сендей қыз, деп шығыпты ол журтынан,
Азап шеккен, ақырет көрген, жутып қан,
«Қыйлансам, өзим-ақ қыйланайын», деп,
Изине ертпеген қасла қеш бир жан.

Нешше күнлер жоллар жүрген далада,
Ушыраған жан көрмеген бөлеге,
Сениң ушын шеккен жәбир-зулымды!
Айналып келипти анам бағына...

Сол жерден жегенди сорамай тағам,
Зийұарға жегени болған қарақан,
Қәхәрленип, дуұа менен бәнт етип,
Кийик қылған ғош жигитти сол анам.

Бир кийик жетелеп келди атыны,
Мен өширдим анам жазған «хатыны»,

Сер салып қарасам турған бир гөззал,
Соң сорап таныдым қаслы-затыны.

Шарап берип тарқаналы қолымнан,
Қырқ қыз хызмет етти оңлы-солынан,
Үш күн удай оған қылдым зияпат,
Бирақ ол жүрмеді айтқан жолымнан,

Ашық болдым гирбиңи жоқ етине,
Қар үстине қан тамғанда, бетине,
Ашылған қушағым орнына түспей,
Қайыр тепти жүрегімнің шетине.

Арзымды еситкил хәй, Айнажамал,
Қанжар урды, аямады өз тәнин—
Ол өлгенше саған болған интизар,
Ашыұдың дуұасын оқыды қызлар.

Ол көрмеді мени өзине миясар,
Жарамайды сеннен өзге хеш бир яр,
Аманатын алып қайтқан қалаңнан,
Усы күн бизлерге мийман ер Зийұар.

Перийзада Айнажамал,
Бир ақшамғы түсинде,
Әйлеген еді Зийұарға,
Аппақ тәнин миясар.
— Өзим болсам патшаман,
Жаныма келтирип сөйлесем,
Сүйген ярым Зийұарды.
Дәүпери маған не қылар?
Кимнің менде хақы бар?—деп,
Заўрияға қарап,
Айта берди шешилип,

Ер Зийұар жайлы сөз сорап:

— Заўрия, еситкил, айтайын зарым,
Жигитти көрмекти мениң әрманым,
Айттың маған хақыйқатлық сөзиңди,
Енди алдыма келтир батыр мийманың.

Бағларың ашылып дөнген лалазар,
Яр менен сөйлеспе, тарқамас қумар,
Дәўпери келмей алып келгил Зийұарды,
Егер көрсе қияметлер қурылар.

Патша болмас дәўпериге хаялдан...
Бизге буйырғандур бундай ер султан,
Билип болмас адам алдындағыны,
Дийдар қияметке қалмасын мийман.

Шақырсаңыз бунда келер мәрт палұан,
Адамзат ишинде өзи ер султан.
Келгенде бермей-ақ қойсын сәлемин,
Ер өзін жоқары тутса қатыннан!

Бул сөзлерди еситип,
Заўрия турды буралып,
Үстине кийген көйлеги,
Пәшек гүлдей оралып.
Нәзери төмен баладай,
Жетип келди қыйланып,
Сөз айтады Заўрия,
Ер Зийұарға толғанып:

— Қасларың қыйылған, келискен сымбат,
Жамалың болыпты қызларға қымбат,
Сахраға кетипти «дәўи, периси, —

Оңашада келсин», дейди перийзат.

«Өлтирер», деп шекпе батыр уўайым,
Сарғаймасын сәўле шашқан шырайың,
Мениң менен жүргил ярдың қасына,
Сол ярыңнан мен тиледим гүнайың,

Деген ўақта ер Зийўар,
Ырғып турды орнынан,
Алтын қамарды буўып,
Шәмсиден шекпен кийеди,
Еки алма қолында,
Қонақлар жатқан сарайға,
Әдеп пенен киреди.
Қыз орнынан турады.
— Көрисиңиз, ханым,—деп,
Ортадағы Заўрия,
Қыздан руқсат сорады.
Қол узатты ер Зийўар,
Айнажамал сулыўға,
Сыңқылдап сырттан күлисти,
Пейли тар, қызғаншақ қызлар
Еки ашық сол жайда,
Душпанларға билдирмей,
Бир-бириниң жүзигин,
Еки ашық өз қолына,
Ийба менен салады.
Мойынынан қушақлап,
Тарса қатып сүйисип,
Шырмаўықтай шырмалып,
Отырыса қалады,
Кеўлинен дәртти кетирип,
Маўқын басып сүйисип,
Ашықлық машқын жетирип...

Отырғанлардың үстине,
Самандун деген ол залым,
Аспаннан түскен бәледей,
Жети қат көктен секирип,
Қәпелимде келип қалды,
Айнажамал перийзаттың,
Жағасына қол салды.
«Қолындағы жүзикти,
Бергил, алып кетейин», деп:

— Арзым есит, Айнажамал, эй жанан,
Көп жыллар болдың сен бизлерге султан.
Мурғызарды әрман менен өлтиртип,
Сен бүгин айрылдың патшалығыңнан'

Ашықлық дәртине табалмай даўа,
Мениң менен қус сап шықтың сахраға...
Алдым басындағы алтын тажыңды,
Енди бергил мөр салдырған жүзикти!

Қол жуўдың басыңа келген бахытыңнан,
Атлап өттің сирә сөнбес сақтыңнан.
Ата жолы орның босқа қалдырып,
Сен айрылдың алтын тажы-тахтыңнан!

Дусласыпсыз бириң бүлбил, бирин, гүл, —
Саған несип болды Хорезмдей ел,
Хызметінде мудам болған дәўпери,
Бүгинги күн таслап кетти сени тул.

Жүрегиңнің майын таўыпсаң жас жан,
Өлгенше сүргейсиз әрмансыз дәўран,
Зәлел бермей бизлер буннан кетейик?
Бериң қолды, дийдарласың хош аман.

Айнажамал бул сөзди еситип, «Дәўперилер, ярыма зәлел бермей кетсин», деп қолындағы жүзигин алып, Самандунге берди. Дәўперилер сарайды үш айланып, Айнажамалдың азасын тутып, көкти жанғыртып, үш мәртебе шақырып, көзден ғайып болды. «Бир яр» деп патшалықтан айрылып, дүнья жүзине сыймай, Айнажамал ер Зийұарды қыймай, оңашада ғана сөйлесер еди. Бир-бириниң мойнына қолларын салысып, үсти-үстине поса алысты. «Ах» урғанда аўзынан отлар шығып, Хорезм елинде, Хәсеншаның шәхәрінде көрген ўақыясын бир-бир тәрип қылып Айнажамал ер Зийұарға не деп турыпты:

— Яр излеп елинен шығынған султан,
Хаслың адамзатдур ғайратың тасқан,
Дослық сырын бир-бир баян әйлейин.
Бул жолларда жақсылық аз, көп жаман.

«Тахттан айрылдым», деп қылмайман әрман,
Тарықсам дәртиме сен болғыл дәрман,
Азап шектиң мениң ушын дүньяда,
Сени қосқан қудайыма ырзаман.

Сен билмессең—мениң жүрегим сызлар,
Жанынан жибермес әмеңгер қызлар...
Ғарры атаң бенде болды қалмаққа,
Болмас бул дәўран сизге миясар.

Елиңди уйқыда шапқанды душпан...
Тулпарың жүйрикдур қанатлы қустан,
Ырза болсын қублагахиң атаң да,
«Халқым», десең тезирек атлан мәрт палўан.

Ойыңды аўдар айтқан хәр бир сөзиме,
Тилсим менен көрсетейин өзиңе,
Мәслик қурып жата берсең, ер Зийұар,
Жаслар толар сениң гәўхар көзиңе.

Ноғайлыдан сел-сел ақты қызыл қан,
«Ер Зийўар» деп налыс етер сансыз жан,
Минсең батыр тулпарыңның белине,
Рахмет аларсаң туўған халқыңнан.

Айнажамал бул сөзди айтып болған соң ер Зийўар ақылына келип, кимнің дос,
кимнің душпан экенин билип, қызға қарап, айтып турған қусайды бир-еки аўыз
жуўап:

Кеўилимди хошладың көрсетип хўрмет,
Мен ушын Заўрия шекти көп мийнет,
Сол баслап апарған шәмен бағыңа,
Таслап кетсек оны болмаспекен ақырет?

Сөзимди тыңлағыл турып бетпе-бет,
Сениң жолыңда етти маған мириўбет,
Заўрияны бирге алып кетпесек,
Дўньяда адамлар айтпай ма нәлет?

Зийўар менен Айнажамал бул ойласықтан кейин жүзлери солып Заўрияның алдына
барды.

Гүләән азық-түлик, жаў жарағын тайынлап, Заўрия қолына тулға-рәҳимилин алып,
жер жүзине көз салып, ер Зийўарға қарап не деп турыпты:

— Бағдың гүли әлўан-әлўан лала ма?
Дослық қылған мәрт айралық сала ма?
Күлип-ойнап кетиң мениң жанымнан.
Қосылған яр бундай қапа бола ма?

Ўақты жетсе сарғайып атар таң,
Жамалыңды көрип шықты тәннен жан,
Қайта-қайта «ах» урасаң, ер Зийўар,
Кимлер салды кеўилиңизге қайғы, әрман?

Душпан болса мәртке салар бәлемат,
Екеўиңди қосып болды кеўилим шад,
Сен муңайып неге қапа боласаң?
Ойындағы әрманыңды тезирек айт.

Сонда турып ер Зийўар,
Жылай берди зар-зар:
—Қәўендерим Заўрия,
Ашықлықтың зардабы,
Көкейимди тиледи.
Жақсының айтқан сөзлери,
Ақыры бир күн келеди.
Оқыған адам шамалап,
Алдындағыны биледи.
Оқымай надан қалғанның,
Қылған исин қәйтейин?!
Рәҳимилин алса қолына,
Дүньядағы көринисти,
Сендей гөззал биледи.
Арыўлығына жарасқан,
Ақ жүзинде барды қал.
Келген шығар ойына,
«Өзине мени ер Зийўар,
Көрмейди,—деп, —миясар».
Алдыңа басты қойғаным,
Жалғыз жаным саў болса,
Ортаға салып дослықты,
Бирге өлмек әрманым.
Сол ўақтыңда Заўрия,
Рәҳимилин қолға алып,
Жер жүзине қарады,
Қиялын берип көз салып...
Ер Зийўардың елин көрди,
Жылап жүрген естен танып.

Мәртти жоқлап турған екен,
Аға, ини, туўған халық.
Буны анық билип Заўрия,
Зийўарға қарап иркилмей,
Көргенин етти жәрия:

—Қулақ салып, арзым есит Зийўаржан,
Атланбасаң сен қыларсаң пушайман,
Қоршап апты Ақжүримди душпанлар,
«Зийўар» деп жанғырар жер менен аспан.

Иркилсең еллерің қурыр нәўбәхәр,
Ноғайлыға душпан төккен уў-зәхәр,
Атланагөр туўып-өскен жериңе,
Тез бармасаң қарап қылар қалмақлар.

Дәркәр емее бул күнлерде сәўер яр,
Сәл егленсең олжа болар ноғайлар,
Сен бармасаң халқың түсер қуллыққа,
Қартайғанда ата-анаңды көрип қал.

Ғазы-үйрек атыўды енди қоялы,
Шер тарқатып қан төккенди қыралы,
Дәўперилер бул бағыма келалмас,
Ашыўлансам бағым мың жыл турады.

Сол гәпти айтып Заўрия
Айнажамал арыўға,
Таярлады бир атты,
Кескир қылыш полатты.
Жети нардың үстине,
Азық-түлик сайлады;
Жети нардың үстине,
Қарыў-жарак тайлады;

Жети нардың үстине,
Алтын, гүмис жыйнады.
Тазартпаға жерлерин,
Аспаз, суўшы, ерлерин,
Үш күн бурын Хорезм,
Шәхәрине айдады,
Үш күнге дейин Заўрия,
Қызлар менен ер Зийўар,
Бағы менен сарайды.
Жан кирместей бәнт қылды,
Дөгерөгин тилсиматлап.
Заўрия тулпарға минип,
Қыз бенен Зийўарға қарап,
Бир-еки аўыз сөйледи:

Зийўар батыр, сизге айтар арзым бар,
Сабырәйле, жан өлтирме, төк қәхәр
Хийле менен тутып алсақ душпанды,
Нахақ қанлар бизге болмас миясар.

Зийўар мәлим болса журтыңа атың,
«Адам қырмақпеди сениң мурадың?!
«Душпан-ғой» деп ат қоймағыл қалмаққа,
Аман барсаң көргил мениң ғайратым.

Сабыр етсең, дос болады көп душпан,
Адам болған бийгүнадан төкпес қан,
Еки жақтың тыныш елин азғырып,
Бир-бирине қарсы қойған мола-ийшан.

Елиңде алжыпты мола-ийшанлар,
Парахат халыққа салған қайғы-зар,
Көрсетейин барсам оларға күшимди—
Адамзат кеўилини сөз бенен бузар.

Қылыш урсақ жоя-жоя ағар қан,
Сөйтип мәртлер көп халқынан айрылған.
Сырын айтып бир-бирине жаманлап,
Еки елди жаўластырған молла-ийшан.

Батыр қылар саўаш күни ерликти,
Молла ислер хан қасында пирликти,
Тайпа елде гүнә болмас ер Зийўар,
Есинде сақлағыл аўыз бирликти.

Қалмақтың еллери—ноғай еллери,
Аўзы ала болған өңкей беглери,
Қан төгиўге себепкерди өлтирсең,
Көпшилиқ халықтың тарқар шерлери.

Хаққа жетсин бул зарым,
Айтып болдым сөзимди,
Ат ойнатқан жырағың,
Ойға алған бирли-ярым.
Еменқиял еллери,
Болсын сениң байрағың.
Бул сөзлерди айтқанда,
Қызлардың көзи жайнады.
Астындағы тулпарлар,
Көкке шапшып ойнады,
Таўдың басы тарады.
Күнлердің күни туўғанда,
«Билимли» күнге жарады.
Шапқан аттың дүбири,
Жаңғыртып таўды барады.
Мезгилсиз атты айдады,
Мийнет етпей, азап шекпей,
Парахат турмыс қайдады?!

Қуўырмаштай қуўырып,
Жердің шаңын суўырып,
Өзиң көрген Заўрия
Жолларды баслап барады...
Буның билгирлигине,
Ер Зийўар Һайран қалады.
Үш ярым күн болғанда,
Жаңлаған мылтық даўысы,
Шуўлаған елдің наласы,
Қулақты жарып барады.
Омыраўына қадалады,
Оқ болып халықтың көз жасы,
Елдин ғамын ойлағанның.
Сарай ишинен шығады,
Бир қара шор көп адам...
Арасына қараса:
Бир қолында, тәсписи,
Қыдыр деген молласы,
(«Ақылгөй», Қалмақ данасы»),
Әдил патша Һәсеннің,
Қолын байлап артына,
Жүрсе, жанын азаплап,
Сақалынан тутады:
—Зийўарың қайда сениң? – деп,
Басына қамшы урады.
Буны көрип ер Зийўар,
Көзлери оттай жанады.
Жаўдың берген қорлығына,
Иши-ғыж-ғыж қайнады.
«Ат қояман қалмаққа», деп,
Аш арысландай Һарлады.
Сол ўақтында Заўрия,
Бир-еки аўыз тәселле айтып,
Зийўарға қарап зарлады:

— Ушырмағыл басқа қонған қусымды,
«Сен» деп ерттим бирге хәмме қызымды,
Ғош жигитке сабырлылық пайдадур,
Қулақ салып тыңла мениң сөзимди.

Барған менен қарсы турар қалмақлар,
Қайта оған биз салармыз қайғы-зар,
Кейнимизден Жаҳан келип жеткенше
Сен бир заман сабыр еткіл, ер Зийўар.

Атты шаўып алмағыл сен қаланы,
Үйме өликлерге жасыл даланы,
Қылыш жумсап, гелле кесип, қан төгіп,
Зар жылатпа қатын менен баланы.

Сениң ушын мен жумсайын зибанды,
Қырсаң танымассаң досты, душпанды,
Мәрт болған соң сеннен саўға тилеймен,
Сәл сабыр ет, шақырайын Жаҳанды.

Сол ўақлары болғанда,
Әжайып сыйқыр урады,
Заўриядай перийзат.
Ғарры менен кемпирдин,
Қатын менен баланың,
Тиришилик еткен инсанның,
Бул даўысты еситип,
Ақылынан айрылып,
Сам-сазы шығып қалады.
Шийрин жанын қыз Жаҳан,
Халық қаны ушын қыйнады.
Урыспазларды ләң қылыўға,
Белине күшин жыйнады,

Атты ойнатып жиберип
Сансыз қалмақ ләшкериниң,
Дөгерегин үш айланды.
Ақырында бул Жаҳан,
Ортаға өзін урады!!!
Адам билмес көзи илмес,
Шеберлигин қылады.
Сол илимниң күши менен,
Жанай менен Абақандай,
Сумлардың тилин байлады.
Изине ерип сансыз адам,
Зийўар атлы батырға,
«Бағындық», деп зарлады;
«Алпыс еки хәмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Молла менен ийшаннан,
Алдандық», деп шуўлады.
Бул оқыўдың күдиретинен,
Қалмақтың не бир бийлери,
Мектептеги балалары,
Қуўанып күлип ойнады.
Әўел—урыс, кейин—дослық,
Халықтың ишин жайлады.
Ғайратын көрип Жаҳанның,
Батыр туўған ер Зийўар,
Атасын барып қушақлап,
Сүйип сонда зарлады.
Атасының қасында,
Қыдыр менен Абақан.
Ер Жанайды айнытқан.
Бир жүз жетпис бар еди,
Қалмақтың ийшан-молласы—
Бәрін қойдай байлады!
Алып барып ер Зийўар,

Атасын тахқа миндирип,
«Отыр ата», дегенде,
—Мурадыма жеттим,—деп,
Атасы еңиреп бийшара,
Тахтан таслап өзини,
Ет бетинен қулады:
—Хан тухымы қурысын,
Бек тухымы жоқ болсын,
Халықтың ери ел ушын,
Хорезмге хан болсын.
Меннен қалсын бул нәсият,
Балам болғыл саламат,—деп,
Хәсен деген атасы,
«Хәк» деп өтти дүньядан.
«Алпыс еки әмелдар,
Жетпис еки мөхирдар,
Алынды,—деп,—орнынан».
Шыңғырып кетти салған жар.
«Хан тухымы қурысын», деп,
Ақтамақтай арыўды.
Ол зыйыққа миндирди,
Бир жүз жетпис молласын.
Парахат елди шуўлатқан,
Шыны менен ант айтқан,
Жанларды дарға астырды,
Адам қанын ишиўге.
—Улды айырдың атадан,
Ерди қылдың сергиздан.
Дос елди еттиң сен душпан,—деп,
Дүмше молла Қыдырды,
Гүржилерге тарттырды.
—«Мен», «мен» деген беглерди,
Жас баладай еңиреттиң,
Ғарры менен кемпирди,

Аш гүзендей зарлаттың,
Хәсеншадай патшаның,
Халқына келип оқ аттың.
Хан жазасы сол саған,—деп.
Абақандай патшаның,
Аўзына қазық қақтырды.
Басшы болған бийлерин,
Әрманлы қылып өлтирди,
Молла менен ийшанның,
Ер Зийўар үнин өширди.
Көзи қыймады Зийўардың...
...Өлтириўге Жанайды.
Жаханды берип Жанайға,
Әдиллик пенен сорады.
Он жети ай дегенде,
Қалмақ пенен ноғайлы,
Араласып ел болып
Қатын менен баласы,
Ойнап-күлип қосылды.
Душпанларды (қыйратып,
Дәўран сүрип нешше жыл,
Оқыўдың күшин ер Зийўар,
Сол заманда сынады,
Ақжүримдей шәхәрде,
Көрди шадлық заманды.
Ядында сақлап Қурбанбай,
Халық арасына таратты,
Ер Зийўардай дәстанды.

Қурбанбек

Әййем заманда, сол заманның қәдиминде, жетти пайтах ноғайлы елинде. Алаўша деген зулым хан болды. Ели—халық оның сорамында «Қашан бул бәледен қутылар

екенбиз?!» деп күнин зорға көріп, тиришилик етті. Соның елинде Ердара деген бий жасады. Бийдің екі баласы бар еді. Бирисинің аты Қарры бий: ол Кандехар деген елге қоныс басты. Буның бир баласы болып, атыны Султан батыр дер еді.

Ердара бий басқа бир баласына Қара бий деп ат берді. Қара бийдің бир баласы болды. Атыу сораһаң Қурбанбек батыр дер еді. Ерлигинің белгиси: атса мылтық өтпеген шапса қылыш кеспеген.

Қурбанбектің Мақсым қыз деген қарындасы болды. Сейилханның қызы Мәлиһка кубба оның ҳаялы еді. Бу перийзат ҳәм баҳадыр палўан, ҳәм илими де көп нашар болып шықты. Ол алдындағы қырқ жыллықты, кейниндеги қырқ жыллықты оқыўы менен билип турды.

Қурбанбектің ерлиги асып, ғайраты тасып, ҳәр елге батырлығын билдирип, қас еткенин өлтирип, «Дәўир кимнің дәўири—Қурбанбектің дәўири, заман кимнің заманы—Қурбанбектің заманы» болып, тулпарын мейлинше минип, қусты мейлинше салып өмир сүрди. Оннан ҳәтте Алаўша хан да айбьнатуғын еді.

Бир күни Қурбанбек Мәлиһка айым менен бирге тесекте жатқанда:

Таң мезгили болғанда.

Батырдың оянар шағында,

«Ғапыл қалма балам»,—деген

Қулаққа саза келеди:

«Әй, Қурбанбек, перзентим,

Тур орныңнан, тур, деймен!

Қанатлы қара тулпарға,

Мақпалдан беллик сал, деймен!

Алдыңа дабыл бөктерип,

Ийиниңе қалқан өңгерип,

Дал бедеўге жем берип,

Қара бийдей атаңнан,

Барып пәтия ал, деймен!

Шейирхан деген патша бар,

Ол залымның кеўилинде,

«Қурбанбекти өлтирип,

Қул қылып ноғай журтыны,

«Алсам», деген ойы бар.

Сен атыңа минегөр,
Ол қалмаққа барагөр,
Жекке өзиң кетегөр,
Жолдас алма жаныңа.
Айтып болдым сөзимди,
Балам, өзиң бил енди».
Қурбанбектей ғош жигит,
Сескенип орнынан турады,
Қанатлы қара тулпарға,
Мақпалдан беллик салады,
Зербаптан терлик салады.
Тулпар атын безентип,
Саўытын кийип алады,
Көк полатқа ғарқ болып,
Қара бийдай атасының,
Алдына барып ғош жигит,
Бүгилип сәлем береді.
Қурбанбектей батырдың,
Қабағынан қар жаўыпты—
Буны көрип Қара бий,
Бийықтыяр болады,
Қурбанбектей баласынан,
«Жол болсын», деп сорады.

—Ата-анаң, балам, болды интизар,
«Перзент» дийип сол кәбаңыз зары-зар,
Мен қарасам айдай болған бетіңе,
Қабағыңнан негедур, балам, қар жаўар.

Сәлем бердің, келип балам, таң сәхәр,
Маған айтатуғын қандай арзың бар?
Не себептен келдің мениң қасыма,
Қайсы журтқа, балам, етерсең қәхәр?

Сен ялғызсаң ялғаншыда бәхәрим,
Сени көрип мениң кетти қарарым,
Айта бергил әрманыңды, перзентим,
Қайсы ханның шәхәрине сапарың?

Сонда Қурбанбек атасынан жуўап сорап, былай деди:

—Он төртимде қолыма алдым әсбәхән,
Айбатымнан титирер еди жер-жәхән,
Сәхәр ўақта хабар берди әрўақлар,
Сапар тарттым елатына Шейирхан.

Хәр шәхәрде сайрар мурғызар,
Ғайрат тасып, болдым бийқарар,
Сапар еттим залым Шейир елине,
Қублағәхим, хош қал меннен аллияр.

Мен бармасам қалмақлар болар маған қас,
Ғош жигитке аты болады жолдас,
Мен бараман залым қалмақ елине,
«Хош бол та көргенше,—деймен, яры-дос».

- Барғыл, балам, аллияр,
Алла болсын хабардар,
Аман барып саламат,
Саў келгейсең перзентим.
Халқымның кеўли болсын шад, -
Деп атасы сол жерде,
Пәтия берди Султанға.

Батыр Қурбанбек атының басын бурады, аяғын тиллә зәңгиге тиреди. Мақсым қыз қарындасы менен Мәлийка қубба айым «Жол болсын» сорап жақын келеди.

Баҳадыр әўели қарындасына былай деди:

— Ата-анадан бирге туўдың мехрибан,

Сапарым бар залым патша Шейирхан,
Мен бараман сол залымның елине,
Та көргенше хош аллияр, Мақсымжан.

«Аға» дийип сал жигерим зарыў-зар,
Сеннен басқа мени кимлер қайғырар?!
Мен бараман залым қалмақ елине,
Хош бол, қарындасым, хош қал аллияр.

Соң қатынына қарап не дейди:

—Хеш солмасын мың гүлиңнен бир гүлиң,
Шекерден мазалы сөйлеген тилиң,
Мен бараман Шейирханның елине,
Хош аллияр та көргенше, сәўдигим.

«Саўаш дийип сайлап миндим әреби ат,
Ғақ жолына енди қылдым ықтықат,
Сапарым бар залым қалмақ елине,
Та көргенше хош аллияр, перийзат.

Сол гәпти айтқан шағында Қурбанбекке қарап Мәлийка қубба айымның, «Сәўдигим ерим, сеннен қалмаспан», деп, бир жуўап айтқан жери:

—Саған қылдың жалғаншыда ықтықат,
Мәрт өлгенде душпан кеўли болар шад,
Изінде жоқ «ата» дерге бир перзент,
Өлмей қалмас, сеннен мендей перийзат.

Сениң Мақсым атлы қарындасың бар,
Оққа ушсаң патша-ханның қуўанар,
Сениң менен өлсем жоқдур хеш әрман,
Бирге қылсам залым қалмаққа сапар?

Атым батыр Мәлийкадай қуббаман,
Сапарым бар болса мениң Шейирхан,
Өлсем жаўда бирге енди қосылып,
Еки дүньяда да қалмас менде ҳеш әрман.

Сол сөзди айтқан мәхәлинде, қарындасы Мақсым қыз «Мен де кетермен», деп бир сөзи айтты:

—Атым Мақсым, жалғаншыда төремен,
Зия-зулпым бестен таллап өремен,
Сени «батыр», «палұан» дейди, жан аға,
Сол саўашта ғайратыңды көремен.

Жигериңмен, жалғаншыда ҳәм жаның,
Мен нашарман кеўилимде көп әрманым,
Болса сениң менен бирге сапарым,
Ғайратыңды мен, ағажан, көрермен.

Қарындаслы ғош жигиттиң кеўили шад,
Сениң менен минсем сайлап әреби ат,
Алсаң Шейир залым ханның еллерин,
Ғайратыңды көрип қылайын мурад.

Сен кеткенде ағар көзден қанлы жас,
Әрмандаман, болмай қалсам ес-жолдас,
Таслап кетпе жалғыз, аға, мени де,
Ғайратыңды көрип болсын кеўилим хош.

Көрген түси ядына келип толғанса да, «Бириси қарындасым, бириси қатыным,
буларсыз боларма мениң жолларым», деп батыр тәўекел қылды: үш атлы болып
Шейирхан патшаның елине атланды.

Қурбанбектей бағадыр,
Минди атының белине,

Шықты қызыл шөлине,
Астына минген тулпарға,
Сол ўақтында «шўў» деди.
«Шўў» дегенде гўўледи,
Толықсып аққан дәрьядай,
Мың тоқсанлық жорғадай,
Қубылып ойнап барады.
Алты күнлик жол жүрди.
Қарсы алдына қараса—
Бир бәлент таў көринди.
Барса таўдың қасына,
«Ал-қа-ал!» деген бир даўыс,
«Қайда?» деген бир даўыс,
Өз-өзинен шығады.
Шаң бурқыды хаўаға,
Жәхән кетти қалтырап!!!
Көп дүбирли еситилди.
Алтын баслы ақ кийик,
Ол кийиктиң басында—
Ҳалласланған ақ сунқар.

Сонда кийик жаныўар,
Мойынын атлыға бурады.
Пана билип батырды,
Өзин барып урады.

Батыр «Мени пана билип, өзін урды, мен кийикти азат қылайын», деди де ақ сунқарды атып өлтирди. Соң «Буни ким қуўалап киятыр екен?», деп төрт тәрәпке көз салды.

Қарсы алдына қараса—
Қайтпас темир реңли,
Дәў сыяқлы бир жигит,
Аттың басын бурады,
Айбатланып турады.

Қурбанбекке ол қарап,
«Не себептен азат еттің?!» деп,
Былай жууапты сорады:

—Ашық болған бул дүньяда зар урар,
Нәмәртлер өзиниң жанын қайғырар,
Бул майданда шөлди гезген жалатай,
Сени нетти бизиң салған ақ сунқар?

Бул майданда азат қылып аңымды,
Не билгениң барды сениң, геллеғар?!
Атым батыр, ялғаншыда бир султан,
Айбатымнан титирер жер менен аспан.

Қутылмағың бул майданда нағұман,
Өз-өзинен дүнья болды саған тар,
Оқып көргил ийманыңды булманда,
Жетпес қазаңа себеп болдың, геллеғар!

Жаныңда бареки бирдей хұр жанан,
Хәдден асып жүдә болыпсаң бийғам,
Ғайрат болса, қууатыңды ет маған,
Әрманлы өлмегил майданда, султан.

Сонда Қурбанбек сөйледі,
Сөйлегенде не деди:

—Ал бетиңе қарасам,
Әлий пирге мегзерсең,
Түү сыртыңа қарасам,
Тууған нарға мегзерсең.
Әуелден атыңды айтагөр,
Қайсы бағдың гүлисең?
Сен екенсең шахзада адам,

Жылаўында Шәхимәрдан,
Сениңде жоқты дүньяда адам,
Әдепсизлик пенен сорадың,
Мениң ҳаслы-затымды,
Өзиң атыңды айта бер,
Бийәжел өлмей, жас уғлан.
Қай шәменниң бүлбилисең?

Бул сөзди еситип, батыр бала Қурбанбектиң әдебин туты. Атынан түсти. «Меники қәтелик болған екен жаман айтсам да мениң ҳаслы-затымды жақсы сөз бенен сорады», деп Қурбанбекке қарап, бала батырдың сөйлеп турған жери:

—Айнанайын ағажан,
Ҳаслы-затым сорасаң,
Қандехар деген қала бар,
Аспан менен барабар.
Ол қаланың ишинде,
Қарры бийдей атам бар.
Жети пайтах елинде,
Алаўша ханның халқында,
Емирлан деген жайында,
Қара бий деген бабам бар.
Қара бийдей бабамның,
Жөргегинде бас кескен,
Патшалар менен қас болған,
Пақырлар менен дос болған,
Мәртлигин халыққа билдирген,
Қаст еткенин өлтирген,
Қурбанбек деген ағам бар.
Оны «батыр» дейдилер,
Тағы «палўан» дейдилер.
Сол ағама бараман,
Аўы болса аўлайман,
Даўы болса даўлайман,

Жаўы болса жаўлайман,
Отыны менен киремен,
Күли менен шығаман.
Душпанға отлар жағаман,
Батырлықты, жан аға,
Талаптар қылып бараман.
Қурбанбектей ағамды,
Излеп енди бараман.
Қурбанбектиң иниси,
Атым Султан Қараман.
Алтын тажың басыңда,
Еки арыўың қасыңда.
Садағың аўзы шашақлы,
Атыңның мойны қылшықлы,
Садағыңа шалғаның,
Ләли-жәўхәр пышақлы,
Аға қайда барасаң?
Сонда
Қурбанбек не деди:
—Айнанайын, жан иним,
Бағ ишинде бүлбилим,
Сағынғаным сен гүлим,
Жалғыз едим дүньяда,
Болдым енди инили,
«Қурбанбек» деген батырың,
«Аға», деген палўаның,
Танысаңыз мен иним.

— Иним, сапарым—Шейирхан қалмақтың елине. «Тахтын тартып алып өлтирсем, пақырларын күлдирсем, залымларын жылатсам, сөйтип закат алып қайтсам, елиме жетсем» деген мақсет пенен баратырман. Сәўдигим менен қарындас хәм сен де болсаң мениң менен бирге қалмақ журтына жолдас? Ат қоямыз қалмаққа екеў-ара басма бас. Барар болсаң қалмаққа, атыңа мин қолайлас. Қызығын бирге көрейик. Басшы болып жүрейин, ғайратыңды билейин. Қылышыңнан қанлар шаш! Батырлық

деген жаманды, қумарың болса палұанлық, менин менен бол жолдас.

Аға менен ини табысып, төрт көз түүел болды. Төртеуі бір болып тулпардың белине минип, төрт күн тамам жол жүрди, аз ғана емес мол жүрди. Шейирхандай қалмақтың Кесал деген дербенти аспан менен уласып, қарсы алдында көринди. «Тақыртау» деген тауы бар екени ол дәрбенттің алдында. Тақыртауда мәртлер иркилип турады. «Қарындасы мениң сәўдигим! Сизлер нашарсызлар: бизлер дәрбенттен хабар алайық, усы манда сабыр қылың. Қалмақтың қарауылы, болмасын», — деп Қурбанбек еки нашарды таслап, Султан батыр екеуі дәрбентке қарап ат қойды.

Шейирхан қалмақтың дәрбентте қарауыл болып тұрған төрт батыры бар еди. Биринің аты—Қодар, екіншисинің аты—Омар, Үшіншисинің аты—Саўдар және биринің аты—Томар. Төрт қалмақ сол ұақлары киятырған еки жигитти көрди. Төртеуі ат қойды, Қанатлы қара тулпарлы Қурбанбекке қарап былайынша абай-сиясат қылды:

— Хәй, қара атлы, қара атлы,

Таслап белден полатты!

Тартарсаң бизден азапты!

Тасламасаң полатты,

Көрген күнің қарапты.

Атыңнан түс сен ғұмша,

Абирей барда геллеғар!

Бул сөзлерди еситип,

Ат басындай сом жүрек,

Сарайында туўлады,

Жаўды батыр көрген соң,

Жаўға қарап сөйледи:

—Атаңа нәлет, ийт қалмақ!

Аўзы қанлы бөрилер!

Несийбемнен көрермен,

Өлсем шейит боларман,

Өлтирсем хәм мен разы.

Усыны айтып Қурбанбек,

Найзаны қолға алады...

Бийжай тийип найзасы,

Қодар деген ол залым,
Атынан сонда қулады.
Султан деген бул бала,
Оны байлап алады.
Омар деген батырға,
Қурбанбек найза салады—
Ол да аттан қулады.
Султан деген бул батыр,
Оны да байлап алады.
Қалды еки батыры...
—Пайтах ханның елинде,
Алаўша ханның шәхәрінде,
Қурбанбек батыр дейдилер,
Әне мениң атымды

Жанымдағы Султанзада деген батыр. Шейирхан деген патшаңа айт: тахтынан түссин, патшалығын тасласын, пақырлықты басласын! Мен үстине бармайын,—деп екеўиниң қулақ мурынларын кесип, атларын тартып алып, оларды жаяўдан-жаяў Шейирхан патшаға қарай айдап қоя берди.

Шейирхан тилла тажы басында, алтмыш еки хәмелдары, отыз еки мөхирдары қасында, алтын тахтың үстинде отыр еди. Патшаның алдына барып, қулақ-мурынлары кесилген батырлары, сум хабарды айтты:

Атланды ноғай беглери!
Жылаўында мен көрдим,
Шәхимардан пирлери.
Келсе алар қалаңды,
Жетим етип балаңды,
Жорттырар ғарры анаңды.
Бермесен закат, Шейирхан,
Қутылмағың гүманды.
Қалаңды жағып күл қылар.
Жумырықтай кесегин,
Келиге салып уўатар,
Қәлбирлеринен елетер.

Тахтыңда маймыл ойнатар.

Тили шыққан балаңды,

«Ағам» дийип жылатар.

Төрелеринди аттырар.

Күн көрмеген қызларыңды,

Базарма-базар саттырар.

Қайдағыны таптырар

«Закатың таяр қыл», деймиз,

«Тахтыңнан түсип бар», деймиз,

«Тахтыңнан түсип бармасаң,

Жалғаншының тажжалы,

Қурбанбек деген бул», деймиз,

«Ендигисин, Шейирхан,

Султаным, өзиң бил», деймиз.

Сол ўақта Шейирхан патша «Жаллат!» деп бақырды. Жети жаллат «Ләббай»,—деп хәзир болды. «Өтириктен маған жаў келди деп, журтқа басқы берип, мениң елимде Қурбанбектей батыр жоқ па екен?! Ханлығымды писент илмей жаў жағымнан елши болып келген залымларды өлтириңлер!»—деп екеўин жети жаллаттың қолына тапсырды.

Өз-өзинен шоршынып,

Қәддине келмей тырысып,

Сары жығасы дирилдеп,

Көпек ийттей гүрилдеп,

Әскерлерге ақырып,

Жар урдырды қалаға,

Ат шаптырды далаға.

«Ел шетине жаў келди»,—деп,

Аласат қосты сол ўақыт,

Қатын менен балаға.

Залым патша Шейирхан,

Шийрин жанды қыйнады,

Қалада ат ойнатты,

Намазшамның ўақтында,

Қурбанбектиң үстине,

Алты топты сүйретти.

Темир арба ғыратты,

Аўыр иске айдатты,

Алтын бас қара туў менен,

Қос сырнайды тарттырып,

Нақыраларын қақтырып,

Жер тербелтип толғантты.

Бул әскердің саны жоқ,

Ақ әлем де көк әлем,

Алшақлап қалмақ жол жүрди.

Таң сарғайып атқанда булар Қурбанбек жатқан таўдың сыртына жақынлады. Сол ўақтында Қурбанбек бийперзентлигине күйинди, кемлик келип, әрўақты яд етип, көзинен жас алды. Көзинің жасын Султан көріп, буны өзінше пәмлеп, пушайман жеди, «Мен бир батыр излеп келсем, бундай истиң үстинен шыққан екенмен.

Қалмаққа өзим атланайын. Жасы үлкен енди рухсат сорайын», деп Қурбанбекке қарап бир сөз айтты:

—Аға, есит мениң айтар зарымды,

Батыр қайғырар ма тәнде жаныны?!

Муңаймағыл жаўды көріп, жан аға.

Қорықсаң бер рухсат мендей балаға?

«Пирим» деп сыйынып хәм тутып ядқа,

Мен кирейин, аға, мәртлик урысқа?

Қорқа берме, қалмақлардан қәўип етип,

Саўашымды, аға, қылғыл тамаша.

Сонда турып мәрт Қурбанбек сөйледі:

—Батыр болсаң сыйын жалғыз аллаға,

Жигит болсаң менмен болма дүньяда.

Менмен болған тез жолығар бәлеге,

Қайт кейниңе, иним, келгил тәўбеге!

Менмен болсаң хазан урар гүлиңе.

Жаўға урма меннен бурын сен, иним,

Сен билмейсең бул урыстың илимин.

Сол ўақытта Султаның
Ушқынып, оттай жанады.
Батыр кирди ғайратқа,
Қолын салып полатқа,
Қалмақ залымның әскерин,
Қойдайын қылып айдады.
Таң азаннан ер Султан,
Тозаң салып қалмаққа,
Күн батқанша қырады.
Күннің батқан ўағында,
«Қаласына қамайын»,—деп,
Ақ туўға атын қояды
Қырқ садақшы қалмағың,
Қырқ ҳасыл зор мерген,
Дәрўазадай сийнеси,
Султан батыр жигитти,
«Омыраўдың тусы», деп
Парлатып оқты атады;
Султан атлы батырдың,
Саўытлары сөтилди,
Бели жайдай бүгилди,
Көзинен жаслар төгилди;
Атының мойнын қушақлап,
Көзиниң жасы моншақлап,
Намазшамның ўақтында,
Қурбанбектиң алдына,
Жер қушақлап жығылды.

Өлерин билип Қурбанбекке қарап толғанып Султан батыр не дейди:
— Бул кеткеннен кетерсең,
Айнанайын, жан аға,
Қандехар деген қала бар,
Аспан менен барабар,

Ол қаланың ишинде,
Қарры бийдей атам бар.
Бозлап шықса алдыңнан,
«Батыр қайда?» дегенде,
«Султан өлди» дейгөрме!
Аязлы күни айналған,
Сәхәрлер турып оянған,
Қаракөз атлы анам бар,
«Балам қайда» дегенде,
«Султан өлди»: дейгөрме!
Ўай алғаным, алғаным,
Қағып төсек салғаным,
Алла қосқан сәўдигим,
Шийрин деген ярым бар,
Қара шашы жайылып,
Бозлап шықса алдыңнан,
«Батырым қайда?» дегенде,
«Султан өлди», дейгөрме!
Айнанайын андызым,
Маңлайымда кундызым,
Еки дүньядағы шырағым,
Өзи он төрт жасында,
Елгезерхандай балам бар,
Жуўырып келер жаныңа,
«Атамыз қайда?» дегенде,
«Атан өлди», дейгөрме!
Маңлайынан сүйгейсең,
Яд етип мени, ағажан.
Жылатпағыл перзентим...
Қайтты мениң дәўлетим,
Менменлик қылдым, мен таптым,
Жаўға жаман мен шаптым.
Өтер болдым дүньядан,
Разы болғыл, ағажан.

Сол сөзлерди айтып болып Султанның жаны шығып кетти. Қурбанбек батыр «Анадан жекке туўғанжалғыз едим. Ағай-инили болдым, деп қуўанып едим, және қара басым қалдым», деп қапа болып толғанды:

—Атадан жаратсаң төртлерди жарат,
Бири өлсе үши келер басына,
Жалғызды жаратпа, тасларды жарат,
Жалғыз өлсе ким келеди қасына!

Бул сөзди айтып жылай берди зары-зар,
Батырға көринди сонда дүнья тар,
Жерде жатыр өлип иниси,
Көкте ушып жүрди тырналар.

Тулпарына минеди,
Атына минип ғош жигит,
Қалмаққа қарап тартады.
Батыр кирди ғайратқа,
Қолын салды полатқа.
Урыс болды жанды от,
Жағасы алтын берик саўыт,
Саўытына жапқан маўыт,
Сөтилди майдан ишинде;
Қырмызыдай қызыл қан,
Төгилди майдан ишинде.
Залым мерген қалмақлар,
Алады қолға ақ мылтық,—
Қурбанбекти атады!
Атылған мылтық түтининен,
Ай менен күнлер тутылды.
Урыс болды дараша,
Кирди батыр саўашқа,
Урып туўын жығады.
Қалмақты қырды ғош жигит.

Алтыланшы күнинде,
Ерик деген қалаға,
Алдына салып қамады.
Төрт жүз тоқсан төреси,
«Әл аман!» деп шуўлады
Күн көрмеген қызлары,
«Дарыды ма тажжал?» деп,
Терезеден қарады.
Тили шыққан баласы,
«Аға», дейип жылады.
Қалмақлының беглери,
Мойынына пота салады,
Қырк түйени жетелеп,
Шығып мәрттиң алдына,
«Тахт сеники!» деп жылады.

Ғайыптан келип бар баба,
(Етиги бар ийнинде,
Кисилик жоқ пишинде:
Тислери кетик-кетик,
Аўыз-мурны жүн, қотыр),
Қурбанбекке сөйледи:

—Әй, балам Қурбанбек, тилегимди алсаңыз, бул сапары журтыңызға қайтыңыз. Журтыңызға қайтыўдың кереклигин айтайын. Бириншиден, түсинде мен саған «Жекке өзиң кете гөр, деп аян бердим. Тыңламадың—еки нашарды ертип өтә кеттиң. Жаныңдағы бир қатын жақсы кеўилли, ал биреўи жаман кеўилли еди. Буның кесири тийди саған. Екиншиден, ярым жолға келгенде тағы биреў менен жолдас болдың. Ол қалмақты шапқанда сен, «Жасы киши бола турып меннен бурын жаўға тийисти», деп тәкаббырлық қылдың иинце жәрдемге бармадың. Буның да кесири тийди саған. Бул журттан олжа алма, дүнья алма, журтыңа қайт! Жолда хеш жерде иркилип тынығыўшы болма! Онда үшінши кесирге тап боласаң, балам. Бабай етигин арқалап адамларға араласып кетти. Батыр «бул бабаның қәсийети бар», деп, қырк түйесине қарамай кейнине қайтар болды. Сол ўақытта қалмақлар шуўлады;

—Жигиттиң бир душпаны болса мың дос-яры болады, қырк түйени алып кеттиң.

Қурбанбек қарындасы менен ярының жанына қырк түйени жетелеп алып барды. Оларға, «Қалмақты қырдым, қырк түйе закат алдым. Бес күнлик уйқым бар. Сизлер дәрбентте қараўыл болып турың»,—деди.

Қурбанбектиң қатыны турып айтты:

—Тәнекетсем кетермен, бірақ қарындасың менен барып турмайман.

Қурбанбек айтты:

— Сениң жаныңнан кеткениме алты күн болды. «Бир қашқыншы, бир қуўғыншы қалмақ табыла қойса, бир өзим анда кетип дәўран сүрермен», деген ойың бар кусайды.

Сонда Мәлийка қубба;—Сен топырақсаң, адамзатсаң, ал мен болсам—перийзатпан, нурдан жаралған. Мениң сөзиме инанбасаң сениң кеўлинде шайтан бар. Мен дос болсам да душпан билесең! Ендиги болатуғын ислерди айтпаспан!—деп ант берди. Сөйтип Мәлийка қубба перийзат Мақсым қызды қасына алып, дәрбент жолға кетти. Дәрбентке барып. Мақсым менен Мәлийка жан-жаққа қарап, бир сааттай турдылар. Анда турып Мақсым қыз айтты:

— Әй, жеңге, бул жерде тура берип не бар? Ағамның қырған өликлерин сейил етип аралап қайтайық?

Жеңгеси айтты:

—Өлиниң руўхы бар, тириниң руўхы бар, қағып кете қоймасын?!

Мақсым қыз:

—Өлиниң руўхы деген не болады, тириниң руўхы деген не болады?—деди.

Мәлийка пери айтты:

— Өлиниң руўхы деген аяғы болады, тириниң руўхы деген баяғы болады.

Мақсым қыз:

— Баяғыны, аяғыны билмеймен мен, аралайман,—деп атының белине минип, өликлерди аралап кетти. Қараса арасында, мойны гүпшектей, жаўырыны қақпақтай болып, бети шарық алмадай жанып, не бир қалмақларың өлиги жатыр. Қалмақ жигитлериниң өликлерин көрип, иши оттай жанып, Мақсым қызға жалғыз ағасы жаўдай көринди: «Буныңдай палўан жигитлерди ағам қырып таслапты... Илая ағам қурысын! Соныңдай жигитлерди зая етипти!». Ағасын қарғап, Мақсым қыздың сөзлерди айтып баратырған жайы:

—Қазанлы астай қайнамаға,

Бедеў тутып байламаға,

Мениң менен ойнамаға,

Биргене қалмақ қоймаған,
Жалғыз ағам қурысын!
Бирге бағқа кирмеге,
Өлгенше дәўран сүрмеге,
Қолымнан шарап ишпеге,
Жиңишке белден қушпаға,
Бирге моншаға түспеге,
Биргене қалмақ қоймаған,
Жалғыз ағам қурысын!
Мениң менен жатпаға,
Шийрин ләбимнен татпаға,
Сәхәр ўақта оятпаға,
Биргене қалмақ қоймаған,
Жалғыз ағам қурысын!
Қурбанбек ағам жоқ болсын!
Бул гәплерди айтыўдан,
Мақсым атлы сәрбиназ,
Он төрт жасар бота көз,
Ат ойнатып баратыр.
Сансыз өлик көринди.
Ол өликлер ишинде,
Бир-бирине мингескен,
Алты өлик көринди.
Жақын барып қараса,
Алты өликтің астында,
Бир қалмақты көреді.
Ол қалмақтың тәрийпи:
Бойы барды алты аршын,
Ени барды еки аршын,
Сегизден екен бармағы,
Зәхәрден еди тырнағы,
Сақалын ғана ол қалмақ,
Инжи менен торлаған,
Еки муртын қайтарып,

Тас төбеден сол залым,
Қазық баў шалып байлаған.
Өзи қара, мурты ақ,
Жаман жүзли бәдирек,
Қалмақлардың патшасы,
Шейирхан деген сол екен,
Ақыр-дүнья бийпаян,
Еңиреди сол жерде шаян,
Излегени табылды!!!
Қолына қамшы алады,
Мақсым деген залым қыз,
Шейирхандай патшаны,
Кериле бере салады.
—Қызыл қанға батыпсаң,
Арзыңды атқа айтыпсаң,
Ким боласаң сен?—деди.

Сонда Шейирхан сөйледі:

—Алла сыйлап жан берген
Бенде сыйлап ас берген,
Шейирхан деген атаң мен.

Сонда қыз және урады,
Ура берип сөйледі:
—Аталары қурысын,
Мақсым деген мен қызға,
Расыңды келегөр!

Сонда Шейирхан сөйледі:
Қызға қарап не деди:
—Сениң менен жатпаға,
Ләбиңнің палын татпаға.
Салланып бағда жүрмеге,

Өлгенше дәўран сүрмеге,
Шейирхан күйеўиң мен едим.

Мақсым қыз сонда сөйледи:

—Расын айтсам мен саған,
Қулақ салып тыңласаң,
Тилегеним сендей хан!

Сонда патша сынайды,
Қайтадан саўал сорады:
—Таўдың басы даралар,
Қасларың жүзге жарасар,
Жалғаншы дәркар дүньяда,
Ағаң дәркәр ма, мен дәркәр ма?

Мақсым қыз сонда сөйледи:

—Таўдың басы енди қар,
Сениңдейин патша деп,
Жасымнан болдым интизар,
Жалғыз ағам қурысын!
Ағам қурысын, сен дәркар!
Көриңлер таўлардың тасын,
Аққан көзимниң жасын,
Жалғыз ағам қурысын!
Ағам қурысын сен жақсы!

Сонда Шейирхан сақалын сыйпап муртларын бурап:—Тоқта, перийзат, саған мен бир сөз айтайын. Сениң ағаң палўан, батыр. Жети жыл урысты үйренген султан. Мен болсам, қырк шәхәрди сорайман, сонда да мениңдей патшалардың ағаңа күдирети келмейди. Ағаңның дәўранында сениң менен сүре алмас хеш ким дәўран,—деди.

Қыз айтты!

— Жалғаншы дүньяда ағамның өлетуғын жери жоқ. Сен хансаң, сенде қырк

кисиниң ақылы бар. Ағам қалай, қай жерде өледі? Соны айт?

Хан ой жиберип айтты:

— Ағаңның бир өлетуғын жери бар. Алты анлық жол барыўы, алты айлық жол—келиўи Зулман деген шәхәрде үш булақ бар. Булақтың бирине «Абыхаят», бирине «Абызамзем» хәм бирисине «Абыпәлек» деп ат береді. Абыпәлектің суўынан ишкен адам узақ жасайды. Абыхаяттың суўынан ишкен адам өзи алпыс жасар болса да жигирма бес жас қәддинде болады. Абызамзем суўынан ишкен адам өмир-өмирине кесел болмайды. Ол булақты сақлап отырған-хәзирети Искендердин бәнт қылып кеткен Қакрап деген дәўи. Ол дәўдиң қасында аждар хасы, адам батып өлгендей қара батпағы тағы бар. Излеп барған адамды дәўлери тутып алады, аждархасы жутады яки қара батпағына батырады. Соған жиберсең ағаң өлип кетеди, мендей патша менен сениңдей Мақсым қыз сонда ғана мурадына жетеди.

Сол ўақтында Мақсым қыз, «Ағамды не хийле менен жиберемен»,—деп суўық демин алды. Патша Мақсым қыздың мойнына қолын салып бетинен сүйип алды.

— Әй, сәўдигим, оннан қапа болма, мен хийлесин айтып беремен. Журтыңда адам қарайтуғын молла бар ма? Журтыңда тилеўши ийшан бар ма? Порқан бар ма?

Адамларға дәри бериўши тәўип бар ма?

Мақсым қыз:

— Булардың бәри де бар,—деди.

Шейирхан:

— Сен ағаң менен бул сапары кет, журтыңа жет. Барып молла, тәўип, ийшан хәм порқанларға пара бер де, «Зулман шәхәринде Абызамзем, Абыхаят, Абыпәлек булақлары бар. Солардан суў ишсе, суўына түссе, бул аўырыўына жақсы болады. Болмаса қызың өледі», дегиз. «Атаң ғарры Қарабий инанып, анаң жылар.

Қарындасыңның дәртине даўа болар сол булақтан суў алып кел, Қурбанбек»,—деп айтар. Атаңның сөзин сындырмай, ағаң кетер. Алты айда жетер, батпағына батар, дәў тутар, аждархасы жутар. Ағаң өлип кетсе, бир жарым жыл арадан өтер. Әскер тартып ноғайлы елге бараман. Алаўша ханды өлтирип, журтыңды арқайын қыларман. Өз журтыма алып келип, сениң менен арқайын дәўран сүрермен. Қайғы қылма, оннан, Мақсым қыз, ақылым сол,—деп қыздың жүзинен жуптан-жуптан сүйип алды.

Бул сөзлерди еситип Мақсым қыз куўанды. Әдепли, келисим менен атына минии, жеңгесиниң жайына ыңқылдап-сыңқылдап «ух» деп жетип келди. Жеңгеси айтты:

— Не болды?

Сонда бийкеши былай жуўап берди:

— Әй, жеңге-ай, өликлердиң ишинде жүрип қағындым ба деймен.

Жеңгеси мысқыллады:

— Олай дегенше «табындым ба» десең болмай ма! Мақсым қыз:

— Өликлерди аралап баратырып көзим уйқыға кетипти, бир түс көрдим. Сол түсимде жорығыл—деп жеңгесин сынап, буны айтып турыпты:

—Айналайын, жеңгежан,

Ат үстинде баратырып,

Әжептәўир түс көрдим:

Алтын тахтың үстинде,

Бир жапалақ қус көрдим;

Қанжығада бас көрдим;

Жол үстинде шарбазар;

Таў үстинде кара нар,

Бозлап турғанын көрдим.

Бул не болар жеңгежан?

Жетмиш болар денеси,

Отыз алты баласы,

Жер жүзинде қан болды,

Топаланлар дарыды,

Бул не болар жеңгежан?

Сонда турып Мәлийка

Мақсым қызға сөйледи,

Түсин жорып не дейди:

—Мен айтайын түсинди,

Алтын тахтың үстинде,

Ноғайлының тахтына,

Залым ханның мингени;

Қанжығада бас көрсең,

Ноғайлының басына,

Сен шаянның себебинен.

Қара күннің туўғаны;

Жол үстинде шарбазар—

Сен шаянның себебинен,
Журтларыңды жаў алар;
Таў үстинде қара нар,
Қара бийдей қайнатам
Қалмақлының қолында,
Барып шопан болғаны;
Жетпис болса денеси—
Журтыңды қалмақ қырғаны,
Бир нешени өлтирип,
Ғәриптиң гүлин солдырып,
Күн көрмеген қызларды,
Не бир залым қалмақлар,
Мурты аўзына жабылған,
Ат артына миндирип,
Журтыңнан алып кеткени,
Қанлар қуйып халқыңа.
Мениңдейин жеңгеңиз,
Қалмақлының қолында,
Қылқа постын ийнинде,
Кийиз қалпақ басында,
Тирсегинен жеңи жоқ,
Залымлардың алдында,
Пәйекшиси болғаны.
Сениңдейин Мақсымның,
«Атаның қәдириң билмедиң,
Ағаның қәдириң билмедиң,
Шейирханға шынтлап исенген, қыз бул жорыўға кулақ аспай, уйқылап жатқан
ағасын түрткишлеп оята баслады:

—Кеўилиме түсип тур сол ғана әрман,
Көзиңди ашқыл, ўах, уйқыдан, ағажан,
Өлик ийиси аңқып енди барады,
Аўыражақ қарындасың Мақсымжан.

Тайынды бендеге хәр жайда бир дәрт,
Дос еместі ғош жигитке—қатын жат,
Мен қалсам қия майдан шөллерде,
Душпанларың, аға, болар кеўли шад.

Турғыл, аға, бүгин елге қайтайық,
Ата-анамды көрмей болмайын биймурат,
Мен анамның жақсы көрген қызы едим,
Болмайын бул күни дийдар қыямет.

Батыр туўған Қурбанбек,
Ырғып жайынан турады,
Минип тулпар белине,
Қырқ түйени жетелеп,
Қайтты батыр елине.
Бир неше күн жол жүрип,
Аз ғана емес мол жүрип,
Емирландай жайына,
Саў-саламат келеди.
Ели-халқын жыйдырды,
Отыз туўша сойдырды,
Ашы менен арығын,
Нан, гөш берип тойдырды.
Алып келген дүнья-мал
Қарыны аш кәмбағал,
Ашы менен арыққа,
Тарқатылды бул тойда.
Ели-халқын шад қылып,
Душпанларын мат қылып,
Журтында енди ғош жигит,
Жатып дәўран сүреді.

Бир неше күн арадан өткен соң, Мақсым қыз «аўырды», Тәўип қоймай қаратты.
Порқан қоймай бақтырды. Молла-ийшан қоймай оқытты. Елинің ийшаны, тәўиби,

молласы, менен порқаны—бәри де «Абыхаяттың суўын ишсе, Абыпәлекке, Абызамземге түссе жақсы болады, болмаса өледі», деп пәтиўа қылды. Атасы Қара бий олардың сөзине инанып, Қурбанбекти сәхәр ўақта шақырып алып, зарланды: —Балам болдың он төртінде барқамал, Сәхәр ўақта зарланады Мақсымжан, Шейирхан елине бирге барғанда, Саўашлықта қарындасың аўырған.

Алып келсең барып Хаят суўынан,
Еки дүнья балам, сеннен ырзаман,
Мақсымжан жылар ҳәр сааты зары-зар,
Даўысынан ата-анаң бийқарар.

Буйырыпты ийшан менен моллалар—
Зулманның шәхәрине қылыңыз сапар,
Келтирмесең Абызамзем суўынан,
Еки дүнья қолым жағаңда болар.

Бул сөзди айтқан ўағында Қурбанбектиң қаны қызып кетти, «Өликлердің арасында бес күн уйқылап, қарындасыңды аўырыўға шалықтырдың, деп атам меннен көрип тур», деп ойлап, ҳеш кимге хабарласпастан, тулпарын зәртең-зәбертен ертлеп, көк полатқа ғарк болып, «Мәлийка сәўдигим билмей қалсын», деп, кетип баратыр еди, анасы көрип қойды. Қәхәр менен баратырғанын билип Гежи султанның Қурбанбекке қарап зарланып турғаны:

—Хаўа жаўса айдын көллер сел болсын,
Күннен-күнге бул дәўлетің мол болсын,
Қәхәрленип миндиң тулпар белине,
Нуры дийдем, жас гөдегим, жол болсын?

Ана жылар «перзент» дийип зары-зар
Сен муңайдың—мен болғанман бийқарар,
Айтып кеткил сапарыңыз қай шәхәр?
Сапарына мен де балам ахыўзар.

Сонда мәрт Қурбанбек сөйледи:

—Атлар шапты, қаламыздың сыртына,
Табылмады даўа Мақсым дәртине,
Жол болсынды меннен сорасаң, жан ана,
Мен бараман Барса Келмес журтына.

Атлар шаптым бул майданда далаға,
«Перзентим» деп жылай, берме бийхуўда,
Табылмады ҳеш бир даўа Мақсымға,
Мен бараман Зулман деген қалаға.

Сонда жылап жан а н а с ы зары-зар,
«Кетпей дейип толғанады бийқарар.

—Балам, есит мениң айтқан зарымды,
Бир шаян деп зая қылма жаныңды,
Суўсыныңа ишер сениң қаныңды,
Дәўи менен ҳеш аямас аждары.

Батыр кейнине қарап турса, атасы, «Кетер ме екен?» деп сынап киятыр екен.
Қурбанбек буны билип, «Ата разы, алла разы: атамның сөзи жолында шыбындай
жаным тасаддық болсын»,деп Зулман шәхәрине қарап атланды:

Минди аттың белине,
Шықты қызыл шөлине,
Атланады ғош жигит,
Барса Келмес елине.
Астына минген бедеўге,
Сол ўақлары «шўў» деди,
«Шуў» дегенде гўўледи
Толықсып аққан дәрьядай,
Жүз тоқсанлық жорғадай.
Астындағы тулпары,
Қубылып ойнап барады,

Таў булақта суўлады,
Қайтпай урды дойнақты,
Ақшам-күндиз аянбай,
Жигирма күнлик жол жүрди.

Қарсы алдына қараса—
Аспан менен барабар,
Бир қара таў көринди.
Шықты таўдың үстине—
Оғыры алп дәрўазасы,
Он жети андизасы,
Жигирма төрт тар көшеси,
Аспан менен барабар
Жарқырап қала көринди.

Қурбанбек батыр қалаға бағдар алды. Жол жүрип кетип баратырса, дәрбентке жақын жерде, бир ақ тасқа қызыл хат жазылғанын көрди. Өзи саўатлы жигит, хатты оқыйды: Бул қаланың аты—Юнан. Елди сораған Қумыры деген хан. Оның айдай арыў Султан атлы бир қызы бар. Тәрийпи:

Қалпағына дал қойған,
Ләбине шекер-пал қойған,
Барлық жери ап-аппақ,
Узын бойлы кең қушақ,
Сәнеше бармақ, жез тырнақ.

Өңирине тағыпты,
Қыз балаға жарасық,
Қәлемпирли моншақты.

Есигин етип қадаған,
Жуўып шашын тараған.

Емшегиниң түймеси,
Полат бураў ушындай,
Перийзат пәнжайы аптап.

Гүйи-Болырдан Алшағыр деген бир гәўир палўан келип, бул қалада жатқанына алты айдай болды. Ашық болғанлықтан, «Сол қызынды берсең, егер бермесең, онда хәр күни бир адамның қанын ишемен», деген. Хәш ким гәўирге шақ келмегенликтен ол

ели-халқы бүлдирип, Юнан шәхәрин ўайран қылып атыр.

Қурбанбек батыр, «Тилегимди алла берди. Ғайратым тасқан ер едим, халықты талаған, адам қанын ишкен залымды (бақтым асса!) Өлтирип, шәхәрди азат етейин», деп атын жиберип уйқылап кетти.

* * *

Ендиги сөзди қалмақларға бас болған Алшағырдан еситиң. Гәўирдиң бет алды қала болып, сапар етип киятырса, уйқылап жатырған Қурбанбек батырға узақтан көзи түсти. Алшағыр, «Уйқылап жатырған Ноғайлының үстине қырк бир адам болып барсам, онда меники нәмәртлик болар», деп қырк жигитине қарамай, ат ойнатып дәрбент жолға келди.

Қурбанбек султанның аты тулпар еди. Оның тулпарлық ийисин аңлап, Алшағырдың аты жер табанлап, алға баспай турып қалды. Сонда атына қарап геўирдиң мынаны айтып турған жери:

—Алдыңда жолбарыс жатыр, ма?

Жатырған бизден батыр ма?

Не көрдиң, атым, не көрдиң?

Қамшы урсам қәдем баспайсаң,

Не көрдиң, атым, не көрдиң?

Қолымда тилла оқ жайым,

Неге қыласаң уўайым?

Мениң жанымды алмаға,

Келди ме батыры ноғайдың,

Қумыры деген ханыңның

Халқын азат етиўге?

Батыр Қурбанбек Алшағыр геўирдиң сөзин шала-пула еситип жатыр еди. «Ерден ердиң қәўпи бар» деген рас екен. Бул меннен қәўип етип сөз айтып тур. Оның шәнине тийип бир сөз айтайын», деп Қурбанбек батыр орнынан турды. Тулпарына минди. Алшағыр қалмаққа жақынлап, айбат етти:

—Сен, әй залым есит мениң арзымды,

Батыр қайғырар ма тәнде жаныны?!

Мени көрип қәўип әйлепсең, Алшағыр,

Қойғыл енди адам өлтирмек кәрди!

Уйқыда көрип жыладың сен зар-зар
Жүрген жериң ноғайлыдан бийқарар,
Ояндым мине—алдында турман,
Қайт қорықсаң райдан, залым Алшағыр!

Хәр күн ишип жүрдің адамзаттан қан,
Нешшени айырып ата-анадан,
Елге қорлық салып жүрген, Алшағыр,
Мәртлигиңди көрсет, минекей майдан!

Бул гәплерди еситип,
Залым гәўир Алшағыр,
Булыттайын буйраланып,
Жаралы нардай ыңыранып,
Аўызынан от шашып,
Қурбанбектей батырға,
Қайырылып найза салады—
Найзасын оның Қурбанбек,
Тартып алып қолынан,
Еки бүклек сындырды.
Алшағырдан бул залым,
Қолында семсер қылышын
Қәхәрленип урады—
Қалқанын сонда мәрт жигит,
Алға тутып қалады—
Семсер екиге бөлинди.
Алшағырдай ийт залым,
Жақынлап қанжар урады—
Қанжарын да қолынан,
Тартып алып Қурбанбек,
Еки бүклек сындырды.
Қурбанбектей батырың,

Алшағырдың жарақтан,
Жуда болғанын биледи.
«Нәўбет бизге келди деп»,
Қарағай найзасы жалтырап,
Керилип батыр урады—
Алшағырдай бул залым,
Найзасын тартып алады,
Еки бүклеп сындырып,
Аўзынан от шашып,
Туўлап залым қарады.
Қурбанбектей ғош жигит,
Қолына қылыш алады,
Айландырып басынан,
Қәхәрленип урады—
Қылышын қалмақ Алшағыр,
Еки бүклеп сындырып,
Туўлап тағы қарады.
Қурбанбектей батырың,
Қылыш қолдан кеткен соң.
Қанжарды қолға алады.
Қанжарын алып қолына,
Алшағырдай гәўирге,
Ыңыранып батыр салады—
Қанжарын да қолынан,
Тартып алып сындырып,
Алшағырдай гәўириң,
Күле шырай береді.
Залым аттан түседі.
Қурбанбек те түседі,
Саўытын батыр шешеді.
Мәрт қабағын үйеді,
Қақпа шекпен кийеді.
Маңлайы айдай жалтырап,
Қәхәрленип қалтырап,

«Ал нәўбет бизден болсын» деп,
Алшағыр шәртти қояды,
Нәўбетти сонда гәўирге,
Батыр қорықпай береді.
«Нәўбетим», деп Алшағыр
Қурбанбектей батырдың
Жағасынан алады,
Ыңыранып жамбас салады—
Қурбанбектей жас жигит,
Ол айбаттан сескенбей,
Дәрпенбестен турады.
Жағаға қоллар салады,
Атаңа нәлет Алшағыр,
Қайтадан жамбас урады—
Қурбанбектей ғош жигит,
Сескенбей ол гәўирден,
Таўдай болып турады.
Алшағырдай залымың,
Және жамбас урады—
Және қозғалмай турады!
Еки арыслан шайқасына,
Шәхәрлер келип ләрземге,
Ғулғыла түсти халыққа.
Қумыры деген уллы хан
Беглер менен сол мәхәл,
«Не қылған гүрсил?» деп,
Атланады сахраға.
Келсе дәрбент үстине,
Еки палўан алысып,
Турғанын олар көреді.
Алысып турған мәртлердің,
Биреўиниң тилинде
«Латы» деген сөзи бар,
Биреўиниң тилинде

«Алла» деген сөзи бар.
«Алла» деген ғош жигит,
Алшағырдай залымға,
Тоғанақты салыпты,
Көтермеге мейил боп.
Сол ўақытта Қумыры хан,
Зарлана берип сөйледи,
Сөйлей берип не дейди:
- Көтергил енди, жан балам,
Журтымды қарап қылғанды.
Атаңа нәлет бул залым,
Маған салды ойранды
Өлтirseң саған, ырзман!
Ашыўланып Алшағыр,
Қайтадан келип алысты,
Алысқан менен бул залым,
Қурбанбекгей ер бала,
Қолдан бермеди намысты.
Залым жамбас салады—
Қурбанбектей батырды,
Қозғалталмай турады,
«Қелсең—кел деп мәрт батыр,
Тайсалмастан турады.
Адамзаттың қанына,
Семирип кеткен Алшағырдың,
Ғамға кеўилин толтырып,
Ақша жүзин солдырып,
Жүйкесинен қурытты.
Көпек ийттей ырылдап,
Көкиреги сырылдап,
Қурбанбектиң қолында,
Нәлет болғыр Алшағыр,
Бахты кетип болдырды.
Қурбанбектей ғош жигит,

Аш белинен қушақлап,
«Алла» деп даўыслап,
Алшағырдай залымды,
Ол дизине миндирди.
Көтерип алып ийинге,
Айландырып басынан,
Алшағырдай залымды,
Тартып жерге урады!
Алартты залым көзлерин,
Айтар болды батырға,
Өзезиллик сезлерин.
Қумыры деген ол ханың,
Қурбанбектей батырға,
Суўырып алып қынаптан,
Алмас қанжар береді:
—Алма залымның тилин,
Солдыр қалмақтың гүлин!
Қарап қылды елимди,
Шуўлатты, балам, журтымды,
Өлтир, иним, залымды,—деп
Жылай берди солқылдап.
Буны еситип батырың,
Алшағырдай гәўирге,
Алқымнан қанжар салады,
Баўдай басын кеседи.
Геллесин кесип залымның,
Найза ушына иледі.
Залымның атын жетелеп,
Алдында—Қурбанбек,
Кейнинде—Қумыры хан.
Екеў-ара ат қосып,
Киятырса қалаға,
Алшағырдай залымның
Изине ерткен беглери,

Дәрбент жолда гезлести!
Қабақтай болған басыны,
Қурбанбектиң қолында,
Қырқ жигит сонда көреді.
Гәўирдиң көрип өлигин,
Бәри шуўлап кетеди.
Қурбанбектей батырға.
Қырқ жигиттиң ишинен,
Қалмақал қарап сөйледі:
Жалғыз болып жол алыпсаң,
Басыңа саўда салыпсаң,
«Батыр» сени деп еди,
«Илимпаз» сени деп еди,
«Дуўахан» сени деп еди,
Сени бир «мерген» деп еди,
Сени бир «шайтан» деп еди,
«Алдаўшы» «сумлаў» деп еди...
Батыр болсаң Қурбанбек,
Гүрес болса қумарың,
Алшағыр деген ағамның,
Қан алар адамы табылар—
Өлтирер сени Қәтирең,
Әўелхә бизден аман өт!!!
Сонда шуўлап қалмақлар
Мәртке атын қояды.
Қурбанбектей ғош жигит
Көзи қанға толады,
Оңнан-солдан сол ўақта
Қыйқыўды батыр салады.
Қырғын салды қалмаққа,
Батыр кирди ғайратқа,
Қолын салды полатқа.
Зул-зула болды жер жәхән,
Ат туяқтан ақты қан.

«Алшағырдың кейнинен,
Кетиңлер-әй сизлерде», деп
Қырқын да қылыштан өткерди.
Қумыры хан жол баслап,
Барып кирди Қурбанбек,
Юнан деген қалаға.

Қурбанбек батыр Юнан қаласына барғаннан кейин, Қумырыхан мирәти менен тахтқа минди. Бир неше бегзадалар менен шарап ишип мәс болып, заўқы-сапа сүрип жата берди.

Алтмыш еки хәмәлдар, отыз еки мөхирдар, хәмме беглери жәм болып кеңес салып «Бунындай ғайрат-күш салған, жаўды куртып, халықты азат қылған батыр жигитке бир инам деген нәрсе болмай ма екен?!» деп Қумырыханға келди. Қумыры «Қурбанбектей батырға қаншелли зер, қаншелли мал берсек екен», деп беглерине қарады. Анда турып жүз басы аталығы айтты:

— Ғош жигитке мал дәркар емес, зер дәркар емес. Алтыныңды батыр не қылсын?! Билсеңиз, дийдар дәркар! Қурбанбекке қызыңызды берсеңиз? Буны мақул көрсеңиз? Бул сөз Қумыры ханға жүдә мақул түсип, мыйығынан тартып:

— Қәне онда, той баслаңлар,—деп ықтыярды беглерине берди.

Бир неше күнлер той қылды. Қумыры ханның Султан деген қызы жеңгелеринен неше түрли сарпайға басқа да затлар қосып, Қурбанбекке жиберди. Жеңгелери оларды Қурбанбекке алып келип, неше бир тымсал, шийрин сөзлер менен күйеу балаға арзы-хал айтып турған жери екен:

—Арзымызды есит енди хош жигит,
Сизиң ушын той басланды, кеўил шад,
Сарпай кийип бизиң менен жүриңиз,
«Келсин» деп жиберди сизге сәлем хат.

Бул сөзлерди еситип,
Қурбанбектей ғош жигит,
Орнынан ғарғып турады.
Алтын тажы басында,

Қырк жеңгеси қасында,
Жигит кеўили таўдай тасып,
Бир-бирлеп қәдем урады,
Султан қыз жатқан сарайға.

Жеңгелери кейнинде қалды. Сарайдың қапысын Қурбанбек ашты. Қараса: отырыпты перийзат—пәнжайы аптап, ышқы сүүрет, көргенлердің ақылын алып, шайырлықты сөзлер қылып, беллери қылдай буралып, ийегин тислеп, уялған кисиге уқсап. Султан қыз сәлем қылды. Сәлемин батыр әлик алды. Қурбанбек, «Бирден жанына барып, мойнына қоллар салсам, бетинен сүйип-сүйип алсам», деп қыялланды, бірақ өзін иркти: «Журтынан қашқан, малыны сатқан, бийабырай жалатай, деп айтар?». Қалайыдай қалқытып, ериген полаттай балқытып, батырдың айымға қарап бир неше сөзлер айтып турған жери:

—Шәхәри Юнан дер елиңди,
Терсем бағыңнан гүлиңди,
«Сәккиз жәннеттиң қапысы» дер,
Сендей ярдың қойныны,
Алтын сарай, пәр төсек...
Салсам қолымды мойныңа,
Алсаң бизди не болды,
Мисли жәннет қойныңа?
Шашыңыз саккиз өрмишлер,
Дөгерегинен айланып,
Сәл ғана сени бир сүйсем,
Сирә бир хеш ким көрмеслер.
Ақылым алсаң қыз ғана.
Бул гәплерди айтқанда,
Сонда ол қыз сөйледи,
Сөйлей берип не деди:
—Сиз де жеткен жасыңа,
Мен де жеттим жасыма,
Алла қосқан қосағым,
Келгил енди дәрманым.
Жети жасымнан бери,

Пәрдоз бердим өзиме,
Нықап урдым жүзиме.
Аппақ болған билегим,
Дастық болсын басыңа
Қыз буралып турады.
Барып турып Қурбанбек,
Мойнына қоллар салады.
Айдай болған жүзинен,
Мазалы сүйип алады.
Басқасын айтып қәйтейин:
Еки ашық қосылып,
Тал жипектей есилип.
Соныңдай қызық болады...
Қурбанбек бул қалада
Султан айым менен айшы-аширетте жатып, күнлерден күннің өткенин, айлардан айдың өткенин, жыллардан жылдың өткенин билмей, дәўран, заўқы-сапа сүрди.
Бир күни Қурбанбек перийзаттың қойнында жатып, бәхәр ўақтында есап етип қараса, арадан сегиз ай өтип, тоғыз айға қарапты. Гүрсинипти: «Бул қыз бенен сегиз ай дәўран сүриппен. Сегиз айым сегиз күн шелли өтип кетиптп. Ух!»
Перийзаттың ақ жүзиниң үстиндеги турған зулпы батырдың «ух» деген деминен қозғалып кетти. Султан айым оянып көзин ашып қараса, батырдың қыйналып отырғанын көрди. «Мениң қойнымда жатып, неге суўық деминди алдың? Меннен басқа елиндеги сүйген ярың ядына түскен қусайды», деп, турып, нәзик бойын бурып, сыланып-сыйпанып, талшыбықтай буралып бир кесе гүл-гүл шарапты қолына алып Қурбанбекке қарап, Султан айымның айтып турған жери: »

—«Яр-яр», дейип дүньяда,
Сәхәр ўақта «ух» дейип,
Жатыр едим қасыңда,
Қозғалттың мениң зулпымды,
Бизге айтың Қурбанбек,
Кеўилиндеги дәртинди?
Ақ бетиме қал қойып,
Ләбиме мен қойдым пал,

Бағышладым жамалым,
Жас он беске келгенде,
Айдай болған камалым.
Сәхәр ўақта «ах урып,
Кўйдирдиң мениң орамалым,
Таўланасаң қойнымда,
Неге жокдур қарарың?
Өз елинде алғаның,
Ендиме сениң түсиңе?
Гүлдей болған бул басым,
Болдым ба енди мен тоқал?
Кеўилиндеги айт әрманың?
Қурбанбектей султаным,
Ҳеш кимге болмасын мәлел?

Батыр бул сөзлерди есите отырып, тулпарын ертледі. Жети қабат саўытын кийип, көк полатқа ғарық болды да, перийзаттан рухсат сорады:

—Арзым есит, қулақ салғыл, перийзат,
Күннен-күнге жамалыңыз қиямет,
Атам маған бир сөз айтты аманат,
Сапарым бар Барса Келмес қалаға,

Мойнымда сол аманат қалмасын,
Гүл жүзли ашығым, бериңиз рухсат,
Сапарым бар Барса келмес қалаға,
Қойма мени қыяметтиң отына,

Султан перийзат «Гәп бундай болса шүкиршилик екен. Атасының хызметине сапар шегип баратырған жигитти иркийге болмас», деп неше түрлі тағамларды хәбзаматта тайын етип, батырдың атына бөктерди. Тулпарға батыр мингенде Султан қыз «Жигиттиң кеўилинде әрман болмасын, бойымдағы алты айлық-хәмилемди жасырмайын», деп Қурбанбекке қарап бир сөз айтады:

—Саған қылдым ялғаншыда ықтықат,
Перзент етермиш ғош жигиттиң кеўлин шад,
Қайтып келсең саған әрман болмасын,
Бойымда бар алты айлық «аманат».

Он төртимде мен болдымғой баркамал.
Мурадымды тилеп қәдир-алладан,
Жамалымда сухбет қылдың тоғыз ай,
Бойымда бар алты айлық «бир гүман».

Бул сөзди еситип, Қурбанбектиң ўақты хош болып, перийзатқа бир сөз айтып турған жери:

—Мен кетермен Барса Келмес қалаға
Көрсем перзент бул ялғаншы дүньяда!!!
Мен келместен бурын болса перзентим,
Атын қойғайсаң оның Қурдиша,

Бийперзентлик ғош жигитке болар дәрт,
Бул сөзди еситип кеўлим болды шад,
Мен ырзаман сеннен бүгин, сәўдигим,
Атыны баламның қойғайсаң Қуршид.

Он төртимде болып едим баркамал,
Келмесин басыңа душпаннан заўал.
«Келмейди», деп қәўип қылмағыл, сәўдигим,
Тах көргенше, перийзатым, сен хош қал.

Қурбанбектей ғош жигит,
Бул гәплерди айтқанда,
Дәрьядай кеўли тасады,
Қуўана берип ер жигит,
Хәр таўдан да асады.
Атқа қамшы басады,

Астындағы тулпары,
Омыраўдан көбик шашады.
Ат шомылды терлерге,
Сыйынды кәмбил пирлерге,
Он алты күн жол жүрди,
Қурбанбектей батырың,
Ада болмас шөллерде.
Сәхәр ўақта киятырса,
Қара жерлер тербенип.
Аспан-көклер қалтырап,
Қулақ питкендей даўыслар,
Шуўлап шықты ҳаўаға:
«Бизге паналық қылған,
Ел-халықты шад еткен,
Қурбанбектей ноғайым,
Қайда?» деген бир даўыс;
«Жете ғойсақ қалаға,
Тезирек мениң жаныма
Айда!», деген бир даўыс;
«Қасың болған Қәтиренди,
Қүдиретиң келсе егерде,
Геўдеге дейин басыны,
Шайна!» деген бир даўыс;
«Келебер», деген бир даўыс...

Қурбанбек батыр даўысларға алағада болып, атын ойнатып келе берди. Таң атып, күн шыққанда, өзін бир шәхәрдің алдында турғанын көрди. Бул шәхәрдің аты Рат еди. Патшасы Ақшахан екен. Бир ўақытлары Бабахан Қәтирен деген дәўдің ағасын өлтирип, қолынан Гулшин деген перийзатын тартып алған. Ол дүньядан өткен соң иниси Ақшахан хан болған. Қәтирен Ақшаханның хан болғанлығын еситип, «Атадан жас қалып едим, ақылдан бос қалып едим. Сол Ақшахан дегенди өлтирип, ағамның қанын алайын», деп қаласын камал етипти. Көп ўақыт камалда болғанлықтан ел ашырқап отыр еди. Қалада сары жай я мылтық болмай, оларды атыўды хеш ким билмес, сол себепли өзін-өзи қорғай алмай ел

бүлинип атыр еди. Неше жыллардан бери қоррандозларға қорра таслатып, ноғайлының елинен киятырған палўанды көрип, оның жақын келгенлигини билип халықтың кеўили шад болды. Бағанағы «Қайда?», «Шайна;!» «Келебер!» деген даўыслар сол шадлықтың сүренлери еди.

Ғош жигит аўқат жеп, қоламсағына сексен оқты жай қылып турса, Ақшахан үстине келип қалды. Қала сыртының бәри адам бойы от-шөп еди. Нур жүзли, қой көзли, әреби атлы, Әлийдей саясатлы жигитти көрип, «Бизге паналыққа келген ер болғайда», деп ишинен тилеп патша былай гәпледи:

— Бизиң шәхәр «алла» дейип зар урар,
Дүнья болды мендей ханға енди тар,
Қайсы елден қайсы елге барасаң,
Шарўамысаң, кәрўанбысаң, бер хабар?

Басымнан кетип тур дәўлетли дәўран,
Шәхәримизге бир дәў салып тур ўайран.
Атын айтсам ол залымның—Қәтирен,
Түс-турпатын көрсең ақылың хайран.

Талап қылып келди дүнья малымды,
Ойран қылды сыртта қалған елимди.
Суўсынына ишер сениң қаныңды,
Айтқыл балам, маған енди атыңды?

Тезирек қылғыл енди басың ғамыны,
Мен көрмедим сениңдейин лаланы,
Сендейлерге залым әрман салады,
Айттым сол залымның саған сырыны.

Буны еситип, қәхәрленген Қурбанбек ханға қарап былай сөйледі:

— Елинен айрылған жалғыз сонаман,
Халық дәртинен күйип-писип жанаман,
«Қурбанбек» дейдилер мениң атымды,
Қайтар бала енди туўар анадан!

Жалғаншының соңын сорсаң—бийпаян
Саўаш күни ат жаўырынан ағар қан,
Қайғырмағыл сен жанымды, Ақшахан,
Зор қолында өлген мәртке не әрман?!

Абат қылсам ғәрип болған елинди!
Азат қылсам қамал болған шәхәрди!
Келетуғын жайын көрсет душпанның,
Бахтым келсе солдырарман гүлини!

* * *

Батырдың қаны қызып, саўаш кумары тутып тура берсин, ендиги сөзди Қәтирен
дәўден еситиң:

Төрт тәрәпке оқ атып,
Алтын қалқанын басында,
Қазандайын ойнатып,
Қарағай найза өңгерип,
Қара таўдың ишинен,
Жабығыдай жалғыз бас,
Маңлайында жалғыз көз,
Жанында жоқ хеш жолдас,
Булыттай болып буйралап,
Даўысы ыңырап залымның,
Сынған муздай гүңиренип,
Қан сорыйтуғын жалмаўыз,
Аямас адам жаныны,
Талап қылып келеди,
Ақшахандай патшаның,
Ишпеге залым қаныны.

Сол ўақытта Қурбанбек жүрегін берик тутып, батырлық салтанатын дүзеп, «Жаўдан айбынған нәмәртлик болар» деп, ат ойнатып, Қәтирениң алдына қарсы жүрди. Қәтирен, «Мениң баққан елиме келген қандай жаў екен?» деп ашыўы келип аўзынан

от шашып Қурбанбек батырға қарап айтқаны:

—Алыстан көринер таўлардың тасы,
Қаст етсем ағады көзиниң жасы,
Маған бетлеп қәхәрленип келесең,
Неғып жүрсең, хаслың кимдур, қарақшы?!

Қурбанбек аяғын тилла зәңгиге тиреп, қан ишер Қәтиренге қарап, мәртлигин билдирип, бул гәплерди айтып турған жери екен:

— Ашықтың питеди «яр» дейип жаны,
Қаст етсем талаўлы сендейдиң малы,
Алшағырды зар жылатып өлтирген,
Қурбанбекпен, қандырыңман, ноғайлы.

Ат мойнына тақтым тилладан тумар,
Ат қойғанда зар еңирейди душпанлар,
Билсең душпаныңды аңла, Қәтирен,
Жекпе-жекке шық майданға, геллеғар!

Мен жүрермен бул жаҳанда жалғыз бас,
Хә демей-ақ көзлериңнен ағар жас,
Алыспақлық мендей мәртке зор мурат
Қорықпасаң шық майданға басма-бас!

Қәтирен, «Қурбанбекти батыр, ер деп еситетуғын едим. Бирден алыса кетсем, меннен күшли болса, бүклеп астына урса, өлермен де қаларман, әрманлы болып кетермен. Өзим болсам мерген едим, алысып астына түскеннен, атысқаным қолай болар», деп қәхәр-ғәзап пенен бир сөз айтып турған жери:

— Қәтирен болмай кетейин,
Басқа тапсам ноғайдан!
Гезекти бер де сен бала,
Туўры турғыл енеғар!
Сол гәплерди айтқан соң,
Залым, нәмәрт Қәтирен,

Қара түги тикейип,
Алты батпан Полаттай,
Жайға оқты салады.
«Қақ манлайың сол ма?», деп,
Қурбанбектей батырға
Таўлап тартып қалады.
Оқ келеди ҳарылдап,
Батыр минген әреби ат,
Батырға оқты тийгизбей,
Жер таянып жатады —
Оқ үстинен өтеди,
Залымның атқан бул оғы,
Қара тасты қақ бөлип,
Мәрўерт таста «түнеди».
Қайрыла берип Қәтирен,
«Әрманлы мен болдым», деп
Жайға оқты салады,
Шийрин жанды қыйнайды,
Сом жүректен ол залым,
Ыңыранып оқты байлады —
Мәрт мойынын бурады,
Әл-қалқан менен оғыны,
Қайырып сонда урады.
Қәтирендей залымың,
Тағы «әрманлы» болады.
«Әжелім жетип дүньяда,
Сум пайманам толмасын,
Жақсылап турып атайын,
Енди әрман болмасын»,
Деп керилип Қәтирен,
Қайтадан гирис тартады,—
Оқ үстинен өтеди.
Қайғыланды Қәтирен.
Басына күнлер туўады,

(Қашайын десе залымға
Намыс жаман, жигитлер!).
Қурбанбекке келди нәўбет.
Ҳаққа қылып ықтықат,
Алмас оқты алады,
Жай баўрына салады,
Байлап тартып қалады!!!
(Астындағы тулпары,
Ер күшине шыдамай,
Ыңырсынып туяқларын,
Төрт тәрәпке таслады.
Қақ маңлайына тийгенде,
Маңлайынан тийген оқ,
Желкесинең парлады.
Қайтадан оқты салады.
Батыр туўған Қурбанбек,
Шийрин жанды қыйнады,
Керилип тартып қалады!
Жүрегине тийген оқ,
Жаўырынынан шығады.
Пайманасы толады,
Қәтирен тамам болады.
Сол мезгили алыстан,
Тозаң пайда болады.
Дәўдин қырқ қыран бийлери,
Шуўлап атты қояды.
Қурбанбектей ғош жигит,
Сонда кирди ғайратқа,
Қолын салды полатқа,
«Алла» салды қалмаққа
Урыс болды аўыт-аўыт,
Жағасы алтын берик саўыт,
Сөтилди майдан ишинде;
Қырмызыдай қызыл қан,

Төгилди майдан ишинде;
Ақ саўыттың қыяғы,
Сөгилди майдан ишинде.
Аўыр дүбир болады.
Қырқ қыранын—қырқ жигитиң,
Бир шетинен қырады.
Көрмегендей қылады...
Қайтып келгенде Қурбанбек,
Ақшахандай патшаның,
Дәрўазасы ашылды,
Баҳадырдың үстине,
Дүрли маржан шашылды.
Бүлбил қонды гүлине,
Үш жылдан берли қамалған,
Шәхәри Рат елине.

Ақшахан патша уўайым ишинде жатқан қара көз ярына хәм он сегиз мың аламды тырнағының жүзинде көрген Ақылжан атлы қызына Қурбанбек батырдың мәртлигин, көрсеткен ерлигин, елинің абат болғанын айта баслады:

— Ҳаққа қылдым кеше-күндиз ықтықат,
Мискин болған халықтың болды кеўли шад,
Зар жылатып кести залымның басын,
Ноғайлы елинен келип бир жигит.

Күш-қуўаты тасқан, болған баркамал,
Айбатынан титирер жер менен аспан,
Зар жылатып кести залымның басын,
Бундай жигит ҳеш туўмайды анадан.

Қәтирен алмақшы болды жанымды,
Таламақшы болды дүнья-малымды
Зар жылатып кести залымның басын,
Миясар көрдим батырға Ақылжанымды...

Ақылжан сескенип орнынан турып:

— Әй, ата, малыны шашқан, журтынан қашқан, ақылсыз оныңдай ладанға қатын үстине миясар ма еди мениңдей Ақылжан?!—деди.

Бул сөзден атасы көп қапа болды. Сонда Ақылжан:

—Қапа болма, жан ата. Қурбанбек батыр журтынан шығар ўақтында атасы «бар», деди, енеси «қал», деди. Қурбанбек, «Ата разы, алла», разы, деп тәўекел қылып, тулпарын ойнатып шыққан мэхәлинде, «Хәк дөреткен жигитке сени. Ақылжан, миясар қылдым», деген бир даўыс қулағыма келди. Сол себептен Қурбанбек батыр маған минәсип болады,—деп атасына қарап күле шырай қылды.

Ақшахан патша ўақты шандан хош болып, ардақлап, тойлар берип, Қурбанбектей ер жигитке Ақылжан қызын неке қыйды. Буннан кейин Қурбанбек Ақылжан менен айшы-әширетте болды.

Ақылжанның бир кәсиби: күндиз күни күлип ойнаса да, ақшамына сөйлемес еди.

Қурбанбек бир неше айлардан соң, «Бул ярыма хошемет сөзлер менен барсам, рухсат етер ме екен? Яки хәким сөзлер менен сорасам зарар жеткизбестен рухсат берер ме екен?» деп, ойлана-ойлана отырып, бирден, «Перийзатым, рухсат»,—деген сөзди айтып қойды. Сонда Ақылжан айым:

— Әй султаным, қайда барарсаң?—деп күлди.

Анда Қурбанбек:

— Мақсым деген қарындасым бар еди. Узақ аўырыў болып оның кеселине Абыҳаят булағы ем» деген соң соған сапар шегип баратыр едим. Рухсат берсеңиз екен, перийзатым,—деди. Анда перийзат: «Қаншығыңа ол суў емес, «басқа бир нәрсениң суўы» ем болыпты»,—деди.

Қурбанбек батыр қатты қәхәри келип, қылышын қынабынан суўырды. Ақылжан айым қолынан қылышын жулып алып, еки бүклеп сындырып, аспанға атты. Қылыш көз ушынан ғайыш болып кетти. Ақылжан қәхәри келип ишине түйип-билгенлериниң барлығын айтып таслады:

— Сен адамзатсаң, мен перийзатпан. Жети жыл жер астында оқыдым, илимий парайызды билермен. Аспанды жерге түсирип, жерди дигирмандай айналдыраман. Тилсим атының гилти мениң қолымда. Егер инанбасаңыз мениң сөзимди тыңлап турың. Сениң саўашларда қылған исинди, шапқан жаўыңды, жалғанышыда еткен исинди тырнағымның жүзинен баян етейин:

—Сархаўыздың бойында,
Уйықлап жатқан ўағыңда,
Даўыс келди аспаннан,
«Шейирханнын елине,
Жалғыз атлан» деген,
Распеди, батырым?
Распеди, Қурбаным?

Атаңнан рухсат алған соң,
Қарындасың, қатының,
Үшеў болып атландың,
Қалмақлының елине,
Усы қылған сапарың,
Распеди Қурбаным?

Жарым жолға барғауда,
Султан деген иниңиз,
Ол да қосылып сиз бенен,
Төртеў болып атландың.
Бардың қалмақ елине,
Ғаўға салдың шәхәрине,
Султаныңа оқ тийип,
Қайтты иниң дүньядан.
Кекти сақлап кеўлиңе,
Миндиң аттың белине,
Қалмаққа атты қойған соң.
Неше күнлер урыстың.
Қалаға халқын қамадың,
Қалмақ сениң алдында,
«Бағындым», деп бозлады.
Усы айтқан сөзлерим,
Распеди Қурбаным?

Ғайыптан келип бир баба,

«Қайт елиңе дегени»

Распеди Қурбаным?

«Бабада қәсийет бар», деп,

Қырк түйеге қарамадың,

Сонда қалмақлар шуў етти —

Қырк түйе зерди сен алдың.

Қайтарсын жолда тоқтадың,

Қатының менен қарындасыңа,

«Қараўылым болыңлар», деп

Өзиң уйқылап қалғаның

Распеди Қурбаным?

Қарындасың ол шаян.

Қатыныңды таслап дәрбентке,

Өликлерди аралап,

Жети өликтің астынан,

Таўып алды патшаны.

Ашық болып қалмаққа,

Қарындасың ол шаян,

Қылғанды ахдыў-паймана:

«Ағамның бул барында,

Сениңдейин яр менен

Сүре алмайман дәўранды».

Сонда қ а л м а қ сөйледі:

«Жылама арыў зары-зар,

Елиңизде бармеди,

Кесел болса қарайтуғын,

Молла менен ийшанлар?».

Анда М а қ с ы м сөйледі:

«Ел болған соң ол елден,

Ийшан-молла табылар,

Айтсаң бойма ханымыз,
Оның, қандай хийлеси?».

Сонда қ а л м а қ сөйледи,
«Айналайын Мақсым қыз,
Парахор болар мола-ийшан.
Бул кеткеннен кетсеңиз,
Елиңизге барғанда,
Молла менен ийшанға,
Көбирек пара берегөр,
«Абыхаят, Абызамзем
Абыпәлек суўлары,
«Ем болады», деп айттыр,
Ийшан менен моллалар,
Атаңды инандырар.
Атаң деген ол муңлы,
Ағаңа айтар «бар» дейип,
Үш булақтың суўына.
Атаңның сөзин сындырмай,
Ағаң кетер сол ўақта,
Айтқан Зулман журтына.
Ағаң сапарға кеткенде,
Еки жыл арадан өткенде,
Мен елиңе барарман,
Журтқанаңды аларман,
Сениңдейин қыз бенен,
Арқайын дәўран сүрермен».
Шейирханның сөзине.
Инанды қыз Мақсымжан,
Ўәдени солай қойысып,
Кейнине қайтты ол шаян,
Инанбасаң сөзиме,
Қарап турың Қурбаным,
Тырнағымның жүзине.

Сол ўақлары Мақсым қыз,
Болған еди шадыман,
«Ағажан, қайтайық» дейип,
Оятқаны түрткишлеп,
Распеди батырым?

Сен орныңнан турғансоң,
Елиңе аман қайтқансоң
Уллы байрам той бердиң.
Тойлар өтти арадан,
«Аўырыў болды» Мақсымжан.
Тәўип пенен порқанға,
Қаратты атаң Қара бий,
Молла-ийшан залымлар.
«Үш түрли суў ем», дейип,
Алдап-урды атаңды,
Атаң деген ол муңлы,
«Үш булақтың суўынан,
Алып кел», деп зарланды,
Распеди Қурбаным?

«Атамның сөзи болсын»,—деп,
Миндиң аттың белине,
Шықтың қызыл шөлине.
Бир неше күн жол жүрип,
Келдиң Юнан елине.
Патшасы еди Қумыры хан,
Алшағырдың дәртинен,
Журты болған сергиздан.
Қайғырдың Юнан елини,
Алшағыр менен урысып,
Алшағырды өлтирип,

Юнан деген елини,
Қылдың сонда абадан.
Миннетдар болған Қумыры,
Султан деген қызыны,
Сениңдейин батырға,
Нека қылып бергенди.
Султан деген қыз бенен,
Неше ўақ сўрдиң сеу дәўран.
Қостарың деген ол муңлы,
«Бала бар», деп сен мәрттиң,
Кеўилинди қылды сонда шад.
Сен журтыңнан кеткен соң,
Көп күн арадау өткен соң,
Султан деген сол қыздан,
Дөрегендур бир перзент —
Атын қойды Қуршидша,
Инанбасаң сөзиме,
Қарап турғыл, Қурбанбек,
Тырнағымның жүзине.

Мениң қалама келдиң,
Қәтиреңди өлтирдиң,
Қамаўдағы шәхәримди,
Сен келип азат әйледиң.
Елим болды абадан,
Хызметиңнің атынан,
Сеники болды Ақылжан.
Мениңдейин қыз бенен,
Еки жыл сўрдиң сен дәўран.
Еки жыл өтти арадан,
Бойымда бар бир перзент,
Тоғыз айлар болғанды,
Оның өзи ул перзент,
Буны көргил Қурбаным.

Және бир айтар сөзим бар,
Тыңласаңыз, Қурбаным:
Сен журтыңнан кеткели,
Бир жарым жыл өткенде,
Шейирхан деген қалмағың,
Неше мың әскер айдатып,
Ноғайлы елге келгенди.
Алаўша ханды өлтирип,
Нешшениң гүлин солдырды.
Қурбанбегим еситкил,
Мениң айтқан зарымды.
Бул жолларда боядың,
Көп душпанды қанына.
Қылған енди исиңди,
Алғыл батыр ядыңа.
Ләблеримниң қантыны,
«Яр» дейип сәўдиң дүньяда,
Мен айтайын батырым,
Тилсиматтың шәртини,
Нәсиятым алсаңыз,
Барып келмей булаққа,
Талап қылма журтыңа!!!
Бул кеткеннен кетерсең,
Бес күн тамам жол жүрип,
Қара таўға жетерсең,
Дәрбентине барғанда.
Тартар сени демине,
Қарасур атлы сол аждар.
Садағыңда сексен оқ, —
Байлап атқыл маңлайдан,
Қылыш урма сол мәхәл.
Тағы он күн жол жүрсең,
Ағып турған қызыл қан —

Суўға ириң сыяқлы
Жолығарсаң сен батыр.
Мийриң қанып иш суўын,
Рәхәтлен хәм жуўын!
Тағы он күн жол жүрсең,
Бир шәхәрге кирерсең,
Саўдаласпа базарда!!!
Урып қамшыны атыңа,
Қутылсаң өлдим-азарда,
Жоллар ашылар бахтыңа.
Тағы үш күн жол жүрсең,
Күн астында бир қала,
Аспан менен барабар,
Көринер сениң көзиңе.
Дәрўазасы алдында,
Қайтпас темир реңли,
Секили жоқ сур бетли,
Ени бар еки аршын.
Дәў сени көрген ўақытта
Байлап атқыл маңлайдан.
«Өлтирип кет», —деп еленер,
Алма оның жаныны!
Ағып турған үш булақ,
Үш тасқа атлары жазылған —
Абыхаят, Абыпәлек,
Абызамземнен алда қайт.
Қырдан шығар ўақтында,
Сансыз әскер қуўады.
Аяўсыз атты урагөр!
Қуўып саған жете ғойса,
Бир тутам шашымды алагөр,
Шақмақ шағып түтетип,
Тастай көзиң жумагөр.
Тыңласаңыз батырым,

Айтып болдым сөзимди,
Тилегиңде Ақылжан,
Аман барып, саў келгил.

К у р б а қ б е к батыр Ақылжан айымның сөзине ўақты хош болып, жулып берген
бир тутам шашыны алып, ярына қарап бир сөз айтқаны:

— Сенсең ярым бағ ишинде бұлбилим,
Ҳеш солмасын мың гүлиңнен бир гүлиң,
Мен бараман Барса Келмес қалаға,
Та көргенше хош аллаяр, сәўдигим.

Жүрген жериң болсын сениң лалазар,
Жамалыңа жети ықлым бийқарар,
Мен бараман Барса Келмес қалаға,
Та көргенше хош қал енди, назлы яр.

Ҳәр сөзиңе болды мениң кеўилим шад,
Сендей арыў қылмас мәртти биймурат,
Мен бараман Барса келмес қалаға,
Та көргенше хош қал енди, перийзат.

Қурбанбектей баҳадыр,
Минди аттың белине,
Шықты қызыл шөлине.
Салқын менен өндирип,
Бир неше күн жол жүрди.
Таң азанның ўақтында,
Шамал пайда болады.
Сескенеди батырдың,
Астындағы тулпары.
Ақылдың айтқан сөзлери,
Сол ўақта мәлим болады.
Айтқанындай сур жылан,
Қурбанбектей батырды,
Ыңыранып тартты демине,

Өлерини билип батырың,
Жайға оқты салады,
«Оң көзиң бе, сол», дейип,
Тартып жайды қалғанда,
Оң көзине тийген оқ,
Шүй төбеден шығады,
Жан айбат пенен Қара Сур,
Қуйрығын жерге урады,
Үш таўланып қалғанда,
«Өлтир» деген бир даўыс,
Ғайыптан сонда шығады.
Душпанлығын биледи,
Батыр атқа минеди,
Салмай қулақ даўысқа,
Тулпарға қамшы салады.
Үш күн тағы жол жүрип,
Таң саз берип келгенде,
Көринди дәрьяның суўы,
Барса дәрья бойына,
Ағып турған қызыл қан,
Суўы ириң сыяқлы.
Алып ишсе суўынан —
Балы-шербет сыяқлы.
Жуўынып еди суўына —
Кеўилиндеги дәртлери,
Қурбанбектей батырдың,
Қалмай сонда төгилди.
Тазаланып батырдың,
Ўақты шандан хош болып,
Минди аттың белине.
Дәрьяға атты салады,
Бираз ғана жол жүрип,
Кейнине қараса —
Суў тўёе зимбил де жоқ.

Қарсы алдына қараса —
Көринеди бир шәхәр.
Минекей көрсең—бир базар!
Ол базарға киреди.
Ақылжан айтқан сөзлери,
Батырға елес береді.
Адамларды көреді.
Саўдаламай Қурбанбек,
Иси болмай батырың,
Атқа қамшы басады.
Қарыйдарлар гүў басты!
Сескенип алып жаныўар,
Ат бир енди ойнайды,
Суўлығын сонда шайнайды.
«Әрманда қалдық биз», деген,
Даўыслар шықты кейнинен...
Тағы бес күн жол жүрди.
Күн қызарып көринди,
Күн түбинде бир қала,
Онда жалғыз қақапа,
Ақылжанның айтқанындай,
Қурбанбекке көринди.
Қурбанбектей ғош жигит,
Үш булақты қорыўға,
Искендердің бәнт еткен,
Дәўин көрди сол ўақта.
Аттан түсип жүреді.
Атының басын жетелеп,
Қақрапқа жақын келеді.
«Сөйлетпей буны атайын», —деп,
Жайға қолын салады,
Полат оққа қол салып.
Жай баўырын толтырып,
«Айтқаның Ақыл сол ма?» деп,

Қақ маңлайдан байлады.
Оқ өтеди маңлайдан,
Атқан оққа шыдамай,
Искендердің Қақрабы,
Жыландайын таўланды,
«Азапқа мени салмағыл,
Өлтирип кет, батыр», деп,
Еңиренип, жылап қалады.
Үш булаққа келеди:
Абыхаяттан алып,
Абызамземнен алып,
Абыпәлектен алып,
Өзини мәрт беккем қылып,
Минди аттың белине,
Шықты қызыл шөлине,
Жан-жағына қарады,
«Токта!» деген бир даўыс,
Изинен оның жаңғырды.
Атқа қамшы басады,
Қашқан батыр соңынан
Қолларында сары жай,
Алмас қылыш ойнатып,
Есабы жоқ, саны жоқ,
Сансыз әскер қуады.
«Жаңа жетти» дегенде,
Қурбанбектей батырың,
Қолға шашты алады,
Ақылжан берген бул шашты,
Шақмақ шағып түтетип,
Өз ийманын үйирип,
«Дүньяға келии болдым», деп
Көзин тастай жумады....

Бир мәхәллери Қурбанбек көзин ашып жан-жағына қарады: өзін қаңырап турған

майданның ишинде көрди. Киятырған жаў да жоқ, я көринген жан да жоқ —қолындағы шийшеде Абыхаяттың суўын көрди. «Бул суўдың не қәсийети бар екен», деп батыр бир уртлады: өзи отыз жасында еди он бес жаслардағысындай болып шыға келди! Жанындағы сәнеге қараса — Ақылжан айымның жанынан кеткели, батырдың дүзде жүргенине төрт жыл өтип, бесинши жыл болыпты. «Қайтадан Ақылжанның жанына барсам, оның ери болсам, сөзимиз бир күни абайсыз кетсе, елиме жибермей сырғыялық қылып, өмиримди сол жерде өтирер. Онындай әзәзилден қашқан қутылар, турған тутылар. Қашқанға рахмет турғанға нәлет», — деп Қурбанбек батыр жолды бурып, өз елине қайтпақ пенен болды. Енди сөзди Ақылжан айымнан еситиң. Ақылжан өзинен болған баланың атын Әдилша қойып еди. Айым ақыллылық етип, Қуршидшаны бир жасқа келгенде Султан деген анасынан айырып алды. «Екеўи бирге өсип, бир-бирине меҳрибан болар, ер жигит болған ўақтында күш бириктирип жаўға бирге атланар, екеўи бирге журт алар, өгейлик араға келиспес», деп Әдилша менен Қуршидти бирге бағып, бес-алты жасына келтирген еди.

Ақылжан айым бир күни қорра таслап қараса — Қурбанбектиң қашып баратырғанын көрди. «Меннен ол неге қашады екен?» деп перийзат кеўлине алды. Еки баланың қолынан услап» сизлерди атаңыздың алдынан алып шығайын», — деп Ақылжан Қурбанбектиң алдына жөнеди. Таң атқан ўақтында айтты:

— Балаларым атаңыз жақын келип қалды. Сизлер екеўиңиз қол уласып, жыласып, алдына бара бериң, атаңыз сизлердиң алдыңыздан шығып, «Кимнің баласысызлар?» дегенде, «Қурбанбек батырдың баласымыз. Атамыздың тири болса—тирисин, өлген болса—қәбирин табармыз, деп сапар шегип баратырмыз», дең. Атаңыз сизлерди қушақлаған мәхәлинде мен де тасадан шығаман.

Еки баласы таң сәхәр ўақта таўға шығып зарланып, үн тартып келе берди. Қурбанбек қараса — алтын айдарлы, гүмис кекилли бес-алты жасар еки баланың жылап киятырғанын көрди. Отыз жасқа келгенше перзент дийдарын көрмеген батыр, балалардың зарына шыдамай, арзы-аўхал сорап турған жери екен:

Бендениң жоқ бул жолларда шарасы,
 Артымда қалды Барса Келмес қаласы,
 Айтарсыз ба сизлер кимнің баласы?
 Кеўилимде бар шилтерлердиң сәўбети,
 Жаслығынан артқан кимнің «мийнети»?
 Артымдадур мархум дәўдиң қаласы,

Айтарсыз ба сизлер кимнің перзенти?

Әлемди титиретер мәрттиң айбаты,
Перзент болар ғош жигиттиң қуўаты,
Алтын айдар, гүмис кекил балалар,
Айтарсыз ба сизлер кимнің зүрияты?

Буннан кейин, балалардың кеўиллери езилип, асығыслық пенен атасына қарап не айтып тұрған екен:

«Арзымыз есит бул майданда, ағажан,
«Ата» дейип болды баўырымыз қан,
Биз көрмедик атамыздың дийдарын,
Анамыз атын сорасаң дейди Ақылжан.
Атамыз кеткен Барса Келмес қалаға,
Қублағағым, кабам излеп барамыз,
«Ата» дейип бизлер қылдық ықтықат,
Биздейлердің қалай болсын кеўили шад?!
Биз көрмедик сол атаның дийдарын,
Өлген болса қәбирин қылсақ зиярат,
Зарланамыз, «Қалдық па биз жетим?» деп,
Қуршидша—Әдилша болды бийтақат.
Ата екен баласының дәўлеті.
Туўылғаннан бизлер болдық нәмурат,
«Атаңман» деп айтағойсаң не болды?!
Кеўилимизди етер едің, аға, шад.

Сонда Қурбанбек атынан түсип балаларын қушақлап, көзинің жасы моншақлап, өзін танытып, балаларына қарап мынаны айтып тұрған екен:

Жер-аспанды титиреткен айбатым,
Сизлер мениң жалғаншыда зийнетим,
«Жетиммен», деп жылай бермең, зары-зар,
Мен боларман — атаң, сизлер — перзентим.

«Перзент» дейип баўырым болды мениң қан,
Айралық шербети қылды сергиздан,
Жетимсиреп жылайсызлар зары-зар,
Жүрме Ақылжандай анаңыз аман?

Тар болып тур маған жер менен аспан,
Тири ме өзи бул дүньяда Ақылжан?
«Ата» деген тиллериңнен айналсын,
Көрсетиң, егер болса саў-аман!

Бул сөзлерди еситип, Ақылжан тасадан шықты. Батырдың мойнынан қушақлап,
көзиниң жасы моншақлап, маўқын басып болған соң, перийзат өкпесин бирме-бир
айта баслады:

Балаларды көрип болды кеўилиң шад,
Саған қылдым ғой жалғаншыда ықтықат,
Неге мениң ғәрип кеўлим қалдырдың?
Сени нетти мендей Ақыл перийзат?

Балаларды көрип болдың шахзада,
Бүгин тар келипти саған бул дүнья!
Дос-жан билип сүйгил мендей ярыңды,
Не себептен мәлел салдың араға?
Қайғырмадым сендей мәрттен жанымды,
Қалқан болдым саған келген бәлеге,
Сени нетти мендей Ақыл перийзат,
Бағышладым ғой сендей мәртке тәнимди?

Перийзат айым бул сөзди тамам еткеннен кейин, Қурбанбек батырда бир қыял пайда
болды: «Бул айым менен шийрин-шекер сөзлер менен сөйлесейин, ақ жүзинен поса
алып, қойнында рәхәтленейин. Сонда өкпеси тарқалар». Сол қыял менен Ақылжанға
бир жуўап айтты:

Сүрсем дәўран қойыныңызда доланып,

Қалмас жүрегимде зәрредей әрман,
Кеўилиң қалып сөйлей берме, сәўдигим,
Қылғыл енди мендей мәрттиң кеўлин шад.
Өкпе сөзди айта берип бизлерге,
Қылма енди мендей мәртти нәмурат.

Ақылжан, айымның қәхәри келип, Қурбанбек батырға қарап:

Перийзатпан, ақ жүзимде барды қал,
Жамалыма жети ықлым куўанар,
«Атам» дейип шықты перзентлериң,
Ақылың болса сен олардан ибрат ал.

Атым мениң жалғаншыда Ақылжан,
Аңласаң дүнья болыпдур зиндан:
Атаңыз патшаның қолында сәрўан,
Енеңиз болыпты Қойларға шопан.
Халқыңыз жүрипти болып сергиздан,
Хош көрер ме дәўраныңды Жаратқан,
Қойнымда жатқанша, батыр, доланып,
Елиңди азат қыл залым қолынан!
«Сен» деп пидә болды мениң бул жаным,
Мәрт болсаң сен төккил залымның қанын.
Азат қылғыл барып пайтахт елиңди,
Оннан соң сүрермиз арқайын дәўран.

Зар жылатып келгил залым башыны,
Қузғын тартсын геўирлердиң лашыны,
Салғыл халқың ушын барлық күшиңди.
Арқайын сүрермиз соннан соң дәўран.
Азат қылғыл — халқың залым қолында!
Қайғырмағыл «қалды», дейип, сен мени,
Залым менен сен саўашқа киргенде,
Балаларың ертип мен де барарман.

Хәр жайлардан хабар берер Ақылжан,
Тулпарыңа енди мингил ғош жигит,
Тоғыз күнде жеткереди атыңыз,
Шейирхан елине барғайсыз аман,—
деп болып сорады:

—Әй батыр, сен атыңды он сегиз жыл минген екенсең, оның тулпарлығын билип пе
едиң? Қурбанбек батыр:

— Мен атымның тулпарлығын билмеймен, айым — деди.

— Сен билмесең, атыңның туяғын көтер, мен атыңның тулпарлығын көрсетейин.

(Қурбанбек аттың туяғының астын қараса қолдың аясындай белги бар екен).

Шабысының хийлеси мында батыр: адамзат қанынан бир кесе ишсе атың алты
айлық жолды алты күнде алар, — деп Ақылжан айым бир толы кесени «Тарсан
патшасының қаны», деп жәниўардың аўзына тутты. Ат ишип, силкинип, бес жаслық
сүүретине енди, көкке қарап киснеди. Ақылжан айым мөтиреге суў салып,
шылбырды ериниң басына байлап, «Тоғыз күн дегенде атыңның қолтығынан жибер
сол суўды», деп бир сөз айтты:

—Айналайын, Қурбаным,
Қоша нарым, дәўраным,
Қалмас сениң әрманың.
Буннан барсақ қалмаққа.
Аяўсыздан батырым,
Өзим хабардар болайын,
Төккил залымлар қанын,
Ат қараўын жетирмесең,
Атың қылар нәмурат.
Қурбанбектей ғош жигит,
Минди аттын белине,
Шықты қызыл шөлине.
Астындағы тулпарға,
Сол ўақтында «шүү», деди,
«Шүү», дегенде гүүледі,
Толқысып аққан дәрьядай,

Жүз тоқсанлық жорғадай,
Терең, терең, терең сай,
Сыпсаң питкен қарағай —
Табаны тасқа тақылдап,
Үзенгиси салтылдап,
Жулдыздай ағып жаныўар.
Езиўлигин қағады,
Қарғып жазық майданда,
Тоғыз күн тамам болғанда,
Ат бир жерге түседі,
Бир шырақты айналып,
Ақылжан айтқан ўақты болып,
Төрт туяғын ол тиреп,
Ұаслан тулпар жүрмеді.

Тулпарын байлап Қурбанбек қолтығынан Ақылжан берген суўды жиберип азлап дем алды. Орнынан турып қараса — иниси Султан батырдың, Шейирхан менен урыс еткен жери екен. Батыр тулпарын минип, «Залым қалмақтың шәхәри орнында болса барайын. Жаўға ўайран салайын. Жылаған балашағамды, елим менен халқымды жаўласқан залым қалмақтан азат қылып алайын», деп киятырса, таўдың үстинде үш адамның жәм болып отырғанын көрді. Батыр хайран болып, «булар кимлер хәм не ушын отырған екен?» деп аттың басын бурды. Бул ғәриплердің бири атасы Қара бий (түйе бағып отырған), бири — анасы Гежи султан (қой бағып отырған), бири бул ғәриплер ушын жанын пидә етип жүрген қатыны — Мәлийка кубба еди. Мәлийка перийзат қайын атасы менен қайын енесине, қалмақ патшасының алдынан бир қолы уры болып, бир қолы қуры болып, хәр күни тамақ әкелип беретугын еди.

Мәлийка айым ер жигитти алыстан көрді де қайын атасы менен қайын енесине қарап бир сөз айтты:

—Алыстан көринер тағның дарасы,
Есимнен кетпейди мәрттиң қарасы,
Зар жылама «перзентим», деп қайын ата,
Бүгин түсти бизге дәўлет саясы.
Көринеди Қара таўдың қаўышы,

Ғош жигиттиң душпанда қалмас намысы,
Айдай болған арысланыңды көрдің бе?
Қайын ата, ене бергил сүйинши.

Сол ўақытта Қурбанбек батырдың ата-анасына жақынлап өзинен дәрек берип турған жери:

— Қабыл болар бендесиниң көз жасы,
Айралықта бул пәлектиң гәрдиши,
Көрдим, ата, бүгин сениң дийдарың,
Жалғаншыда өлмегениң жақсыды.
Сен жыларсаң «жан балам» деп зары-зар.
Сеннен артық бизди кимлер қайғырар?!
Есен-аман мине енди көристик,
Кабам анам, сеннен зыят кимим бар?!
Ҳа, солмасын мың гүлимнен бир гүлим,
Шекерден мазалы сөйлеген тилиң,
Қыяметке дийдар қалмай дүньяда,
Көрисейин, сениң менен сәўдигим.

хәммеси менен көрисип болып батыр, «Ақылжанның айтқанындай-ақ, атам түйениң, ғәрип анам қойдың кейнинде, ал Мәлийка атлы сәўдигим ханның хызметинде екен», деп суўық демин алды. Сонда Мәлийка былай деди: «Мениң хызметим — қалмақтың патшасының алдында пәйекшилик етиў. Кийиз қалпақ басымда, жеңи жоқ қылқа постын ийнимде, муңлы күң болып патшаның алдында бир неше жылдан берли хызмет етип жүриппен». Қурбанбек батыр турып айтты: «Мениң келгенимди патшаға айт. Өз жәмәәти менен мениң үстиме келсин! Патшаның үстине тутқыйылдан барғаным менменлик болар».

Мәлийка айым патша сарайына жүре берди. Қуптан ўақта патшаның алдына барып пәрийзат тәжим қылды. Патша, «Хәр мезгил шарапты намазлыгерге беретуғын едиң. Бүгин сонша кешигип, қуптанда бердің. Бул шарап енди маған қонбайды. Наз-наз етип қосық айтып бер маған»,—деди. Мәлийка айым, «Қәўип-кәтер күни қандай қосық болсын?» — деп патшаға Қурбанбектиң айтқанларын жеткерди. Бул сөзлерди еситип, патша шоршып орнынан турды, «Мениң сен белли душпаным едиң, сонда да маған жаўдың келгенин айттың. Қурбанбегің мәрт екен — менде мәртлик

қылайын», — деп қолынан услап, Мәлийка қубба перийзатты қазийнеге киргизип, басына — тажы, сәўкеле, үстине қамқадан қасыл кийимлер кийгизди; қолына он алтын жүзик салып, белине алмас қылышты байлады. Қийле ойлады. Сейисханадан минилмеген тулпарды шығарды. Қуббаны патша тулпардың үстине қондырып, саўырына қамшы басты да қаладан шығарып жиберди. Мәлийка айым сол ақшам адасып кетти.

Шейирхан патша лаппа сан мың қалмақ жәм қылып, алты топты сүйретип, темир арба ғыйратты шыйқылдатып, «ақ әлем де, көк әлем» болып Қурбанбектиң үстине таң сәхәр ўақтында келип қалды.

Бул мәхәлде батыр уйқыда еди. Атасы «Тур!» деди — турмады. Енеси «Тур!» деди — қозғалмады. Қалмақ дабыл қақты. Батыр бирден оянды. Сескенип турып қараса — қалмақ қоршап алған аты да жоқ, жарақ та жоқ (атына жарағы бәнт болған еди). Батыр турып зарланып, жалғыз қалғанлығына, атының жоқлығына қыйналып бир сөз айтты.

—Жалғыз болған жалғаншыда зар урар,
Жалғызлықтан маған дүнья болды тар,
Үмитиңди үзбе меннен тулпарым,
Қурай-қуррай көзлериңнен жаныўар!

Ўақтым жетии кетти мениң бәхәрим,
Мен жалғызбан, кимге жетер ақ-зарым?!
Ақыл атлы сен сәўдигим жәхәнда,
Енди көрмек жоқты сениң дийдарың.

Халқым дейип қылдым өзим ықтықат,
Қолым қуры-душпан көзи болды шад.
Қалдым енди залым қалмақ ишинде,
Мени жалғыз таслап кетпе, әреби ат.

Тилек қабыл қылды сонда зулжалал!
Төрт тәрепке қарап көрсе сол ўақыт,
Жетип келди пуўы шығып, жаныўар.
Тулпарының маңлайынан сыйпалап,
Атқа минди Қурбанбегиң сол мәхәл.

Айбатынан серпиледи қалмақлар,
Көзи қорыққан бурыннан-ақ Шейирхан.
Сол мәхәл тар көринди оған кең жәхән.
Оң жағына қарап көрсе Қурбанбек,
Қуршид пенен Әдилханды жетелеп,
Сәлем берди Султан менен Ақылжан.
Буларды көрип батырдың,
Басынан кетти қайғы-дәрт,
Қасында бир ат жетелеген,
Шаўып келди сол мәхәл,
Мәлийка қубба перийзат.
Үш қатыны, еки бирдей баласы,
Атланады алтаўы да қалмаққа.
Батыр кирди ғайратқа,
Иши оттай жанады,
Қан қылады қаланы.
Залым туўған қалмаққа,
«Алла»лап шаўқым салғанда,
Апыр-топыр болады,
Ақылжандай перийзат,
Шийрин жанды қыйнады.
Қасийданы қолға алып,
Ханның «көзин байлады»,
Қолын оның байлады,
Ат алдына салады.
Көп қалмақтың басына,
Қара күнлер туўады.
Патша бенде болған соң,
Қурбанбекке бағынды.
Көп жығынды айырып,
Сонда Султан перийзат,
Атын шаўып кетеди.
Тоғыз жолдың бәнтине,
Хәпзаматта жетеди.

Еки көзи ойылған.
Тоғыз алқа бойында,
Қайыр сорап, тиленген,
Мақсымға жақын барады,
Мойнына шылбыр салады, —
Сүйреп ала жөнейди!
Көпшилик сонда жәм болды,
Патша менен Мақсым қыздың,
Қамшы урып басына,
Жығынды үш айландырып айдады.
Елдің айдай жаслары,
Шейирхандай залымды,
Қара топқа байлады...
Мақсымға гезек гелгенде.
Ақыл деген перийзат,
Қумар көзини жаслады,
«Айтар сөзим бар», дейип,
Қурбанбектей батырдың,
Қылышынан усады.
— Арзым есит, Қурбанбек.
Ноғай журттың патшасы,
Залым еди Алаўша,
Парахор болды хәкимің,
Жалахор болды бийиңиз,
Реҳимсиз болды байыңыз.
Ноғайлы деген елатта,
Жетим уғлан, тул қатын,
Олар да болды ийесиз,
Камбағал менен бийшара,
Қул болып жүрди байына,
«Бул патшаның басына,
«Келсин үлкен бәле!» — деп,
Адамларың тиледи.
Ғәрип пенен қәсердің,

Жетим өскен баланың,
Қул болып өскен елиңнің,
Тилеги қабыл болғанды.
Алаўша деген патшанды,
Шейирхандай бул залым,
Себеп пенен өлтирген.
Журтыңның енди қалмаққа,
Бенде болып қалғаны,
Патша менен ийшанның,
Түсинсеңиз батырым,
Пейли себеп болғанды,
Атаң деген ол сорлы,
Молла менен ийшанның
Алдаўына инанып,
Сениңдейин батырды,
Барса Келмеске жиберген.
Жибериўине султаным,
Жалғыз ғана қарындасың,
Мақсым қыз себеп болғанды.
Ем суўларды әкелийўге,
Барса Келмеске кетип.
Султан қызды алғаның,
Қуршидтай бала көргениң,
Мендей қызды алғаның,
Әдилдей бала көргениң,
Ойлап көрсем буларға,
Мақсым қыз себеп болғанды,
Ғарғады оны қудайым!
Жүре берсин илайым,
Еки көзи гөр болып!
Айналайын, Қурбаным,
Өлтирме сен Мақсымды...
Сөйтип сөйлеп турғанда,
Өткен иске шыдамай,

Қурбанбектей батырдың,
Қара бийдей атасы,
Қылыш пенен салады —
Мақсым қыз өлип қалады!
Қурбанбектей батырың,
Уллы майрам той берип,
Халықты шад етеди.
Душпанларын мат қылып,
Жети пайтах қалада,
Перийзат, бала-шағасы,
Жәм болып қаўмы-қардашы,
Өлгенше дәўран сүреді.
Қурбанбектиң дәўиринде,
Ноғайлының елинде,
Хәмме де жетти муратқа,
Сизлер хәм жетиң муратқа.

Дәстандағы гейпара сөзлерге түсиник

«Ер Зийўар» дәстаны бойынша

Баўар — қабыл.
Ғаним—адам, душпан.
Мулақат — кеўилим толды.
Муҳаям — анық, сөзсиз.
Пирқаман — илимли, өнерли.
Шандан — ўақты хош, кеўилли,

«Қурбанбек» дәстаны бойынша

Айшы-ишрет — ойын-заўық, мәслик.
Алқа — жупыны кийим.
Алп — нәхән, үлкен.

Андиза — узынлық өлшеўиниң бир түри.
Андызым — аппағым.
Ара бериў — сән бериў.
Аршын — узынлық өлшеўи, гез.
Әдебий изажат — әдеп-иззет, хўрметлеў.
Әлем—жалаў, туў.
Әлим—қолым.
Әрўақ—диний уғым: өлген адамның жаны, руўхы.
Әсбәхән — қылыш (Испахан қаласының атына байланысly).
Бәдирек — сықылсыз, кескинсиз, қул.
Бәшше — бала.
Беллик — аттың терлигиниң үстинен салынатуғын кишкене жабыў.
Бийнаўа — нәрсесиз, перзентсиз.
Гәўир—басқа диндеги адам.
Ғаниймет — аз да болса қанатланыў.
Ғапыл — хабарсыз.
Ғарқ болыў—малыныў, батыў.
Дабыл — урысқа шығарда қағылатуғын зат.
Дара — таўдың үңгири, геўек жери.
Дарғазап — қатты ашыўланыў.
Еленер—жалынар.
Жаллат — патшаның хўкимин орынлаўшы хызметкери.
Жамал—сулыўлық, жүз, келбет.
Закат — салық, алған пайданың салыққа беретугын бөлеги.
Зәртең-зәбертең — теңбе-тең, муқыятлап.
Зербап — алтын жалатылған зат.
Зимбил де жоқ — нәрсе де жоқ.
Зул-зула — жер силкиниў.
Зулман — қаланың аты.
Зулып—шаштың өрими.
Ибрат — өрнек, үлги.
Қалқан — оққа, найзаға қарсы тутатуғын урыс куралы.
Қақпа — дәрўаза.
Қасийда — көз бояўшылық дуўасы, (қосықтың түри).

Кәмбил — пирдің аты.
Қоламсақ — сарыжайдың он салғышы.
Қоррандоз—палкер усаған болжаўшы.
Көреги—аўқаты.
Кублағақ—зиярат орны, еске алар жер, ата-ана.
Лала — гүл.
Латы — басқа діндеги адамлардың сыйынатуғын қудайы.
Ләрземге келди — сес берди, жаңғырды, солқылдады.
Маўыт — жүн гезлеме.
Мискин — жәрдемсиз, бахытсыз.
Мөхирдар — патшаның мөрин (печатын) сақлаўшы.
Мусаллат — аўыр салмақ.
Нуры дийдем — көзимнің нуры.
Нықап—перде, маска.
Пәйекши—шылым беретугын адам.
Пәлектің гәрдиши — тағдирдің иси.
Пәнжайы аптан—бес қуяштай, нурланған, нурын шашқан.
Пәтиўа — тастыйықлаў.
Порқан — бұрынғы ўақытта аўрыўларды «Кәраматым бар» деп «емлеўши».
Поса — беттің алмасы.
Пота — белбеў.
Путараш — Будда диніндеги адам.
Сақтиян — жумсақ телетин.
Сара—шет, аўлақ.
Сарыжай — атыў куралы.
Сәне—жыл, ўақыт,
Сәнеше бармақ — есаплы бармақ.
Сәрўан — жетекши.
Сәўкеле — хаял-қызларының ҳасыл алтын-гүмис пенен безелген бас кийими.
Сереште—аң-таң.
Сер урыпты — бас урыпты.
Сийне — көкирек.
Тағзым, тәжим — хұрмет пенен ийилиў.
Танап — жер көлеминің өлшеўи.

Тасаддық — қурбан болыў.

Терлик — аттың жабыўының биреўи.

Тилла — алтын.

Тоба (тәўбе) — өкиниў, мойынлаў.

Топ — урыс қуралы.

Уғлан — ул бала.

Ҳазан урар гүлиңе—гүлиң қуўрайды.

Ҳаммам — монша.

Ҳәмиле — иштеги бала.

Шан — даңқ, құрмет.

Шапаат — рейим, мийрим.

Шапшақ — ағарған (айран, қатық, сүт) салынатуғын ыдыс. (Дәстанда садақтың аўзының шапшаққа усағанлығына айтылған).

Шәни — намысы, ары.

Шейит — диний уғым: гүнасыз өлим.

Шербет — мазалы суў.

Шындаўыл — хабаршы.

Ықлым — жәхән, жердиң бөлими.

Ықтықат — исеним.